

#12 (28), 2017 część 4

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#12 (28), 2017 part 4

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Быкова Д.М.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВЫРАБОТКИ ПРОИЗВОЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ И САМОКОНТРОЛЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА. 4

Golik B.G.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS AS DESIGNERS OF CLOTHING AT A PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT 8

Кускова И.В., Хорунжина Ю.В.

ДЕЛОВАЯ ИГРА – ТРЕНИНГ «ИГРОВЫЕ ПРИЁМЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ФГОС» 12

Небитова І.А.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ..... 15

Чорнобрива Н.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФЕЛЬДШЕРІВ У ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ 19

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Козина И.Б.

THE USE OF A NEUROPSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE CORRECTION OF SPEECH DISORDERS IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE LIVING IN THE MULTICULTURAL REGION
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИКОРРЕКЦИИ РЕЧЕВОЙ ПАТОЛОГИИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, ПРОЖИВАЮЩИХ
В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ РЕГИОНЕ 24

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ковалёв В.Н.

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВСЕОБЩЕЙ НАУКИ «ЧЕЛОВЕКОВЕДЕНИЕ» 27

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Пузанов В.М.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ В ГЛЯНЦЕВОМУ ЖУРНАЛІ 36

Білих О. П.

ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ОДНИНИ ОЗНАЧАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI–XVII СТ. 41

Вяльсова А. П.

ТРАДИЦИИ РУССКОЙ ПРОЗЫ И НОВАТОРСТВО В РОМАНЕ Б.Л.ПАСТЕРНАКА «ДОКТОР ЖИВАГО» 45

Кротенко И.

КОГНИТИВНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ 49

Tukhtasinov Ilkhomjon Madaminovich

THE LINGUISTIC PECULIARITIES AND APPROPRIATE METHODS OF TRANSLATION 52

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Білецька В.В.

ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ І.МІРЧУКА 54

Григорий Егоров

ОБЪЕКТИВНОСТЬ И НАУЧНЫЕ ОБЪЕКТЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЭПИСТЕМОЛОГИИ 58

Sabadukha M. V.,

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА ТА ФРІДРІХА НІЦШЕ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ 64

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Bykova D.M.

*Teacher speech therapist
State budgetary educational institution
of the city of Moscow
«School name N.M. Karamzin»*

Быкова Дарья Михайловна

*Учитель-логопед
Государственное бюджетное общеобразовательное
учреждение города Москвы
«Школа им. Н.М. Карамзина»*

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE FORMATION OF THE DEVELOPMENT OF ARBITRARY FUNCTIONS OF SELF-REGULATION IN PRESCHOOL CHILDREN.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ВЫРАБОТКИ ПРОИЗВОЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ И САМОКОНТРОЛЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

Summary:the article is devoted to the development of arbitrary functions of self-regulation and self-control in preschool children. The author shares his many years of experience as a teacher-speech therapist. The proposed methodological recommendations for the organization of the pedagogical process were tested at different age groups on normally developing children and on children with special educational needs.

Key words: hyperactive children, children with special educational needs, retention and execution of programs, voluntary self-regulation and self-control, interaction with parents.

Аннотация: Статья посвящена выработке произвольных функций саморегуляции и самоконтроля у детей дошкольного возраста. Автор делится своим многолетним опытом работы воспитателем и учителем-логопедом. Предлагаемые методические рекомендации организации педагогического процесса были апробированы на разных возрастных группах и как на нормально развивающихся детях, так и на ребятах с особыми образовательными потребностями.

Ключевые слова: гиперактивные дети, дети с особыми образовательными потребностями, удержание и выполнение программ, произвольная саморегуляция и самоконтроль, взаимодействие с родителями.

На современном этапе развития общества процесс образования ориентирован на то, чтобы создать для личности оптимальные условия открытия нового опыта, новых ценностей и смысла жизни. Отечественная культурно – педагогическая традиция свидетельствует о том, что на всех исторических этапах развития российского общества проблеме образования придавалось значение «вопросов жизни»: что такое человеческие смыслы, общественно одобряемые и передаваемые из поколения в поколение. [1, с. 173]

Постановка проблемы.

Контингент дошкольников отличается большим своеобразием. Одни ребята, привыкшие к тому, что взрослые во всём им потакают, и как следствие, не приучены соблюдать правила, считаться с интересами окружающих, уступать, удерживать и выполнять программы.

Другие же, наоборот, могут оказаться из семей, попавших в тяжёлую жизненную ситуацию, где не уделяется должное внимание и родители с ними излишне строги.

Однако, гиперактивные дети всё чаще стали встречаться среди наших воспитанников. Они вообще очень нетерпеливы, им трудно ждать подходящего времени для реализации желания, все должно осуществиться немедленно. Следовательно, они иногда «срываются», стараются получить что-то раньше других, не дождавшись своей очереди, разумеется, это часто вызывает негативную реакцию окружающих. По этой же причине таким детям трудно играть, если нужно ждать своей очереди — часто из-за нарушения правил их исключают из игры, а потом и вообще перестают приглашать. [3, с. 24] Однако, подобное поведение, может являться и следствием ошибочного подхода к организации взаимодействия взрослых с детьми в семье.

В рамках реализации задач инклюзивного подхода сейчас в группе обучаются и ребята с разными особенностями здоровья. Ещё Л. С. Выготский указывал на необходимость создания такой системы образования, в которой ребёнок с ограниченными возможностями не исключался бы из общества детей с нормальным развитием. [7, с. 160-161]

Объединяет всех этих ребят повышенная возможность, не способность адекватно оценивать происходящую ситуацию.

Цель: адаптация детей с различными психофизическими особенностями развития в современной действительности посредством специально организованной образовательной среды. А наша с вами задача помочь им наладить контакт с окружающими людьми активно заниматься не испытывая страха перед неизвестностью или наказанием.

Взрослым необходимо создать пространство, в котором малыш будет чувствовать себя комфортно. Чтобы избавиться от чувства страха перед неизвестностью, следует организовать «ритуал приветствия» и «ритуал прощания» и соблюдать режим в детском образовательном учреждении:

1. Ритуал приветствия/прощания. «Доброе утро», новому дню, солнышку. Приходя в сад ребёнок приветствуя членов группы и взрослых, делиться тем, что он узнал или увидел по дороге в сад. Если поощрять старания ребёнка, то будет планировать, что рассказать в следующий раз. После прихода всех членов группы можно организовать «Круг приветствия», где ребята, удобно усевшись на ковре, передавая друг другу плюшевое солнышко, рассказывают о том, в каком настроении он сегодня пришёл, что он хочет пожелать себе и другим на этот день. Дети группы начнут доверительнее относиться друг к другу, после такого открытого общения.

Прощаясь, необходимо дать понять ребёнку, что тут ему рады и будет ждать его возвращения. Формированию доброжелательного отношения будет способствовать возможность взять игрушку из детского сада домой, если малыш с ней ещё не доиграл, а утром принести её назад.

2. Своевременное проведение режимных моментов. Следует вписывать в единую канву из дня в день: пришли с улицы - помыли руки; после завтрака будет занятие; после обеда поблагодарить и красиво развесить свою одежду на стульчики и др. Это не только способствует формированию культурно-гигиенических навыков, но и когда ребёнок знает что будет дальше и уверен в своих способностях, то чувствует себя комфортно, не боясь сделать что-то не так.

Соответственная работа нужна и при организации самих режимных моментов: помыли руки, стряхнули капли, вытерли полотенцем, приём пищи и т.д. Однако, содержание этой работы следует проводиться с использованием различных потешек, поговорок, загадок, игр в зависимости от возрастной группы. Постепенно уменьшая участие взрослых, и проводятся игры направленные на формирование способности отвечать за свои поступки как самостоятельно, так и участвуя в совместной деятельности с другими членами группы. *Игра: «Маленькие помощники».* Воспитатель просит о помощи детей.

Изначально, это элементарные поручения (принести, раздать, помыть). Далее предлагаются задания для пары, а затем и подгруппы ребят. Так постепенно ребята приучаются планировать как

свою собственную деятельность, так и распределять роли для работы с кем-то, что привлечёт ещё больший интерес воспитанников.

3. Четко выделяемые этапы занятий. Ребята будут понимать и выделять для себя что, в начале - рассказ воспитателя, затем гимнастика, после неё ответы группы, в конце – обсуждения, подведение итогов. Также будут способствовать развитию чувства времени и формированию самоконтроля.

При подведении итогов занятия первоочередная задача, научить находить свои собственные ошибки, а не лишь указывать чужим на их. Когда ребёнок научается замечать, обсуждать и исправлять, не испытывая страха перед порицанием или наказанием, он приобретёт уверенность в том, что любую ошибку можно исправить, главное только найти в себе силы её признать. Тем самым формируется обратная связь – главный залог успеха ребёнка в любых видах деятельности.

У ребёнка – дошкольника только начинает формироваться произвольность поведения и для дальнейшего развития он нуждается в овладении многочисленными эталонами поведения. Это те «пазлы» из которых он сам, со временем, начнёт формировать свою собственную реальность.

4. На самих занятиях следует чётко формулировать инструкции и контролировать их понимание и выполнение воспитанниками. Чем меньше ребёнок, тем она должна быть более подробной.

Пример: Игра «Поймай звук Л». Инструкция: Ребята, будем играть в игру «Поймай звук Л». Хлопните в ладоши, когда услышите звук Л. Вопрос к ребёнку – «Когда ты хлопнешь в ладоши?». Ответ – «Я хлопну в ладоши, когда услышу звук Л». (важно, чтобы ответ был развёрнутой фразой). Подводя итог занятия ещё раз спросить ребят, в какую игру они играли.

5. Отчёт о выполненной работе необходим для присвоения новых умений. Ребята дают полные ответы, односложные фразы (да/нет) не используются. Формулировка вопросов, а тем более ответов требует присутствие в повседневном обиходе большого количества глаголов, отражающих наше активное действие. Функция глагола, формирование внутренней речи человека – несущая конструкция всего нашего речевого высказывания, а следовательно, осознания [5, с. 241]

6. Задания, направленные на развитие произвольности могут быть организованы в игровой форме. *Игра «Господа офицеры».* Ребята выстраиваются в шеренгу. И взрослый сообщает им, что он сейчас будет как «капитан» отдавать команды, выполнять следует лишь те, которым предшествует фраза «господа офицеры». Далее даются задания на ориентировку в своём теле. И если без команды «господа офицеры» оно выполняется – ребёнок выбывает из игры. Взрослый, проводя игру может выполнять совершенно другие действия, усложняя тем самым задания. Выигрывает последний игрок, оставшийся в игре.

В учебной деятельности это может быть раскрашивание по образцу, по номерам, работа со схемами и др. Важно, чтобы ребёнок понимал разницу

между «делай как хочешь» и «делай точно так», настаивая на непременном доведении начатого до конца (если устал – отложи, покрасишь позже, а если взял доделать домой – принеси, покажи). И не надо каждый раз объяснять, почему «нельзя», достаточно постоянно делать вместе с ребёнком как надо. Эта кропотливая работа, проводимая регулярно, будет вознаграждена тем, что у ребят формируется детектор ошибок, они научатся удерживать и выполнять программы.

7. Чтение художественной литературы прекрасны педагогический приём способствующий обогащению социальным опытом многих поколений (Е. Пермяк «Маленькие лукавенки», В. Драгунского «Денискины рассказы», А. Раскин «Рассказы о маленьком папе», Э. Кундышева «У меня к тебе одна просьба...», Р. Погодин «Откуда идут тучи» и др.). Это учит ребят разграничивать что плохо, а что хорошо, способствует развитию таких человеческих качеств как, справедливость, сострадание, верность.

Благотворно влияют на формирование личности и произносимые к месту, взрослыми пословицы и поговорки (*терпение и труд – всё перетрут; поспешишь – людей насмешишь, глаза боятся – руки делают и др.*). Тут тоже решается параллельно несколько задач: формируется произвольность поведения и, благодаря контексту, воспитанники понимают мудрость, которая дошла до нас из далёкой древности.

Также серьёзно следует отбирать фильмы («Что у Сеньки было» Одесская киностудия) и мультфильмы («Непослушный котёнок» Союзмультфильм), желательно предварительно просматривать их самим, прежде чем демонстрировать детям.

7. Есть ещё один прекрасный приём опосредованного восприятия, который может применить педагог – это **разыгрывание конфликтной ситуации** при помощи других детей или кукле. Так как маленький человек лучше воспримет любую информацию глядя на ситуацию со стороны.

8. На логопедических занятиях, также может проводиться работа над формированием эталонов поведения совместно с развитием речи. (*Увлекательная логопедия. Учимся анализировать и пересказывать. Истории про Петьку, Сонечку, Гришу и всех остальных. Для детей 5-7 лет / Е.Ю.Клемантович. М.: Теревинф, 2016*). Что, в свою очередь, нравится детям даёт прекрасные результаты, решая как образовательные, так и воспитательные задачи одновременно.

9. В игре сосредоточены все основные звенья произвольной саморегуляции. Ведь игра невозможна без понимания и запоминания её условий, конечного результата жесткого соблюдения правил. В ней всегда распределяются роли, присутствует «выигрыш-проигрыш» [8, с. 117].

Когда ребёнок становится старше варианты заданий усложняются: ему предлагается многоставные программы *Игра: «Беги по кругу»*. Детям предлагается инструкция: «Вы бегите по кругу. Если вы услышите один хлопок в ладоши, то сразу

должны остановиться, пока я не скажу «побежали». Если вы услышите два хлопка, то должны сразу лечь на пол и лежать, пока я не скажу «побежали». Если вы услышите три хлопка, то должны остановиться, хлопнуть один раз в ладоши и стоять, пока я не скажу «побежали». Если вы услышите четыре хлопка, то должны сразу остановиться, подпрыгнуть два раза и стоять, пока я не скажу «побежали». Если услышите пять или шесть хлопков, то бегите дальше и не обращайтесь внимание на хлопки) придумать и спланировать «дело» другу (объяснить, показать последовательность и цель действия и проконтролировать. [6, с. 64]

Это кропотливый труд, изо дня в день «простаивать» каждого воспитанника, готовя к решению тех задач, что ему предстоит решить на длинном жизненном пути. Начиная с механического принятия и выполнения строгого задания, развёрнутой инструкции (демонстрации) со стороны взрослого к постепенному переходу к совместному созданию программы деятельности. Прежде всего – чёткой формулировки конечного её результата и вычленения предельно ясных целей на пути к этому результату. При этом неизбежно обсуждение возможных (желательных и не очень) последствий, способов их достижения, реализация (или, напротив, минимизации); вариантов контроля, оценки достигнутого на каждом этапе; алгоритмов сличения полученных результатов с прогнозируемыми и т.д. [4, с. 72]

9. Для достижения наилучших результатов, следует **подключить к работе родителей**. Ведь именно они «самые главные люди» в деле воспитания и обучения. Дети постоянно ощущают любовь своих близких, растут под знаком доверия к миру. Они знают, что они защищены, что о них заботятся.

Иногда взрослые считают, что не нужно проявлять своих чувств, боятся, что ребенок «сядет на голову». Это заблуждение — дети чутко улавливают настроение взрослых, их эмоции. Любовь взрослых они ощущают даже тогда, когда те не довольны их поведением, эта любовь служит ребенку поддержкой в желании исправиться.

Рекомендуется найти золотую середину в общении с ребенком. Изнеженный ребенок не привык к усилиям. Он никогда не слышал требовательного голоса близких, зато хорошо знает, что капризы его удовлетворяются. Выберите сами меру ласки и требовательности и постарайтесь придерживаться этой меры. Укрепляйте веру ребенка в себя, свои силы, отмечайте любое его достижение. Ощущение успеха важно для малыша, так как оно заставляет поверить в себя, а значит, и стремиться к большему. [2, с. 82]

Вероятно, может потребоваться дополнительные разъяснения для семей, испытывающих трудную жизненную ситуацию или воспитывающих ребят с особыми образовательными потребностями. При проведении этой работы специалисты обязательно учитывают характерологические особенности членов семьи, выраженность и особенности стрессового состояния у каждого из них. Задачей

психотерапевтической работы является, прежде всего, нормализация взаимоотношений внутри семьи, выработка единого и адекватного понимания проблем ребенка.[6, с. 27-29]

Успешность любого типа развития зависит от баланса между субъективной психической зрелостью и востребованностью к ней извне. Для чего необходимо объединить усилия педагогов и родителей, направив их на достижения общего результата.

Столь горячо обсуждаемая сейчас, свобода выбора – дело хорошее, но как же ребёнок узнает, зачем, из чего и как выбрать, если никто никогда ему этого не демонстрировал? Более того он будет выбирать даже в тех случаях, когда выбирать не надо. Достаточно воспользоваться вековыми традициями и (без всякой свободы выбора) мыть руки, придя с улицы, чистить зубы и причёсываться, здороваться и улыбаться при общении и т.п.[8, с. 25-26]

Выводы и предложения.

Именно поэтому пока ребёнок маленький его необходимо поместить в чётко отлаженную образовательную среду. Сразу начинать учить, чтоб потом не пришлось переучивать, оказывая пагубное влияние на его психику, не соответствием новых эталонов старым. Так он будет понимать и анализировать происходящее, совершенно осознанно формируя функции произвольной саморегуляции и самоконтроля и, со временем, сможет задавать и отвечать себе на вопросы «почему – зачем?», «что сначала – что потом?», «что я умею – чему я учусь?» и т.п. А это так важно для формирования гармоничной личности, способной легко решать повседневные задачи реальной жизни.

И что особенно важно в современной реальности, методы и приёмы этого подхода полностью соответствуют, взглядом специальной педагогики на организацию учебно- воспитательного процесса с детьми, имеющими особенности развития. Четкая соблюдение режимных моментов, с проговариванием этапов выполнения, спокойный ритм работы, подробные инструкции, целенаправленная организация взаимодействия между участниками группы, обучение планированию своей деятельности и т.д.

Нам взрослым следует перестать воспитывать, руководствуясь выражением: «Подрастёшь и всё поймёшь». Нужно учить здесь и сейчас с макси-

мальной пользой используя каждое мгновение общения с детьми. Направляя его внимание, развиваем у него способность размышлять и выражать свои мысли словесно. Тем самым формируем уверенность в своих силах и способность адекватно оценивать ситуацию. Ведь для того чтобы ребёнок «смог увидеть» суть происходящего, он должен точно знать «куда смотреть».

Прогресс сделал нашу жизнь максимально комфортной, при этом ещё и каждый радатель стремится окружить своё чадо самым лучшим, совершенно позабыв, что развитие начинается с той точки, когда человеку в любом возрасте надо преодолевать какие-то трудности. Онтогенеза без «боли» не бывает – эта аксиома реализует себя универсально. Прибывая в состоянии абсолютного комфорта, незачем чему-то учиться, то есть развиваться. [8, с. 36]

Список литературы:

1. Родительские собрания в ДОУ: метод. пособие/ О.Л. Зверева, Т.В. Кротова. – 2-е изд. – М.: Айрис- пресс, 2007. – 128с. – (Дошкольное воспитание и развитие).
2. Романчук О.И. Синдром дефицита внимания и гиперактивности у детей /Пер. с украинского. – М.: Генез, 2010
3. Семенович А. В. В лабиринтах развивающегося мозга. Шифры и коды нейропсихологии. – М.: Гнозис, 2010.
4. Семенович А. В. Нейропсихологическая коррекция в детском возрасте. Метод замещающего онтогенеза: Учебное пособие. – 4-е изд. – М.:Генезис, 211.
5. Специальная педагогика. Подготовка к обучению детей с особыми проблемами в развитии. Ранний и дошкольный возраст/ Под ред. А.Г. Москвиной. – М.: Классике Стиль, 2003.
6. Специальная педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.И. Аксёнова, Б.А. Архипова, Л. И. Белякова и др.: Под ред. Н. М. Назаровой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
7. Нейропсихологическая профилактика и коррекция. Дошкольники: Учебно-метод. Пособ./ А.В. Семенович, Я.О. Вогодина, Т.Н. Ланина; под ред. А. В. Семенович.-М.:Дрофа, 2014.

Golik Bella Grigorivna*a post-graduate student of**the Department of the Theory and Methodology of Technological Education**Poltava National Pedagogical University**named after VG Korolenko**Ostrogradskogo st. 2, Poltava 36003, Ukraine**Phone: 380987436551*

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TECHNOLOGY TEACHERS AS DESIGNERS OF CLOTHING AT A PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Annotation

In this article, the questions concerning the formation of professional competence of future technology teachers as designers of clothing in a pedagogical institution of higher education are considered.

The author notes that the task of modernization of general and vocational education, the necessity of its conformity to both the needs of the individual and the demands of society, require a fundamentally new approach to the definition of its goals, content and organization. Therefore, the professional training of the future designer of clothing should be focused on the use of the possibilities of this discipline for the formation of the student's social, communicative, cognitive, and informational competencies.

Key words: competence, education, design of clothes, professional training.

Introduction

The topicality of the article. One of the problems of the native system of education is the problem of quality of the education itself. For many years it has been and still remains one of the priorities in the pedagogical science and practice. The objectives were changed (didactic-centric, ideological, personally-oriented, etc.), the content of the educational process was refined, the conditions for education were modernized, but the task of qualitative preparation of the younger generation both general and professional was always considered as one of the leading ones for the whole system of native education.

Among the primary tasks aimed at improving the quality of education and strengthening its role in the socio-economic development of the country, the Strategy for the Modernization of Higher Education of Ukraine until 2020 sets out the principles for ensuring constitutional rights of citizens to a higher education of high-quality and an equal access to a higher education of high-quality; reorganization of the system of management of higher education in order to ensure the protection of national, regional and local interests as well as the interests of all subjects of the national system of higher education of Ukraine; transforming universities into centers of independent thoughts that can provide staff and ideas for the accelerated modernization of the country; ensuring fair competition between institutions of higher education as a guarantee of high quality of higher education; Establishing a proper connection between the labor market and the system of higher education; Integration of higher education of Ukraine into the world and European educational and scientific space [9].

The Draft Strategy states that the change in the concept of quality assurance in higher education should be accompanied by increased requirements for the knowledge and competences of the teaching staff and

this problem is at the center of attention of scientists and practitioners of educational activity.

The analysis of the previous publications. In the 70's and 90's of the 20th century. in researches of scientists competence was considered as a new goal of education, an important component that determines the professionalism of teachers' teaching activity and the management of the pedagogical process, in the aspect of the training of workers of a broad profile.

In modern Ukrainian pedagogy, the term "competence" has to be interpreted as a personal component of professionalism, as a result and a criterion for the quality of specialist training [6], a practical expression of the modernization of the content of education [2], a basic component of the vocational and pedagogical competence [4], a component of reflexive competence [10, 13], the basic components of pedagogical culture of the teacher [7, 16], as well as a new approach to the design of educational standards [3, 11].

Based on the opinion of the above-mentioned researchers, we can say that key competencies are complex psychological and practical formation, the presence of which determines the versatility, social and professional mobility of professionals and allows them to adapt successfully to various social and professional communities, promotes their self-improvement and helps carry out their professional activity effectively.

The aim of the article is to analyse the importance of the existence of this formation in the structure of a personality including also the formation of professional competences of future technology teachers as designers of clothing of a pedagogical institution.

Presenting the main material. The current level of the development of the state, the society and the economy requires from the theory and practice of education the methodological and applied substantiation of the mechanisms of the formation of new competences of a person of the XXI century able to analyze the existing situation, seeing himself as an active subject of

an activity, being capable of independent and responsible decision-making.

Taking into consideration these arguments a competent approach to a vocational education meets both social expectations in the field of education and the interests of participants in an educational process. So far there has been some scientific experience in understanding the essence of this approach. The competence approach to a vocational education means a unified system of definitions of goals, selection of the content, maintaining organizational and technological teachers training based on the allocation of special, general and key competences that guarantee the high level and efficiency of a teacher's professional and pedagogical activity [6].

On the basis of this definition scientists [1, 12] formulated functions of the system of pedagogical education according to a competence approach:

- the competence approach allows to determine the nomenclature and the logic of the development of the essential professional pedagogical knowledge and skills that correspond to modern notions of "pedagogical culture", "pedagogical creativity" more accurately;

- on the basis of the competence approach it is possible to determine the goals in the planning of the content of the pedagogical education the most precisely;

- the definitions of key, general and special competences allow us to make up a more accurate and diagnostically verified system of measures of the level of professional and pedagogical competence of a future specialist at all stages of his preparation;

- the competence approach which reflects the idea of skillfulness and professional qualities of a modern teacher has a positive impact on the development of some innovative processes in the system of pedagogical education.

The functioning of such a system is carried out according to the following principles:

1. Diagnostic: targeting the achievement of a diagnosed result which is revealed in the behaviour and thinking.

2. Complexity, interdisciplinary: taking into account both educational and external environmental factors and impacts.

3. Multifunctionality: a competence cannot be characterized by only one skill or ability. It represents the ability to solve a set of tasks.

We consider the competent approach to be not only one of the means of updating the content of the pedagogical education but also a mechanism for corresponding the requirements of the present, a condition for modernizing the system of training of technology teachers particularly ones who have to teach the subject "Design of clothing."

In our opinion, it is the competence approach that contributes significant adjustments into the organization of the process of a technology teachers' training, making it actively and practice-oriented.

It makes us believe that a competent approach will promote the formation of a qualitatively new model of a teacher demanded by the subjects of the pedagogical

education (students, teachers), consumers of educational services (students and their parents) and the modern society. Such a model can be attributed to the socio-personal one, that is that satisfies the needs of a person who gets a pedagogical education, of the society that requires a competent pedagogical staff, and of the state capable of providing a competitive education that meets world standards.

We share the opinion of G. V. Pichugina who determines the specifics of this approach as a predominance of non-subject personally meaningful knowledge and skills over subject knowledge [8].

The orientation of the entire educational system to the formation of non-subject socially meaningful knowledge and skills corresponds the paradigm of the personality-oriented education most of all, since such knowledge and skills will allow young people to implement successfully in any industrial field, which is one of the main goals of the technological education.

Among many reasons that restrict the renewal of education one can refer to its one-sidedness, disharmony when instead of an integrated socio-cultural experience students actually master only a part of it, first of all a component of knowledge.

The orientation towards knowledge mastering about the world dates back to the period of the late Renaissance when European schools began to deviate from the religious totalitarian education, in the process of which some religious texts were learned by heart not consciously, and the common standards of behavior were formed on this basis. But at that very time a transition to a model of conscious mastering knowledge and some concepts, to the formation of a creative materialistic, spontaneously materialistic, creative way of thinking was outlined.

While the development of the society the education acquired a sectarian orientation. The knowledge provided to students acquired the qualities of a system, a holistic scientific notion of the world helped students to get oriented in it which was later revealed in some successes of the civilization. The equality of school and life components was maintained by the periodic updating of the content of education mainly due to the inclusion of new subject areas demanded by the production and developing social relations. Sometimes some separate additional subjects were introduced into educational ones providing a connection between learning and life. However, changes in the social, informational and technological spheres could not but lead to the emergence of a special type of culture within which the education based exceptionally on knowledge lost its effectiveness and even expediency.

At the current stage of the social development getting information has become the main area of professional human activity and a condition for the existence of any modern production. The revolutionary pace of updating knowledge, techniques and technologies, forms of organization of work led to the fact that such an education began to lose its meaning. The enormous amount of information that ages faster than a student graduates from university is no longer possible to be "squeezed" into the curriculum.

Thus, recognizing the importance and significance of mathematics, physics and chemistry as fundamental disciplines which promote the formation of an integrat-edscientific perception of the world and the natural scientifically rational way ofthinking of future designers of clothing, the curriculum overloading by this aspect of knowledge should be paid attention to.

At the same time, the urgency of automation of designing and production of clothing, intellectualization of information about design processes make it possible to talk about the need to enhance the professional and psychological adaptation of students to computer means.

Moreover taking into consideration the growing role of environmental responsibility of specialists for the results oftheir activities, the need for a scientific research and the substantiation of professional problems,it is necessary to pay more attention to the developing ofecological culture, the practice of scientific research, the connection of the experience of scientific knowledge with the real consciousness and practical activities of future specialists.

In our opinion, the updating of these components will increase the applied nature of the basic training of a clothing designer, promote the integration of humanities and science, which is very significant and priority for amodern professional education.

The same situation is traced in the minimum level of educational content as far as humanitarian curriculum is concerned which does not fully represent the philosophy of the industry and there are no disciplines that reveal the methodology of design as a universal technology of designing things and the subjective environment on the whole, a way of transforming industrial products into cultural phenomena. Therefore, the main type of the professional activity of a designer of clothing that is the project activityremained within the limits of the traditional rules of the engineering approach focused on the solution of some narrow-functional technical tasks, which are locked inside the production system.

To our mind, philosophy of the industry as a world-view basis of a specialist's professional thinking is the most important component of training, designed to consider the production system, industry on thewhole, objects and products of labour in the real cultural-historical context taking into account the ecology of our nature, a man and culture. In any curriculum this component is formed within individual disciplines of the general-professional unit which relates to labour, technological processes, control systems, engineering, a working staff, an environment and therefore it is mastered at the level of fragmentary knowledge.

Without detracting from the importance of fragmentary knowledge which reveals the specificity of some particular spheres profoundly,it would be advisable to introduce a course reflecting the structure of the industry on the whole, the nature of the interaction of elements, its relations with external objects. It will provide a reflection of a systematic approach in the future professional activity of a designer of clothing. It will also allow to understandthe

laws of education, structure, functioning and development of the modern production system, analysis of its relations with other systems, its interaction with the outside world thoroughly. As a result, it will contribute to the systematic reproduction and comprehension of the object of the activity, its harmonious inclusion in the system of ahigher level.

In this regard, we support the idea that in the XXI century such an approach to the formation of the basic groundof the specialty "Design of sewing products" seems to be a clear anachronism. Some objective factors such as scientific research, sewing enterprises practice of various capacities, segmentation of the consumer clothing markethave formed a new content and understanding of fundamental disciplines for mastering the main specialty "[5].

Since the learning object of general training is techniques and technology of the industry [15], we must conclude that the functional structure of the modern clothes production system and the specifics of a designer's activities lead to the need to include artistic techniques and technologies into the block of general professional disciplines. Among these ones we offer disciplines that are focused on forming the technique foundations and techniques of drawing, artistic graphics and the foundations of shaping in the design process. The activity of a designer of clothes can not be regarded as simply engineering one, but as engineering-artistic or artistic-technical which was pointed out by many authors in their researches repeatedly.

Therefore, basic general-professional disciplines such as engineering graphics and figurative geometry that traditionally form the basis of the designer's graphic culture need to be completed by the disciplines mentioned above. Together they are sure tocreate an ideal base for the formation of the foundations of a design culture asthe leading course and means of professional designing activities in modern conditions.

It should be stressed once more on the necessity of teaching "eternal truths", but without the ability to updatehis cultural experience a student can not be considered to be prepared for the life. In this context the socio-professional orientation is regarded as a complex scientifically substantiated system of the involvement into fulfilling some personal and social meaningful goals, the formation of values and the development of relationships, and it isused purposefully to achieve the following goals: the mastering and application of the certain system of knowledge and norms that enable to function in the society properly; the formation of thesocial and professional experience; harmonious development; the realization of creative potential, abilities, desires, etc. [14, p. 61].

It should be especially emphasized that the difference between the competence model and education based on knowledge is essential.The competency approach gives the first priority not to the student's knowledge but to the ability to solve problems in some situations; knowledge of the phenomena of the reality; mastering themodern techniques and technologies; an assessment of own actions; doing social roles of a citizen, a family member, a buyer, a client, a viewer, a voter; choosing a profession and

assessing your willingness to study at a vocational institution focusing on the labor market; solving own life problems, choosing a lifestyle and the ways to solve industrial conflicts.

It is obvious that to teach how to behavior in such situations is impossible. The specificity of a competence training lies in the following: not the amount of knowledge offered for learning is perceived, but the conditions for the emergence of the necessary knowledge are projected.

Until recently the phenomenon of competence has been mostly closely associated with the field of the vocational education. It has always been clear that a competence is associated with some additional prerequisites for the development of a specialist, his own creative potential and the quality of education he received.

It is the vocational school focused on the competence gave the birth to such specific methods of training professional specialists, as imitating-modeling, design and contextual methods of training, the integration of educational and research work.

In general, the analysis of works devoted to the formation of professional competencies of specialists allows us to conclude that the main elements of the system of formation of vocational and teaching competence of a teacher are the following ones:

- structuring the content of the pedagogical education on the basis of a competence approach;
- the organization of the learning process based on the rating system which allows to track accurately the results of vocational and pedagogical training in each module of training and the progress in the formation of the key, general and special competences;
- the implementation of training courses on the basis of modern educational technologies taking into account the practice-oriented and activity approaches;
- the organization of pedagogical practice taking into account the necessity for students to accumulate the experience of a professional competence and the formation of key, general and special competences under the conditions of a real pedagogical activity;
- writing graduation papers focusing on the development of the creative competence of a future teacher, the formation of skills of problem-oriented analysis of bibliography, rapid analysis of publications on the teaching experience on the investigated problem, the design of the own pedagogical activity on the basis of modern educational technologies using rating methods, ranking, pedagogical experiment, methods of diagnostic measurements and processing.

Significant changes in the society, accelerating the pace of socio-economic development led to the search for a new concept of education reflecting these changes and focused on the reproduction of personal traits demanded by the XXI century: not only mobility, dynamism, constructiveness, but also professional, social, personal and household competences.

The development of the informatization processes has led to the fact that the system of professional training is not able to "catch up with" the growing flow

of information. That is why a fundamentally new approach to the design of the content of the pedagogical education is necessary able to stimulate a modern teacher to a constant self-improvement, a reflection of the quality of his pedagogical activity, his self-esteem and correction.

Conclusions

Summing up this article it should be pointed out that the task of modernizing of the general and vocational education, the necessity to match both the needs of an individual and the demands of the society require a fundamentally new approach to defining its goals, content and organization. Therefore, the professional training of a future designer of clothing should be focused on the use of the possibilities of his subject for the formation not only student's disciplinary competencies, but also social, communicative, cognitive, informational ones which are non-disciplinary competencies. Beyond any doubt a teacher must both possess these competencies and use them at a rather high level.

The modernization of the educational system cannot be achieved without providing it with a highly skilled pedagogical staff and without its support by the state and the society. We consider the improvement of the professional level of teachers and the formation of quite a new pedagogical staff corresponding to the demands of modern life to be necessary conditions for the modernization of the higher education system of Ukraine.

Bibliography

1. Бобрицька В. І. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх викладачів вищої школи / В. І. Бобрицька // Проблеми освіти. – 2011. – № 66. Ч. І. – С. 39–44.
2. Гулай О. І. Компетентнісний підхід як основа нової парадигми освіти / О. І. Гулай. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2009. – Вип. 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnads_2009_2_7.
3. Кайдалова Л. Г. Теоретичні та практичні питання стандартизації освітньої діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.ukrfa.kharkov.ua/>
4. Красильник Ю. С. Психолого-педагогічна компетентність як складова педагогічної майстерності науково-педагогічного працівника / Ю. С. Красильник, О.В. Орловська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Режим доступу: file:///D:/Vnads_2010_1_12.pdf
5. Кузьмичев В.Е. Содержание и структура фундаментальных дисциплин в специальности «Конструирование швейных изделий» в XXI в. / Непрерывное образование в области технологии, конструирования изделий легкой промышленности: Сб. тезисов докладов на IV Международной научно-методической конференции. - М., 2002
6. Лунячек В. Е. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі / В. Е. Лунячек // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 1. – С. 155-162.

7. Мачинська Н. І. Компетентнісний підхід у дослідженнях педагогічної освіти магістрантів не-педагогічного профілю: монографія / Н. І. Мачинська; за ред. С. О. Сисоєвої. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 416 с.
8. Пичугина Г.В. Компетентностный подход к разработке стандартов технологической подготовки школьников и его реализация в учебном процессе // Профильная школа. – №2, 2004. – С.23-31.
9. Проект Стратегії модернізації вищої освіти України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tnpu.edu.ua/EKTS/strate2014.pdf>
10. Раскалінос В. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця / В. Раскалінос // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 4(1). – С. 176-182.
11. Рашкевич Ю. М. Побудова стандартів вищої освіти та освітніх програм в контексті нового Закону України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education-ua.org/>.
12. Рева Т. Теоретичні концепти компетентнісного підходу у фармацевтичній освіті / Т. Рева // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2016. – № 1-2. – С. 127-131.
13. Савченко О. В. Рефлексивна компетентність – важливий фактор організації системи рефлексивного досвіду на метакогнітивному рівні / О. В. Савченко. // Технології розвитку інтелекту. – 2016. – Т. 2, № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_1_8
14. Славінська А. Л. Методи типового проектування одягу / А. Л. Славінська. – Хмельницький : ХНУ, 2012. – 179 с.
15. Цвілик С.Д. Визначення змісту підготовки вчителя трудового навчання з основ швейного виробництва як елемент педагогічної технології [Електронний ресурс] / С.Д. Цвілик. – Режим доступу: file:///D:/Sitimn_2008_19_102.pdf
16. Шмиголь І. Сутність та структура професійної компетентності педагога / І. Шмиголь // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 4(1). – С. 197-204.

Кускова Ирина Валерьевна

Учитель английского языка

Хорунжина Юлия Вячеславовна.

Учитель географии:

ДЕЛОВАЯ ИГРА – ТРЕНИНГ «ИГРОВЫЕ ПРИЁМЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ ФГОС».

Современный учитель – это учитель, который должен идти в ногу со временем, повышая свой профессиональный уровень и применяя в своей работе достижения науки и техники. Это учитель, умеющий создавать и организовывать особую образовательную, развивающую среду, помогающую абсолютно каждому ученику раскрыть максимум своих способностей.

В начале нашего выступления мы предлагаем Вам следующие правила:

- будь активным
- умей слушать
- не засыпай
- не перебивай
- говори кратко и по теме
- предлагай идеи уважай собеседника

Мы все родом из детства. Вспоминая детство, каждый взрослый человек часто воспроизводит события, связанные с его жизнью в школьные годы. Добрая память остаётся о том педагоге, с которым были радостные минуты общения, который помогал в решении проблем, в выборе жизненного пути, был интересной личностью. Чаще всего – это классный руководитель. Он действительно ближе всех стоит к ребёнку в педагогическом коллективе школы. Проблема здоровья, поведения, учёбы, взаимоотношений с одноклассниками, учителями – предметниками, организация досуга школьников и многое другое являются сферами заботы классного руководителя. Поэтому можно сказать, что он – одна

из ключевых фигур в процессе развития и саморазвития ребёнка, становления его мировоззрения.

Классный руководитель, учитель прогнозирует, анализирует, организует, сотрудничает, контролирует повседневную жизнь и деятельность учащихся в классе. Учитель применяет разнообразные формы работы со своим коллективом. И одна из форм, это конечно же игровые приёмы, игры, которые мы применяем на уроках, во внеурочной деятельности, на классных часах.

Итак, чтобы начать нашу работу, нам необходимо познакомиться. Во время знакомства люди обычно называют свои имена. Перед вами лежат листочки. Возьмите, пожалуйста, фломастеры и напишите на них имя, которым бы вы хотели, чтобы вас называли в ходе нашей работы. (листочки, ручки, фломастеры, булавки). Прикрепляют листочки.

А теперь проведем небольшую разминку:

- похлопайте в ладоши те, кто сегодня проснулся в хорошем настроении,
- те, кто не забыл сделать зарядку,
- те, кто любит сладкое,
- те, у кого есть домашние животные,
- те, кто любит математику,
- те, кому всегда комфортно в своём коллективе,
- те, у кого есть друзья

Иногда мы себя недооцениваем и большинство людей не умеет думать о себе хорошо.

Друзья, нам очень редко говорят добрые слова по поводу нашей профессиональной деятельности. Я думаю, что сейчас Вы сели с человеком, который Вам знаком не только как заместитель директора по учебной работе, но и как человек, с которым Вам приятно общаться. У Вас есть уникальная возможность выразить свои добрые мысли и чувства по отношению к справасидящему соседу по поводу его профессиональных качеств. (игра проходит по цепочке от первого участника до последнего). Таким образом, мы создаем условия и формируем навыки самораскрытия каждого человека, каждого ребёнка.

Следующее упражнение «Паутинка».

Зажмите свободный конец нити крепко в руке и передайте клубок педагогу напротив...

Я(Кускова Ирина Валерьевна) бросаю клубок(Хорунжиной Юлие Вячеславовне) и т.д.

Таким образом клубок передается дальше и дальше, пока все участники не окажутся частью одной постепенно разрастающейся паутиной.

- Как Вы думаете, почему мы составили такую паутину?

(создание дружеской атмосферы, взаимопомощи, доверия, доброжелательного и открытого общения друг с другом).

Вот видите, мы все связаны друг с другом и даже если мы отпустим нашу паутину, от поступка каждого из нас зависит жизнь в коллективе, в классе.

Таким образом, мы создали единый коллектив. И нам нужно построить «Дом творчества и дружбы». Здесь, для строительства важен каждый кирпичик. А строительным материалом в виде кирпичиков послужат основные критерии успешности коллектива, команды. Назовите эти критерии:

- взаимовыручка
- высокая мотивация всей команды на успех
- желание учиться чему-то новому
- креативность
- мобильность – умение изменяться, принимать чужую точку зрения
- компетентность, профессионализм
- организованность
- самореализация каждого члена коллектива
- чувство юмора

Можно эти понятия заготовить заранее на карточках. И затем, по мере того, как участники называют критерии, прикреплять их на ватман, на доску.

Еще одна разминка:

- если вы думаете, что наш коллектив самый творческий, похлопайте в ладоши,
- если вы думаете, что для вас важна практическая информация, нежели теоретическая, потопайте ногами,

- если вы думаете, что ваше желание учиться зависит от ваших потребностей и интересов, то помашите рукой,

- если вам нравится обучаться и быть обучающимся, то улыбнитесь!

«Испорченный телефон».

В неё играют 10-12 человек. Обычно в классе или коллективе больше участников и их можно привлечь в качестве наблюдателей. Все участники выходят за дверь.

Инструкция для тех, кто за дверью:

«Сейчас вы будете передавать друг другу информацию. По очереди вы заходите в комнату, выслушиваете информацию и передаёте её следующему. Первому информацию передам я, он скажет второму, второй – третьему и т.д. Ваша задача – передать информацию следующему как можно ближе к тексту, желательно слово в слово, ничего не путая, не искажая и не добавляя. Делать можно всё, что угодно, записывать нельзя. Понятно?»

Инструкция для тех, кто остался в комнате:

«Сейчас сюда будут входить по одному участники игры, первому я сообщу текст, который он передаст второму, второй – третьему и т.д. Ваша задача наблюдать, кто и как точно передаст текст».

Текст.

«Марина ждала тебя и не дождалась. Она огорчилась и просила передать, что она сейчас идёт на стадион решать вопрос насчёт оборудования, кстати, возможно, которое мы получим уже в этом году. Должна вернуться к обеду, но если её не будет к трём часам, то игру можно начинать без неё. А самое главное, объявите, что в расписании второй команды нужно сделать изменения, так как тренер заболел, а руководитель первой группы уходит на занятия».

Входит первый участник, и ведущий зачитывает ему информацию. Затем первый приглашает второго, и передаёт содержание услышанного текста; затем второй зовёт третьего и так далее.

Анализ игры:

Первый вопрос, который задаётся после игры участникам: «Когда вы передавали информацию, вы говорили, чтобы сказать или чтобы вас услышали?»

Конечно большинство скажут, что они говорили, чтобы сказать, и не пытались помочь партнёру запомнить и понять текст.

Отсюда делаем первый вывод:

Когда вы говорите, необходимо всё время обращать внимание на собеседника: слышит – не слышит, понимает – не понимает. И по выражению лица, и по удивлённым глазам всегда видно, что человек не понимает, и тогда стоит остановиться, и что-то уточнить, пояснить, задать вопросы.

Второй вопрос ведущего: «Кто помнит инструкцию, которую вы получили за дверью?» общими усилиями инструкция может быть воспроизведена.

Третий вопрос: «А что значит делать можно всё, что угодно, записывать нельзя. Понятно?»

Все слышали эту фразу, но большинство не обратили на неё внимания и механически ответили: «Понятно», кто-то понял по-своему. А в действительности можно было переспрашивать, задавать вопросы, попросить повторить ещё раз и т.д.

Вывод:

Задавать вопрос: «Понятно?» не следует, на него у всех стандартная реакция: к пониманию это слово отношения не имеет.

Ещё одно упражнение: «Рисуем руками».

В преддверии Нового года, наверняка всем хотелось бы получить какой то подарок. Руками нарисуйте в воздухе подарок, который Вы бы хотели, чтобы Вам подарили. И покажите своему соседу. Они должны угадать, какой предмет Вы нарисовали.

Конечно, для всех нас очень важен режим дня, точнее соблюдение режима дня. Предлагаем Вам «Режим дня», которого следует придерживаться, если вы хотите сберечь свое психологическое и физическое здоровье.

7.00 – улыбайтесь и сидите в позе лотоса

7.15 – принимайте контрастный душ

7.30 – ешьте овсянку с мёдом и орехами

12.00 – 18.00 – обнимайте невидимое дерево и «дышите» поясницей

20.00 – прокачайте энергию по позвоночнику

22.00 – смойте негативную информацию с волос, сочините себе сказку и запустите «кризис» в небо

Завершающее упражнение: «Ритмичные хлопки».

Хлопаем и говорим «раз», и хлопаем 1 раз, хлопаем и говорим «два», и хлопаем два раза и т.д.

Ребёнок – горящий факел! Это то живое пламя, горючим материалом которого является тесная дружба, единая воля, отличное взаимопонимание, деловое сотрудничество, содружество. И регулирует это пламя педагог, классный руководитель. От него зависит потухнет факел или будет гореть всё ярче и ярче. И наша с вами задача – поддерживать «огонь» в каждом ребёнке!

Мы предлагаем памятки, которые помогут поддержать «огонь» в ваших детях. Удачи!

1. Умей выслушать – ибо в идеях детей есть рациональное зерно. Найди его.

2. Не кричи. Не подавляй голосом – ибо твои авторитетные слова, сказанные тихо, будут быстрее услышаны.

3. Найди, за что похвалить – ибо доброе слово и кошке приятно.

4. Будь справедлив – ибо обиды больно ранят детскую душу.

5. Умей видеть положительные качества ученика – ибо хорошего в детях больше, чем плохого.

6. Зарази собственным примером – ибо кто-то должен быть паровозом.

7. Защищай своего ученика даже перед педагогами – ибо в негативных моментах есть свои причины.

8. Не ябедничай родителям по пустякам – ибо в собственном бессилии расписывается только слабый.

9. Поощряй инициативу учеников – ибо сделать всё самодельно.

10. Употребляй во время общения много ласковых слов – ибо классный руководитель – мать от завтрака и до обеда.

7.00 – улыбайтесь и сидите в позе лотоса

7.15 – принимайте контрастный душ

7.30 – ешьте овсянку с мёдом и орехами

12.00 – 18.00 – обнимайте невидимое дерево и «дышите» поясницей

20.00 – прокачайте энергию по позвоночнику

22.00 – смойте негативную информацию с волос, сочините себе сказку и запустите «кризис» в небо

7.00 – улыбайтесь и сидите в позе лотоса

7.15 – принимайте контрастный душ

7.30 – ешьте овсянку с мёдом и орехами

12.00 – 18.00 – обнимайте невидимое дерево и «дышите» поясницей

20.00 – прокачайте энергию по позвоночнику

22.00 – смойте негативную информацию с волос, сочините себе сказку и запустите «кризис» в небо

Nebytova I.A.

the graduate student of the department of general
pedagogics and pedagogics of the higher school
H.S. Skovoroda Kharkiv national pedagogical university

Небитова Ірина Андріївна

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL GROWTH OF FUTURE ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Summary. Psychological principles of professional growth of future elementary school teachers are reviewed in this article. Meaning of concepts “growth” and “professional growth” are defined from the psychological point of view. System of psychological training of future teachers is analyzed based on works of native scientists. Influence of psychological training on the process of professional growth of future elementary school teachers is defined. Components of psychological training of future teachers are indicated and analyzed. Methodological concepts of professional growth that are highlighted in the researches of foreign psychologists are characterized. Projecting of educational activities as a driving force of process of professional growth of future elementary school teachers is analyzed. Types of knowledge and main steps of project activities, which are described in scientific works of native psychologists, are indicated. Conditions for stimulation of professional growth are indicated. It's proved that relevance of this research is in detailed learning of psychological basics of professional growth of future elementary school teachers, because proper psychological training improves the process of professional growth during the pedagogical practice.

Key words: future teachers, elementary school, pedagogical practice, professional growth, psychological training, methodological concept, projecting, knowledge, conditions.

Анотація. У статті розглянуто психологічні засади професійного зростання майбутніх учителів початкових класів. Визначено суть понять «зростання» та «професійне зростання» з точки зору психології. На основі напрацювань вітчизняних науковців проаналізовано систему психологічної підготовки майбутніх учителів. Визначено вплив психологічної підготовки на процес професійного зростання майбутніх учителів початкових класів. Зазначено та проаналізовано компоненти психологічної підготовки майбутніх учителів. Охарактеризовано методологічні концепції професійного зростання, що висвітлені в дослідженнях зарубіжних психологів. Проаналізовано проектування педагогічної діяльності як рушійну силу для процесу професійного зростання майбутніх учителів початкових класів. Зазначено типи знань і основні кроки проектної діяльності, що розкриті в наукових доробках вітчизняних психологів. Зазначено умови для стимулювання професійного зростання. Доведено, що актуальність даного дослідження полягає в детальному вивченні психологічних засад професійного зростання майбутніх учителів початкових класів, оскільки належна психологічна підготовка сприяє процесу професійного зростання під час педагогічної діяльності.

Ключові слова: майбутні вчителі, початкові класи, педагогічна діяльність, професійне зростання, психологічна підготовка, методологічна концепція, проектування, знання, умови.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції і модернізація освіти в Україні сприяють підвищенню вимог до особистості майбутнього вчителя початкових класів і надають можливості для розвитку його творчого потенціалу. Адже суспільство вимагає від майбутніх фахівців високого рівня професіоналізму, свідомої активності і гармонійного розвитку. Згідно з новим державним стандартом початкової загальної освіти, майбутній учитель повинен володіти базовими знаннями та якостями, мати здатність до аналізу власної педагогічної діяльності, удосконалювати професійні вміння та навички, засвоювати нові професійні напрямки, що і потребує розвитку особистісного ресурсу. З огляду на це психологічні засади професійного зростання майбутніх учителів початкових класів набувають щораз більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що професійне зростання відіграє значну роль у процесі розвитку особистості майбутнього вчителя та є запорукою успішності його подальшої педагогічної діяльності.

Дослідження таких відомих психологів як М. Левченко, Л. Кондрашова, В. Сластьонін присвячені психологічній підготовці майбутніх педагогів до професійної діяльності. Наукові здобутки О. Анісімова стосуються умов, що стимулюють реалізацію єдності практичної та науково-дослідної функції для професійного зростання в педагогічній діяльності. Ідея проектування педагогічної діяльності висвітлена в працях В. Слободчикова та Г. Щедровського. Дослідження таких зарубіжних вчених як К.

Роджерс та Д. Сьюпер присвячені розробкам концепцій професійного зростання.

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що психологічним засадам професійного зростання майбутніх учителів завжди приділялася певна увага науковцями, початкова ланка освіти в даному питанні залишається недостатньо дослідженою, і тому потребує детального обґрунтування.

Мета статті – розглянути психологічні підходи до визначення поняття «професійне зростання» майбутніх учителів початкових класів, що висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні все більшого значення для майбутнього вчителя початкових класів набуває здатність бути суб'єктом власного професійного зростання та самостійно вирішувати соціальні та професійні проблеми, що виникають під час педагогічного становлення.

Процес професійного зростання майбутніх педагогів став підґрунтям для досліджень багатьох учених. У психології поняття «зростання» визначається якспрямована, закономірна кількісно-якісна конструктивна зміна у формуванні матеріальних і ідеальних об'єктів, пов'язана з перетворенням їх структури, ідеально очікуваним результатом якого є вдосконалення і самовдосконалення [5, с. 480]. Поняття «професійне зростання» психологи розглядають як послідовність якісно специфічних фаз, де розподільчим критерієм слугує зміст і форма переходу індивідуальних імпульсів в професійні бажання [4, с. 110].

Слід зазначити, що процес професійного зростання неможливий без належної психологічної підготовки майбутнього учителя початкових класів.

В психологічній науці вже розглянута система підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності. Так, дослідник М. Левченко вважає, що психологічна підготовка майбутнього вчителя включає в себе:

- ідейно-політичну спрямованість;
- потребу у певній спеціальній діяльності і спеціальних знаннях, інтерес, любов до них;
- внутрішнє прийняття вимог діяльності;
- усвідомлення відповідності своїх особистих якостей вимогам діяльності;
- усвідомлення мотивації особистих прагнень до даної спеціальності [3, с. 150].

Науковець В. Сластьонін стверджує, що психологічна підготовка майбутнього вчителя включає також емоційну стійкість, що забезпечує витримку і само-витримку; професійно-педагогічне мислення, тобто таке мислення, яке дозволяє проникати в причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, відшукувати наукове пояснення успіхів і невдач, передбачити результати роботи [7, с. 160].

Психолог Л. Кондрашова розробила структуру психологічної підготовки майбутніх учителів до

педагогічної діяльності, що складається з таких компонентів:

- мотиваційний компонент – це професійні установки, інтереси, прагнення займатися педагогічною роботою. Його основою є професійно-педагогічна спрямованість (особисте прагнення людини застосувати свої знання в обраній професійній сфері), в якій виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку і т. д.

- орієнтаційний компонент – це ціннісно-професійні орієнтації, основою яких є професійна етика, професійно-педагогічні ідеали, погляди, принципи, переконання, готовність діяти відповідно до них.

- пізнавально-операційний компонент – це професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії, операції і заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності.

- емоційно-вольовий компонент – це почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль.

- психофізіологічний компонент – це впевнення у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, урівноваженість і витримка, рухомий темп роботи. Ці властивості і здібності забезпечують вчителю високу працездатність у виконанні професійних функцій.

- оцінюючий компонент – це самооцінка своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним педагогічним зразком. Психологічна готовність включає в себе як важливий компонент потребу фахівця в професійному самовдосконаленні [2, с. 11].

Опираючись на вищевикладене, можемо зробити висновок, що психологічна підготовка майбутніх учителів початкових класів має певну структуру і включає в себе потребу в педагогічній діяльності, усвідомлення мотивації до вчительської професії, емоційну стійкість та багато іншого. Безперечно, що саме належна психологічна підготовка сприяє процесу професійного зростання майбутніх учителів початкових класів.

Проаналізувавши психологічну літературу можемо сказати, що психологічна підготовка майбутніх учителів початкових класів основана на методологічних концепціях професійного зростання.

Охарактеризуємо найбільш відомі Я-концепції професійного зростання, запропоновані психологами К. Роджерсом [6, с. 65-75] та Д. Сьюпером [4, с. 110-123].

Основні положення теорії К. Роджерса	Основні положення теорії Д. Сьюпера
1. Людина живе головним чином в своєму індивідуальному і суб'єктивному світі.	1. Люди характеризуються їх здібностями, інтересами і властивостями особистості.
2. Я-концепція виникає на основі взаємодії з навколишнім середовищем, в особливості з соціальною.	2. На цій основі кожна людина підходить під певні професії, а професія до ряду індивідів.
3. Я-концепція - це система самосприйняття.	3. Залежно від часу і досвіду змінюються як обставини, так і суб'єктивні умови професійного розвитку, що обумовлює великий професійний вибір.
4. Я-концепція виступає як найбільш важлива детермінанта відповідних реакцій на оточення індивіда.	4. Професійний розвиток має ряд послідовних стадій і фаз.
5. Разом з Я-концепцією розвивається потреба в позитивному ставленні з боку оточуючих.	5. Особливості цього розвитку визначаються соціально-економічним рівнем батьків, властивостями індивіда, його професійними можливостями і т. ін.
6. У відповідності з поглядами Роджерса потреба в позитивному ставленні до себе, або потреба в самоповазі, також розвивається на основі інтерналізації позитивного ставлення до себе з боку інших.	6. На різних стадіях розвитком можна керувати, з одного боку, сприяючи формуванню в індивіда інтересів і здібностей, а з іншого, – підтримуючи індивіда в його прагненні «спробувати» реального життя і в розвитку Я-концепції.
7. Оскільки позитивне ставлення до себе залежить від оцінок інших, може виникнути розрив між реальним досвідом індивіда і його потребою в позитивне ставлення до себе.	7. Професійний розвиток полягає, по суті, у розвитку і реалізації Я-концепції.
8. Людський організм являє собою єдине ціле і має лише один внутрішній мотив - тенденцію до самоактуалізації.	8. Взаємодія Я-концепції і реальності відбувається у програванні й виконанні професійних ролей.
9. Я-концепція являє собою певну систему. Зміна одного її аспекту може повністю змінити природу цілого.	
10. Розглядаючи поняття ідеального Я, Роджерс вважає, що завдяки психотерапевтичному впливу сприйняття ідеального Я стає більш реалістичним і Я починає більше гармоніювати з ідеалом.	

Зіставний аналіз даних доводить, що наукові позиції психологів збігаються та доповнюють одна одну. Дослідник К. Роджерс вважає природу людини позитивною, що рухається до зрілості, соціалізації і самоактуалізації, поведінка розглядається ним як спроба досягти узгодженості Я-концепції [6, с. 65-75]. На думку Д. Сьюпера задоволеність роботою залежить від того, якою мірою індивід знаходить адекватні можливості для реалізації своїх здібностей інтересів, властивостей особистості в професійних ситуаціях, що значною мірою визначається можливістю грати ту роль, яка здавалася відповідною на стадії професійного розвитку [4, с. 110-123].

В умовах сучасної педагогічної діяльності актуальності набуває метод проектування. Саме проектування стало рушійною силою для процесу професійного зростання майбутніх учителів.

Ідея проектування педагогічної діяльності втілена у працях Г. Шедровицького. Він виділив три типи знань, які обслуговують педагогічну діяльність:

- практико-методичні знання, які безпосередньо обслуговують практичну діяльність. Вони оріє-

єнтовані на отримання певного продукту і організовані так, щоб забезпечити побудову індивідом практичної діяльності у вигляді приписів для неї.

- конструктивно-технічні знання, що центровані на об'єкті перетворень, вони вказують на те, що з ним відбувається або може відбуватися, і з'являються в міру того, як створюються і реально здійснюються нові види і типи практичного перетворення об'єктів.

- науково-теоретичні знання, які пов'язані з появою в діяльності практика розривів між цілями і тим, що виходить в реальності, з необхідністю пояснити причини розбіжностей між цілями діяльності та її результатами. Наукові знання переробляються в практико-методичні та інженерно-конструкторські знання [9, с. 401-436].

Технологія проектування педагогічної освіти розроблена В. Слободчиковим передбачає виокремлення типів роботи і основні кроки проектної діяльності.

Перший тип робіт – це концептуалізація, або розробка концепції майбутньої діяльності. Створення концепції передбачає здійснення послідовності кроків:

1) визначення змісту проекту – цілі його реалізації, комплексний аналіз наявного стану справ, визначення "потрібного майбутнього";

2) фіксація основних напрямів дій та принципів їх координації, що дозволяють перетворити існуюче положення справ в очікуваному і бажаному напрямку;

3) виявлення загальних способів і необхідних умов досягнення цілей проекту;

4) обґрунтоване прогнозування соціокультурних наслідків реалізації проекту.

Другий тип робіт пов'язаний з програмуванням сукупністю видів діяльності в їх логічній і часовій послідовності. Програмування включає таку послідовність дій:

1) опис і аналіз практичних проблем і протиріч, які можливо вирішити в рамках створюваного проекту; визначення конкретних способів вирішення окресленого кола практичних проблем;

2) побудова загальної диспозиції сил та їх взаємозв'язку - визначення категорій учасників (колективних та індивідуальних) розроблюваного проекту;

3) виявлення в рамках окремих об'ємних діяльностей блоків конкретних видів робіт, розподілених у їх часовій послідовності, зі своїми ресурсними витратами і засобами здійснення;

4) прогнозування результатів здійснених діяльностей та їх передбачуваний адресат;

5) визначення необхідних ресурсів усіх видів робіт за проектом.

Третій тип робіт – це планування дій по реалізації проекту, що включає позначення видів розробок, реальні завдання, виконавців, кінцеві результати і їх споживачів. Усі три типи робіт - концептуалізація справи, програмування діяльностей і планування дій - окреслюють і заповнюють змістом простір ідеального проекту, того, що повинно бути.

Четвертий тип робіт – це практична реалізація задуму як цілеспрямоване формування особливого роду ресурсів: інтелектуально-вольового, морально-позиційного, організаційного, управлінського, професійно-діяльнісного тощо. Реалізація проекту включає наступні кроки:

1) проектування "спільності" реалізаторів проекту - особлива робота з професійним свідомістю кожного, хто входить у проект, робота з його цілями, цінностями, представленнями, професійними позиціями;

2) створення позиційної спільності людей, яка включає і учасників розробки проектної ідеї, і "співчуваючих" цій ідеї, готових стати її реалізаторами;

3) рефлексивне оформлення і експертиза наслідків реалізації й співвіднесення їх з вихідним задумом і всіма проміжними кроками його втілення [8, с. 16-24].

Безумовно, проектування педагогічної діяльності сприяє процесу професійного зростання майбутніх учителів початкових класів, оскільки передбачає оволодіння певними знаннями та виокремлення основних кроків проектної діяльності, що

націлені на концептуалізацію, програмування, планування і практичну реалізацію певного задуму.

Зауважимо, що психолог О. Анісімов у своєму дослідженні виокремлює умови, що стимулюють реалізацію єдності практичної та науково-дослідницької функції для професійного зростання в педагогічній діяльності:

- розвиток рефлексивної ланки в педагогічній діяльності;

- ускладнення цінностей і цілей педагогічної діяльності;

- реалізація цінності культурно-діяльнісної і культурно-розумової організації та самоорганізації педагогічної діяльності;

- перехід до управління груповими формами здійснення навчальної та педагогічної діяльності;

- поступовий та ціленаправлений перехід від навчання і виховання до формування здатності до самонавчання і самовиховання [1, с. 341-342].

Проаналізувавши умови, запропоновані О. Анісімовим, можемо стверджувати, що вони будуть симулювати процес професійного зростання майбутніх учителів початкових класів, бо націлені на самонавчання, самовиховання та самоорганізацію педагогічної діяльності.

Висновки та пропозиції. Психологічні засади професійного зростання майбутніх учителів початкових класів характеризуються системою психологічної підготовки до педагогічної діяльності. Вона ґрунтується на основі методологічних концепцій професійного зростання, мотиваційного і системного саморозвитку та самореалізації особистості, як суб'єкта проектної педагогічної діяльності та життєтворчості. Під час психологічної підготовки в майбутніх учителів початкових класів формується досвід майбутньої педагогічної діяльності, розвивається професійна самосвідомість, готовність до майбутньої професійної діяльності, відбувається творча реалізація власних професійних цілей і цінностей, що сприяє процесу професійного зростання.

Важливими для подальшого розгляду вважаємо проблеми, що пов'язані з філософськими засадами професійного зростання майбутніх учителів початкових класів.

Список літератури:

1. Анисимов О.С. Методологическая культура педагогической деятельности и мышление. М., 1991. – 415 с.
2. Кондрашова Л. В. Моральна психологічна готовність студента до вчительської діяльності, Київ, "Вища школа", 1987. – 56 с.
3. Левченко М. В. Психологические особенности готовности абитуриентов к учению в педагогическом вузе.: Дисс. канд. психол. наук. – К., 1976. – 150с.
4. Михайлов И. Проблема профессиональной зрелости в трудах Д. Сьюпера// Вопросы психологии. – 1975. – №5. – С. 110-123.
5. Психология профессионального образования: Учеб. пос./ Под ред. Э.Ф. Зеера. – 2-е изд., перераб. – М., 2003. – С. 480.

6. Роджерс К., Становление личности: / Пер. с англ. М. Золотник. – М.: Взгляд на психотерапию, Эксмо-Пресс, 2000. – 251 с.

7. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М., 1976. – 160 с.

8. Слободчиков В.И. Основы проектирования развивающего образования // Модель гимназии как

инновационного образовательного учреждения: М-лы науч.-практ. конф. Петрозаводск, 1996. – С. 16-24.

9. Щедровицкий Г. П. Автоматизация проектирования и задачи развития проектировочной деятельности // Разработка и внедрение автоматизированных систем в проектировании (теория и методология). — М., 1975. (С. 401–436 наст. изд.).

Чорнобрива Наталя Василівна
викладач педіатрії

Рокитнівське медичне училище

Chornobryva Natalia Vasylivna

Teacher of pediatrics, Rokytnov medical school

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФЕЛЬДШЕРІВ У ПРОЦЕСІ ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR PREPARING FUTURE FELDSHIPS IN THE PROCESS OF PRODUCTION PRACTICE ON THE BASIS OF THE COMPETENT APPROACH

Анотація: Розглянуто теоретичні засади проблеми підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності. Зроблено аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики. Виділено вплив компетентнісного підходу на проведення виробничої практики майбутніх фельдшерів. Визначено педагогічні умови підготовки майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу, які впливають на якість та ефективність професійної підготовки. Зроблено висновок, що визначені педагогічні умови забезпечують актуалізацію підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності. Перспективно-пошуковий етап передбачає розробку моделі підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності.

Ключові слова: навчальний процес, професійна діяльність, виробнича практика, професійна підготовка, педагогічні умови, компетентнісний підхід.

Summary: The theoretical principles of the problem of preparing future medical assistants for professional activity are considered. The analysis of scientific and pedagogical literature on the problem of preparing future medical assistants for professional activity in the process of industrial practice is made. The influence of the competent approach to conducting industrial practices of future medical assistants is emphasized. The pedagogical conditions of preparation of future paramedics in the process of production practice on the basis of competence approach, which influence the quality and effectiveness of professional training, are determined. It is concluded that certain pedagogical conditions ensure the actualization of the training of future medical assistants for professional activity. The prospective-search phase involves the development of a model for the preparation of future paramedics for professional activity.

Keywords: educational process, professional activity, industrial practice, professional training, pedagogical conditions, competence approach.

Постановка проблеми. Формування спеціаліста охорони здоров'я ХХІ століття, здатного надавати висококваліфіковану медичну допомогу всім людям, які її потребують, здійснюючи при цьому свою професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах, бути конкурентноздатним на національному, європейському та міжнародному ринках праці є надзвичайно важливим [15, с. 14]. Реалізація основних завдань та принципів Болонської декларації в медичній освіті України дозволить підняти її до рівня міжнародних стандартів та сформує у медичних спеціалістів здатність до навчання протягом всього життя, що сприятиме покращенню надання медичної допомоги населенню нашої країни. Реальний стан підготовки майбутніх фельдшерів засвідчує, що, на жаль, медична професійна освіта переживає кризові явища. Підготовка медичних працівників в Україні не повною мірою відповідає рівню загальноєвропейських стандартів [15, с. 18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійній підготовці фахівців в Україні приділено значну увагу в контексті обґрунтування: теоретико-методологічних основ професійної підготовки (А. М. Алексюк, Г. П. Васянович, С. У. Гончаренко, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюн, А. О. Лігоцький, С. В. Лісова, Н. Г. Нічкало, С. О. Сисоєва, В. В. Харабет, Л. М. Романішина); порівняльно-педагогічних досліджень вищої освіти (Н. В. Абашкіна, С. С. Вітвицька, В. М. Зубко, А. В. Козаков, А. А. Сбруєва, Л. П. Пуховська); вищої медичної освіти (І. Є. Булах, Ю. В. Вороненко, Б. П. Криштопа, Я. В. Цехмістр, В. Й. Шатило, М. Б. Шегедин).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний стан справ у державі визначає широку потребу до професійної підготовки та виховання нового покоління свідомих громадян, фахового та морального їх становлення, професійного зростання та всебічного розвитку, удосконалення системи їх підготовки та виховання,

формування їх професійної готовності до майбутньої діяльності, у тому числі і майбутніх фельдшерів. Підготовка майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики є одним із важливих та стратегічних завдань професійної освіти, яку необхідно розглядати з позицій соціального, педагогічного та медичного аспектів [21, с. 136]. Однак, в поглядах дослідників на підготовку майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики є деякі розбіжності, і це зумовило потребу в додатковому її вивченні. Тому питання визначення педагогічних умов підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики є важливою сучасною науково-практичною проблемою.

Мета статті є визначення педагогічних умов підготовки майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність набувається поступово й виключно за певних умов [23]. Визначаючи умови підготовки майбутніх фельдшерів перш за все з'ясуємо сутність понять: «умови», «педагогічні умови».

Новий тлумачний словник української мови подає поняття «умова» як: «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [10, с. 427]. У філософському словнику поняття «умова» розглядається як фактор (латинське *factor* — чинник), тобто рушійна сила, причина будь-якого процесу [11, с. 312]. У словнику з освіти та педагогіки «умова» визначається як сукупність перемінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх впливів, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, його поведінку, виховання і навчання, формування особистості [14, с. 36].

В. В. Серіков під умовами діяльності фахівців розуміє поведінку оточуючих, зміст майбутньої діяльності, її складність, новизну, творчий характер, особливості стимулювання дій і результатів, урахування мотивації [17, с. 134–135]. На думку Н. О. Єрошиної, умови визначаються як сукупність соціально-педагогічних і дидактичних фактів, які впливають на навчальний процес, дозволяють керувати ним, вести цей процес раціонально, відповідно до предметного змісту із застосуванням ефективних форм, методів, прийомів [5, с. 17].

Поняття «педагогічна умова» розглядається у роботах багатьох дослідників.

За баченням О. М. Пехоти, педагогічні умови — категорія, що визначається як система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що склалися об'єктивно чи суб'єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [13, с. 42]. Педагогічні умови розуміють як об'єктивні можливості змісту, форм, методів та матеріально-просторового середовища, спрямовані на розв'язання поставлених у педагогіці завдань, які свідомо створюють в освітньому процесі, а їхня реалізація забезпечує найефективніший

перебіг цих процесів, в основі яких лежить діяльність [22].

О. В. Виноград трактує педагогічні умови як сукупність чинників свідомого і цілеспрямованого впливу на становлення та розвиток властивостей особистості, які визначають (умови необхідні) чи роблять можливими (умови достатні) виникнення певного стану речей, а також чинників, які збільшують їх ймовірність (умови сприяючі) [3, с. 8]. Із опрацьованих джерел, вдалим на нашу думку є тлумачення поняття «педагогічні умови» Л. А. Сподін — це підпорядкованість педагогічних умов зовнішнім і внутрішнім чинникам: зовнішні — організація навчально-виховного процесу, зміст навчального матеріалу, міжособистісні взаємодії; внутрішні — професійна мотивація, потреба у самовдосконаленні, нахили, уподобання, зацікавленість у професійному становленні [19, с. 47].

Проведений аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики, дають можливість визначити й обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують актуалізацію підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики.

Враховуючи аналіз державних стандартів підготовки в медичній галузі майбутніх фельдшерів, нормативної документації, аналізу навчальних програм з виробничої практики та їх особливостей, аналізу результатів констатувального етапу експерименту, з урахуванням різних підходів науковців до визначення педагогічних умов, а також власного емпіричного матеріалу надали нам можливість визначити такі педагогічні умови підготовки майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу: підвищення інтересу на професійну підготовку майбутніх фельдшерів; поетапне формування готовності до професійної діяльності майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики; впровадження комп'ютерних технологій в процес підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності; активізація самостійної діяльності майбутніх фельдшерів і підвищення її впливу на засадах компетентнісного підходу.

Обґрунтуємо кожну з визначених педагогічних умов підготовки майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу, які тісно пов'язані наступністю між собою. Дотримання визначених педагогічних умов, під час навчально-педагогічного процесу сприятиме формуванню науково-практичного становлення майбутніх фельдшерів, фаховій цілісності, професійній спрямованості особистості та активній й діяльній професійній підготовці.

Підвищення інтересу на професійну підготовку майбутніх фельдшерів.

Найефективнішими шляхом підвищення інтересу на професійну підготовку майбутніх фельдшерів є розвиток мотивації до професійної підготовки. Педагогічний досвід роботи свідчить, що розвиток мотивації студентів до професійної підготовки доцільно здійснювати за наступних

умов: показ важливості професійної підготовки при оволодінні студентами змістом професійної діяльності; активізація пізнавальної діяльності студентів в ході професійної підготовки; формування у студентів інтересу до вибраної спеціальності; поліпшення організації виробничої й інших видів практик; виховання у студентів переконаності в соціальній значущості вибраної спеціальності [1].

Активізація інтересу особистості на професійну підготовку розкриваються у набутті нових знань, умінь та якостей. Такими джерелами передусім є мотиви, які, як відомо, обумовлюються їхніми базовими потребами, соціальними, професійними й особистісними інтересами [6, с. 14].

Динамічними характеристиками мотиву є сила, стійкість і направленість мотивів. Сила мотиву визначається як інтенсивністю мотиваційного збудження, так і психофізіологічними факторами: знанням результатів діяльності, розумінням її змісту, певною свободою творчості тощо [4, с. 65]. В. А. Семиченко виокремлює такі групи мотивів за ознакою змісту діяльності: професійні — виникають під час професійної діяльності; пізнавальні — пов'язані з отриманням нових знань; соціальні — до них відносяться бажання спілкування, підвищення — соціального статусу, поваги, престижності; процесуально-змістові — мотиви, що виникають безпосередньо в процесі діяльності; матеріальні — бажання забезпечення матеріального добробуту; утилітарні — стимули на отримання власної переваги та безпеки [16, с. 38–39]. Розвиток потреб та мотивів є взаємопов'язаним процесом. Розвиваючись та укріплюючись, мотиви сприяють посиленню потреб; своєю чергою, розвиток потреб сприяє більш ефективному формуванню мотивації [18, с. 38].

Мотивація як джерело активності і як одне із стратегічних завдань реформування вищої освіти України щодо виховання гармонійно розвинутої особистості, для якої потреба у фундаментальних знаннях та у підвищенні загальноосвітнього і професійного рівня асоціюється зі зміцненням своєї держави [2, с. 21], є, безумовно, актуальною педагогічною умовою ефективності будь-якого виду діяльності.

Мотивація як система психолого-педагогічної підтримки включає: формування установки на власну активність і самопізнання як основу професійного самовдосконалення; ознайомлення з потребами і вимогами ринку праці; забезпечення самопізнання та формування позитивного відношення внутрішнього «Я» до самовдосконалення в професійній діяльності; формування вмінь співвідносити і коригувати власні вимоги та потреби відносно вимог професії до самовдосконалення особистості; створення умов для перевірки можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності; забезпечення розвитку професійно значущих якостей фахівця; виховання загальнолюдських і професійних якостей, раціональних потреб і цінностей, які співвідносилися б із потребами та цінностями суспільства [9, с. 208].

Тлумачення мотиваційних процесів у наукових доробках різних авторів дає змогу зазначити, що мотивація — загальне широке поняття, яке визначає певні співвідношення динамічної та змістовної сторін діяльності, тобто її продуктивність, і поведінки. Продуктивність діяльності залежить від: спрямованості мотивів, їхнього змісту; ступені активності, напруженості мотивів відповідного змісту [9, с. 206].

Мотивація, що спонукає людину до тої чи іншої діяльності, є однією з фундаментальних психолого-педагогічних проблем. Велика кількість аспектів проблеми мотивації обумовлює і множину підходів до розуміння суті, структури мотивації, методів її вивчення [20, с. 54–57].

Поетапне формування готовності до професійної діяльності майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики.

Формування готовності до професійної діяльності майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики вимагає ґрунтовної і всебічної фахової підготовки з обґрунтованою системою навчально-організаційних форм, методів і заходів та умов на професійну готовність. Актуалізацію професійної спрямованості на засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками до практичної діяльності, пізнавальну активність, актуалізацію фахових якостей.

У контексті нашого дослідження виокремлюємо чотири етапи формування готовності до професійної діяльності майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики. Кожний з чотирьох етапів передбачає впровадження в навчально-пізнавальних процес професійно значущих сутностей такої підготовки.

Перший етап — орієнтований на формування цілісної системи фундаментальних та базово-спеціальних знань, професійно-значущих умінь, навичок практичного їх втілення, ґрунтовної виробничо-практичної підготовки до діяльності, поглибленого науково-особистісного становлення та розвитку компетентностей, стійку орієнтацію на активну пізнавальну діяльність.

Другий етап — передбачає стійку орієнтацію на включення майбутніх фахівців у професійну діяльність, оволодіння кваліфікаційними характеристиками, інтенсивне засвоєння нових методів і засобів навчання, активізацію освоєння сучасних фахових інструментаріїв на удосконалення професійних умінь і навичок у фаховій діяльності, вироблення вмінь і навичок оволодіння комп'ютерними технологіями і творчого застосування їх в майбутній професійній діяльності.

Третій етап — спрямований на безперервний саморозвиток особистості, формування активних методів на збагачення знань і постійне самовдосконалення, реалізацію внутрішньої потреби до самоосвіти, спрямування професійних цінностей на самосвідомість й саморегуляцію пріоритетів професійної діяльності, вдосконалення творчої самореалізації у професії та прагнень до саморо-

звитку впродовж усієї діяльності фахівця, професійної гармонізації аспектів своєї життєдіяльності.

Четвертий етап — актуалізацію і вдосконалення науково-дослідницької діяльності цілеспрямовану на формування творчого потенціалу, оволодіння науковою стійкістю на фахове підвищення своїх наукових компетентностей у професійній діяльності, безперервне прагнення до розвитку творчих здібностей до інноваційної діяльності, стійку орієнтацію на науково-дослідницьку діяльність.

Впровадження комп'ютерних технологій в процес підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності.

Нині інформатизація та комп'ютеризація споріднюється з освітнім процесом в одержанні та передачі інформації з використанням усіх можливих інформаційних технологій. Згідно з Законом «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» інформатизація освіти визнана одним із пріоритетних державних завдань [7]. У багатьох медичних дослідженнях просто неможливо обійтися без комп'ютерів і спеціального програмного забезпечення до них. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в медичній теорії та практиці, пов'язаними з внесенням коректив до підготовки медичних працівників. Комп'ютерні технології допомагають проводити об'єктивну діагностику захворювань, накопичувати й ефективно використовувати отриману інформацію на всіх стадіях лікувального процесу і, що найважливіше для медичної науки, є неоціненними в науковому пізнанні [8]. Сьогодні впровадження комп'ютерних технологій у практику медичної системи полягає у використанні новітніх досягнень комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, а саме: інформаційно-довідкових систем, електронних медичних карток, консультативно-діагностичних систем, апаратно-комп'ютерних систем, автоматизованих робочих місць фахівців, призначені для автоматизації лікувально-діагностичного процесу та забезпечення інформаційної підтримки прийняття діагностичних і тактичних рішень [12, с. 155].

Комп'ютерні технології пов'язані з динамічним розвитком комп'ютерних систем, комп'ютерного апаратного забезпечення, засобів комп'ютерної техніки, прикладного програмного забезпечення (програмне забезпечення для обробки текстової, графічної, звукової, мультимедійної, відео інформації, електронні бази даних), мережевих технологій, електронних каталогів та архівів, електронних бібліотек, різних інформаційних систем для пошуку інформації її обробки та доступу до неї, новітніх технологій для 3D-моделювання, інформаційні та експертні системи.

Сучасні комп'ютерні технології все більше використовуються в галузі охорони здоров'я, а саме: медичні інформаційні системи, телемедицина, медична діагностика, експертні системи, медичні

апаратно-комп'ютерні системи, інноваційні технології в лікувальному процесі, наукові дослідження [12, с. 155].

Практичного значення набуває задіяність інформаційного медичного середовища, як інтеграції різних видів навчальної та самостійної діяльності, використання інноваційної форми організації та обміну інформацією в медичній сфері за допомогою використання інформаційних засобів, сучасних ІТ додатків, медичних інформаційних систем, автоматизованих віртуальних систем діагностики, хмарних освітніх технологій в рамках єдиної інформаційно-технологічної платформи.

Активізація самостійної діяльності майбутніх фельдшерів і підвищення її впливу на засадах компетентнісного підходу.

Значущість самостійної роботи майбутніх фельдшерів у контексті нашого дослідження є актуальним, оскільки беззаперечною виступає потреба в удосконаленні спеціалізованих знань, системи практичних вмінь і навичок до фахової діяльності. Активізація самостійної діяльності майбутніх фельдшерів під час навчально-пізнавального процесу виходить із: мети, форм, методів і засобів задіяних у навчальному медичному закладі; особливостей освітнього процесу з формуванням високого рівня оволодіння новими знаннями, удосконалення практичних умінь і навичок майбутніх фельдшерів на засадах компетентнісного підходу; індивідуальних особливостей (відповідно до можливостей, здібностей та навчальних досягнень) кожного з майбутніх фельдшерів самостійно мислити, конструктивно аналізувати, творчо діяти, проявляти інтерес до навчально-пізнавальної роботи; активізації самостійної діяльності майбутніх фельдшерів на досягнення професійного зростання, самовдосконалення фахового світогляду та науково-дослідницької діяльності.

На спрямування активізації самостійної діяльності майбутніх фельдшерів у медичних навчальних закладах передбачено багатоаспектну самостійну роботу на досягнення професійної мобільності підвищення рівня знань, освітніх вмінь і навичок самоосвіченості до конкурентного входження на ринок праці з міцно сформованими потребами у постійному їх збагаченні на засадах компетентнісного підходу.

Набуттю активізації самостійної діяльності майбутніх фельдшерів сприяють розроблені електронні навчально-методичні матеріали з фахових дисциплін, електронні методичні рекомендації для виконання навчальних завдань, електронні навчальні матеріали з виробничої практики, електронні навчальні курси, електронні навчальні посібники і підручники, електронні енциклопедії, електронні довідкові системи, мультимедійні матеріали, відео архіви, інформаційні мережеві ресурси навчального закладу, електронні бібліотеки, інформаційно-пошукові системи глобальної мережі Інтернет та автоматизовані інформаційні служби бази даних і бази знань.

Висновки і пропозиції. Проблема підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у

процесі виробничої практики є досить складною. Це зумовлено тим, що готовність майбутніх фельдшерів до професійної діяльності є актуальною і поєднує у собі важливі складові. Орієнтуючись на визначені педагогічні умови підготовки майбутніх фельдшерів у процесі виробничої практики на засадах компетентнісного підходу в подальшому передбачається розробка моделі підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності у процесі виробничої практики.

Список літератури:

1. Алексюк К. А. Педагогика высшей школы: Курс лекций: модульное обучение // К. А. Алексюк / Киев, 1993. — 205 с.
2. Буяльский Б. А. Курс на мастерство // Б. А. Буяльский / — К. : Рад. школа, 1974. — С. 37–39.
3. Вишневський П. Р. Удосконалення педагогічного управління навчальним процесом у вищому військовому навчальному закладі на основі інноваційних технологій : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методики професійної освіти» / Вишневський Петро Ростиславович ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. — Х., 2005. — 205 с.
4. Гриньова В. М. Проблеми мотивації праці персоналу підприємства : [монографія] / В. М. Гриньова, І. А. Грузіна. — Харків : ІНЖЕК, 2007. — 184 с.
5. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. А. Ерошина ; Липецкий государственный педагогический университет. — Липецк, 2001. — 22 с.
6. Зайцева І. В. Формування мотивації учіння студентів вищих економічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / І. В. Зайцева ; Тернопільський держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2001. — 20 с.
7. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.
8. Качмар В. О. Стан розвитку медичної інформатики в Україні / В. О. Качмар // Мед. транспорту України. — 2009. — № 4. — С. 95–99.
9. Нікітіна І. В. Формування професійної мотивації студента як детермінанти його творчого розвитку і працевлаштування / І. В. Нікітіна, В. В. Мартич // Вісник Національного технічного ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка, 2010. — № 1 (28). — С. 206–211.
10. Новый тлумачний словник української мови : [в 3 т.]. — К. : Аконті, 2008. — Т. 2. — 926 с.
11. Новый тлумачний словник української мови : [в 3 т.]. — К. : Аконті, 2008. — Т. 3. — 862 с.
12. Олар О. І. Інноваційні технології у медицині: стан і перспективи / О. І. Олар, О. Ю. Микитюк, В. І. Федів, М. А. Іванчук, О. В. Гуцул// Буковинський медичний вісник. Том 17, № 2 (66), 2013. — С. 155–160.
13. Пехота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : [навч. посіб.] / О. М. Пехота та ін. — К. : А.С.К. вид-во, 2003. — 240 с.
14. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. — М. : Высш. шк., 2004. — 512 с.
15. Програма розвитку медсестринства України (2005-2010 рр.) // Медична освіта. — 2006. — № 1. — С. 14–21.
16. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека : [модульн. курс псих. Модуль «Направленность» (Лек., прак. занятия, задания для самост. работы)] / В. А. Семиченко. — К. : Милениум, 2004. — С. 38–39.
17. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. — М. : Логос, 1999. — 272 с.
18. Сладкевич В. П. Мотивационный менеджмент : [курс лекций] / В. П. Сладкевич. — К. : МАУП, 2001. — 168 с.
19. Сподін Л. А. Педагогічні умови формування професійної спрямованості особистості студентів вищих аграрних закладів освіти : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Сподін Людмила Анатоліївна ; Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України. — К., 2001. — 228 с.
20. Столбецька С. Б. Ця славнозвісна мотивація! / С. Б. Столбецька // Теоретичні питання культури, освіти та виховання. — 2010. — Вип. 41. — С. 54–57.
21. Чорнобрива Н. В. Теоретичні засади підготовки майбутніх фельдшерів до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу / Н. В. Чорнобрива // Науковий вісник Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Серія: Педагогіка та психологія. — Вип. 987. — Чернівці. — 2015. — С. 135–142.
22. Чурсина А. С. Формирование готовности к профессиональному саморазвитию у студентов вуза в процессе изучения психолого-педагогических дисциплин : автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08 – теория и методика профессионального образования / А. С. Чурсина. — Челябинск. 2011. — 18 с.
23. O'Malley J. Learning Strategies in Second Language Acquisition / J. O'Malley, A. Chamot. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999. — 207 p.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Kozina I. B.
Ph.D., Associate Professor
Mari State University

Козина Ирина Борисовна,

Кандидат педагогических наук, доцент Марийский государственный университет.

THE USE OF A NEUROPSYCHOLOGICAL APPROACH TO THE CORRECTION OF SPEECH DISORDERS IN CHILDREN OF PRESCHOOL AGE LIVING IN THE MULTICULTURAL REGION ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕЙРОПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИКОРРЕКЦИИ РЕЧЕВОЙ ПАТОЛОГИИ У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, ПРОЖИВАЮЩИХ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ РЕГИОНЕ

Исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ в рамках научного проекта № 16-12004 а(р)

Summary: in article the analysis of results of formation and correction of coherent speech of preschool children (sixth and seventh year of life). In early studies in children of the examined groups was determined by the signs of speech pathology. An additional factor, according to the author, complicating the picture of underdevelopment of speech of children, is the specificity of their social environment, consisting of bi-polylinguality their microenvironment. The inclusion of traditional practices of speech therapy neuropsychological methods leads to the formation of a single functional system of the brain and provides a full-fledged mental development of the child, including speech.

Keywords: Speech pathology, neuropsychological approach, polylinguism, multicultural region, logopedic correction.

Аннотация: в статье приводится анализ результатов формирования и коррекции связной речи детей старшего дошкольного возраста (шестой и седьмой год жизни). В начале исследования у детей исследуемых групп определялись признаки речевой патологии. Дополнительным фактором, по мнению автора, осложняющим картину недоразвития речи детей, является специфичность их социального окружения, состоящая в би-/ полилингвальных микросреды. Включение в традиционную практику логопедической работы нейропсихологических методов ведёт к формированию единой функциональной системы мозга и обеспечивает полноценное психическое развитие ребёнка, в том числе речевое.

Ключевые слова: Психоречевая патология, нейропсихологический подход, полилингвизм, поликультурный регион, логопедическая коррекция.

Постановка проблемы. Современный этап развития теории и практики преодоления дизонтогенетических показателей в развитии детей дошкольного возраста характеризуется формированием представлений о системных нарушениях речевого развития как о вторичных проявлениях первичного дизонтогенеза в формировании высших психических функций ребенка [3, с.84]. Такие представления об исходных причинах речевой патологии позволяют предположить необходимость использования нейропсихологического подхода в практике реализации традиционных технологий логопедического воздействия.

Анализ последних исследований и публикаций. В сложившейся ситуации оптимальным является системный подход к коррекции и абилитации психического развития ребенка. Поэтому в последнее десятилетие нейропсихология все шире внедряется в современную педагогическую практику (Ахутина Т.В., Камардина И.О., Корсакова Н.К., Микадзе Ю.В., Полонская Н.Н., Семенович А.В.).

Как указывалось в наших предыдущих исследованиях [8, 9] Республика Марий Эл является по-

ликультурным регионом с закономерной полилингвальностью населения. Дети, проживающие в некоторых районах республики общаются с представителями двух или трех языковых групп. В большинстве случаев, это русский язык из группы восточнославянских языков, марийский из группы финно-угорских и татарский из группы тюркских. Таким образом ситуация полилингвальности сказывается на особенностях психического, в первую очередь, речевого развития. Неслучайно, что обычная практика логопедического сопровождения детей - билингвов оказывается недостаточно эффективной. Все это обусловило обращение к методам нейропсихологической диагностики и коррекции психоречевого развития детей, живущих в нашем регионе.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. По мнению современных ученых и данным практических психологов и дефектологов, наблюдаются тенденции ежегодного увеличения количества детей с ограниченными возможностями здоровья, нуждающихся в специализированной психолого-педагогической коррекционной помощи специалистов. "... Накопление в современной

детской популяции патологических стигм приобретает всё больший размах..." [3, 86]. При разработке программ и технологий, призванных помочь таким детям, как правило, не принимаются во внимание особенности развития и взаимодействия мозговых систем и механизмов в ситуации усвоения ребенком разных языков. Исследование и коррекция связной речи в комплексе с другими, базовыми психическими функциями в рамках нейропсихологического подхода позволит раскрыть взаимосвязь, существующую между структурами созревающего мозга и развивающимися на их основе психическими функциями и выявить нарушения, специфичные для речевой патологии, возможно, позволят оценить фактор полилингвизма социального окружения ребенка, как осложняющего и без того полифакторную картину речевой недостаточности.

Цель статьи. В представленной статье мы пытались провести анализ развития и коррекции связной речи детей старшего дошкольного возраста с системным недоразвитием речи, обусловленным различными формами психического дизонтогенеза (общее недоразвитие речи и задержка психического развития). Исследование проводилось в рамках проекта, поддержанного Российским государственным научным фондом (проект № 16-16-12004). Разработка технологии нейропсихологического сопровождения детей с ограниченными возможностями здоровья дошкольного возраста, проживающих в условиях поликультурного региона (на примере Республики Марий Эл). Демографическая карта исследования включала воспитанников дошкольных образовательных организаций городов и сельских населенных пунктов Республики Марий Эл. [1, с.54]. В исследовании использовались методы нейропсихологического обследования, разработанные А.Р. Лурией (1969) [10] и модифицированные в лаборатории нейропсихологии факультета психологии МГУ им. М.В. Ломоносова во главе с Т.В. Ахутиной (1996) [5]. На предыдущих этапах мы проводили подробный анализ речевого развития детей старшего возраста и младшего дошкольного возраста с нормативным развитием и с проявлениями психического дизонтогенеза [8,9]. Представляет интерес насколько эффективным окажется применение нейропсихологического подхода в логопедическом сопровождении обучения детей, воспитывающихся в условиях билингвального окружения.

Изложение основного материала. Рассмотрим особенности коррекции связной речи детей исследуемых групп. В исследовании принимали участие 55 детей седьмого года жизни 64 ребенка шестого года жизни. Все испытуемые с системным недоразвитием речи, т.е. с признаками первичной и вторичной речевой патологии (общее недоразвитие речи и задержка психического развития). Все дети воспитываются в образовательных учреждениях различных районов Республики Марий Эл, и находятся в поли-/ билингвальном социальном окружении.

На формирующем этапе реализовывалась комплексная коррекционно-развивающая работа, включающая сочетание двигательной и когнитивной коррекции в форме индивидуальных и групповых занятий. Основное содержание коррекционно-развивающих программ было представлено игровыми методами, в том числе, предполагающими двигательное опосредование когнитивных процессов. Подбор игровых заданий, их количество и сложность носили индивидуализированный характер, поскольку определялись нейропсихологическим статусом ребенка. Ожидаемым результатом коррекционной работы являлось продвижение дошкольников в умении усваивать и выполнять двигательные программы, выстраивать основные смысловые единицы рассказа в правильной последовательности, концентрировать внимание на выполнении коррективной пробы, что в совокупности отражало бы положительную динамику формирования произвольной регуляции, программирования и контроля. В речевом статусе предполагалось наличие развернутой, последовательной и правильно оформленной речи.

Положительные сдвиги по большинству исследуемых параметров регуляторной сферы и связной речи выявлены как в экспериментальной, так и в контрольной группах.

Более заметна разница позитивной динамики программирования связного рассказа: у 40 % испытуемых экспериментальной группы уменьшилось число пропусков смысловых единиц и необоснованных повторов связующих слов, в то время как в контрольной группе 90% детей не улучшили свои результаты. В целом, в экспериментальной группе заметно улучшились показатели выполнения программы, как на двигательном уровне, так и в вербальных заданиях, хотя процесс усвоения задания сопровождается определенными затруднениями и в большинстве случаев сохраняется необходимость повторения инструкции.

Рассмотрим изменения параметров в речевых пробах. В пробе на написание предметов все дети экспериментальной группы безошибочно актуализировали соответствующие понятия. В контрольной группе 20% испытуемых проявили поиск номинаций, отмечалось увеличение латентного периода при названии слов. Характерно, что в обеих группах отсутствуют дети, которые показали бы наличие множественных парафазий и персевераций. Анализ пробы на название низкочастотных слов показал, что 80% детей экспериментальной группы не испытывали трудностей при названии слов представленной группы. Остальные дети проявляли поиск номинаций, увеличение латентного периода названия, также отмечались единичные парафазии. Были обнаружены испытуемые, которым потребовались подсказки первого звука в слове. В контрольной группе около 50% воспитанников показали сложности в назывании предметов, остальные справились с заданием успешно. Наибольший интерес вызвал анализ комплексной пробы "Составление рассказа по серии сюжетных картин" Рас-

сказы детей стали более связными, утратили признаки неадекватности, сюжет был представлен более верно. Дети экспериментальной группы, которые на первом этапе нуждались в подсказках, на последующих срезах справлялись с заданием самостоятельно. У незначительного количества испытуемых контрольной группы в речи сохранились повторы связующих слов. Таким образом, показатели динамики речевого развития в экспериментальной группе были более значимыми, нежели в контрольной группе.

С целью оценки значимости различий динамики исследуемых показателей в контрольной и экспериментальной группах осуществлено сравнение сдвигов по критерию Mann-Whitney U. Статистический анализ позволяет констатировать значимые различия между группами в сдвигах в сторону улучшения по таким параметрам как программирование рассказа ($p=0,003$), грамматическое оформление рассказа ($p=0,043$), количество слов в рассказе ($p=0,008$), средняя длина фразы ($p=0,036$).

В целом, анализ результатов исследования подтверждает результативность дифференцированного коррекционно-развивающего воздействия, построенного с учетом актуальных возможностей ребенка, определяемых на основании нейропсихологического статуса. Выявленные тенденции требуют дальнейшего изучения и определяют необходимость реализации психолого-педагогического сопровождения детей дошкольного возраста с ограниченными возможностями здоровья с учетом нейропсихологического статуса ребенка.

Выводы из данного исследования.

На основании анализа результатов проведенного исследования можно констатировать следующее:

1. Анализ особенностей речевого развития детей дошкольного возраста, проживающих в поликультурном регионе с применением нейропсихологического подхода, свидетельствует о незавершенности процессов формирования как показателей речевого развития детей, так и базовых составляющих речи как высшей психической функции.

2. Программа логопедического сопровождения коррекционного обучения детей дошкольного возраста с признаками системной речевой патологии, осложненной специфичностью речевого окружения, включающая нейропсихологический подход, демонстрирует более высокую результативность в сравнении с традиционной, не учитывающей формирование недостаточной сформированности функций, выступающих в качестве базовых в речевом онтогенезе.

3. Рассматриваемая программа логопедического сопровождения, включающая нейропсихологический подход, предполагает систематическую и продолжительную реализацию.

Список литературы:

1. Borisova E., Kozina I., Neuropsychological Approach to the Study of Special Aspects of Development of Preschool Children with Psychoverbal Pathology, Review of European Studies, Published by Canadian Center of Science and Education, Toronto, 2015, 7, 5259, 8, p.52-59.
2. Borisova, E.Y., Kozina, I.B., Aron I. S., Karandaeva T. A, Shalaeva S. L. and Trofimova V. I., 2016. AGE DYNAMICS IN FORMATION OF REGULATORY AND SPEECH FUNCTIONS IN PRESCHOOL AGE: NEUROPSYCHOLOGICAL ASPECT. The Social Sciences, 11: 1658-1666
3. Астаева А.В., Воронкова Д.И., Королева М.Б. Нейропсихологический анализ развития высших психических функций у детей в норме и с общим недоразвитием речи// Вестник Южно-Уральского государственного университета. - 2010. - №27 - С.82 - 86.
4. Ахутина, Т.В. Как дети 5-7 лет передают смысл картинок? / Т.В. Ахутина, К.В. Засыпкина, А.А. Романова // Аутизм и нарушения развития. - 2009. - №3. - С. 1-11.
5. Ахутина, Т.В. Преодоление трудностей учения: нейропсихологический подход/ Т.В. Ахутина, Н.М. Пылаева. СПб. : Питер, 2008. - 320 с.: ил.
6. Глозман Ж.М., Амелина Е.Г. Особенности развития и нейропсихологическая коррекция многоязычного дошкольника // Современное дошкольное образование. Теория и практика. - 2015. - №4. - С.46-53.
7. Глозман, Ж.М. Нейропсихология детского возраста / Ж.М. Глозман. — М.: Издательский центр «Академия», 2009. 272 с.
8. Козина И.Б., Борисова Е.Ю. Нейропсихологический подход к изучению и коррекции речевой патологии у детей среднего и старшего дошкольного возраста, проживающих в поликультурном регионе// Восточно-Европейский Научный Журнал(East European Scientific Journal Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe). Варшава, 2016. -№ 12 (16), С. 56 - 59.
9. Козина И.Б., Нейропсихологический анализ речи у детей младшего и среднего дошкольного возраста, проживающих в поликультурном регионе// Восточно-Европейский Научный Журнал(East European Scientific Journal Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe). Варшава, 2015. -№ 2, том 3, С. 138 - 141.
10. Лурия, А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. Изд. 3-е./ А.Р. Лурия М.: Академический проект, 2000. 512 с.
11. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте. -- М.: Академия, 2002. - С. 232 .

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ковалёв Валерий Николаевич

*Учебно-научный профессионально-педагогический институт
Украинской инженерно-педагогической академии (г. Бахмут)*

*доктор экономических наук, профессор,
академик Академии экономических наук Украины,
кафедра экономики предприятий и менеджмента*

Kovalyov Valeriy Nikolaevich

*Educational and Scientific Professional and Pedagogical Institute
Ukrainian Engineering Pedagogical Academy (Bakmut)*

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine,
Department of Economics of Enterprises and Management*

ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ВСЕОБЩЕЙ НАУКИ «ЧЕЛОВЕКОВЕДЕНИЕ» PRECONDITIONS OF THE ORIGIN OF THE UNIVERSAL SCIENCE “THE STUDY OF HUMAN NATURE”

Аннотация. Раскрыты предпосылки возникновения человековедения – науки о новом человеке: труда, разума, духовности, высокого общественного сознания. К определяющим предпосылкам новой науки отнесены требования объективно действующих законов развития природы и общества, взаимосвязь и иерархическая зависимость которых рассмотрена как система.

Выявлены: цель жизни человека и объективный закон человеческой эволюции, способы преодоления общественных и прирождённых противоречий человека и другие предпосылки возникновения человековедения, способы преобразования общественных систем на пути к внеклассовому обществу.

Ключевые слова: мировое сообщество, предпосылки, преобразование, объективные законы, цель, эпоха, смысл жизни, система.

Annotation. Preconditions of the origin of the study of human nature - the science of a new man: work, reason, spirituality, high social consciousness, - are revealed. The requirements of objectively operating laws of the development of nature and society, the relationship and hierarchical dependence of which are considered as a system, refer to the defining preconditions of the new science.

The author reveals: the purpose of human life and the objective law of human evolution, ways to overcome social and born contradictions of man and other preconditions of the origin of the study of human nature, ways of transforming social systems on the way to a non-class society.

Key words: world community, preconditions, transformation, objective laws, purpose, era, meaning of life, system.

Постановка проблемы. Как свидетельствует практика жизнедеятельности людей, возрастание и развитие их жизненных потребностей по мере роста и качественного преобразования производительных сил общества и роста народонаселения, и только по этим причинам приводит к наращиванию масштабов производств, возникновению новых технологий, знаний, наук и всемирных открытий. И чем интенсивней круговорот движения подобных взаимозависимых проявлений человеческой эволюции, тем масштабнее человечество наталкивается на дефицит ресурсов нашей планеты, тем острее встают вопросы: а зачем людям эта интенсификация и в чём вообще состоит смысл жизни человека, его конечная цель существования и развития? И если ему нужна жизнь, то зачем он пытается её разрушить? Зачем он накопил столько вооружений и средств массового уничтожения всего живого на планете? Почему также человечество, обладая высоким интеллектом, который возвышает его над остальным живым миром, создал систему наук, создающих материальное производство, изучив

многие явления природы, использует их для масштабного наращивания производства, как самоцели, и до сих пор не создал главную науку, которая, выявив смысл жизни и обобщив человеческий опыт, выработала бы идеологию существования человека в духе справедливости, добра и человеколюбия, а не всеобщей ненависти.

Вопросов много и человечество пока безуспешно ищет на них ответы, но результатов ещё нет и нет всеобщей науки о судьбе человека, которая бы объединила все другие науки и направила человеческие усилия на служение интересам человека, несмотря на то, что предпосылки возникновения такой науки уже созрели и это для всех стало очевидным.

На все эти и другие проблемы человечества обратил внимание украинский ученый – профессор экономики Н. Г. Белопольский в своей монографии

[1]¹. В частности, он вскрыл на те опасности, которые ожидают человечество в настоящем и будущем, основными среди которых являются кризисное состояние природной среды, извращение и уничтожение морали человека ради материального обогащения, угрозу гибели человечества от ядерной войны, от истощения природных ресурсов, из-за противоречий между человеком и природой, между людьми, из-за перенаселённости Земли, роста бездуховности, политической нестабильности в мире, экономических кризисов, терроризма, коррупции и др.

Уже отмечены общечеловеческой наукой происходящие ускоренно и закономерно глобальные изменения в природе нашей планеты под влиянием космических преобразований Вселенной, которые требуют адекватных социально-экономических изменений в организации и управлении человеческим обществом, которое тоже является порождением той же природы Вселенной. Существенно и то, что масштаб и скорость неблагоприятных изменений природы провоцируют результат непродуманной хозяйственной деятельности человека на планете и, прежде всего, варварское опустошение природных богатств Земли. Добавим и то, что рациональной самоорганизации человеческого сообщества мешает нарастающая национальная рознь людей из-за неопределённости общей цели, идеологии и форм совместного их существования, а также сохранения существующей десятки тысячелетий и до настоящего времени эпохи, эксплуататорская сущность которой насильственно удерживается власть имущими современного мира.

Причиной такого удручающего положения Н. Белопольский считает отсутствие единой науки о развитии мира без серьёзных катаклизмов и отсутствия подготовленных руководителей, которые могли бы на практике реализовать научные концепции, которые носили бы системный характер и основывались на глубоких знаниях объективных законов развития общества и мира, институтов ученых, руководителей государств, партий с дальнейшим широким обсуждением с народными массами и только после этого её можно будет внедрять в практику. По его убеждению, это должна быть энвироника – наука о развитии и совершенствовании общества и мира [1, С. 53].

Соглашаясь, в принципе, с высокой оценкой роли общечеловеческой науки в развитии человечества, хотелось бы указать на ещё одну, не менее важную причину социальной неустроенности общества – отсутствие способа побудить мировое сообщество не только к упрочнению торгово-хозяйственных связей, это уже происходит в мире, но и к социальному переустройству общественной системы.

Пришло время понять, что ключ к спасению человечества и планеты – не в господствующей

сейчас в Украине и в мире национальной идеи, а совсем наоборот – в интернациональной идее прихода посткапиталистической экономической формации и внеклассовой эпохи человеческой эволюции. Обнадёживает и то, что происходящие в современном мире события уже свидетельствуют о вызревании условий к образованию мировой социальной системы в странах Евросоюза, Китае, России и других точках планеты. Следовательно, основная причина неустроенности человечества состоит в разобщённости людей и отсутствии единого мирового пространства с единым координационным центром переустройства мировой социальной системы, а то и управления миром.

Следует также понимать, что формирование теории на стыке совокупности множества наук под силу только всему мировому сообществу и эпохальному времени, необходимость в создании которой давно назрела.

Раскрывая теоретическую подоплёку образования новой общечеловеческой науки, которую мы называем «человековедением», следует понимать, что необходимость её образования вытекает из давней мечты людей жить в идеальном обществе без угнетателей и угнетённых, в возможности образования которого сомневаются и сегодня многие люди во всём мире. Это неверие в его реальное будущее имеет под собой то основание, что за два с лишним миллиона лет от зарождения человечества идея его создания не получила реального воплощения в жизни, несмотря на то, что многие светлые умы человечества, развивая и углубляя её, положили за неё свои жизни. Не лишне вспомнить имена Н. Коперника, Иисуса Христа, В. Ленина и других личностей, которые пытались реализовать идею идеального общества, осмыслить её теоретически и осуществить на практике. Но во всех случаях крах терпела не эта идея, как абсолютная истина, к познанию и осуществлению которой всегда стремилось и будет стремиться человечество, а конкретные модели её осуществления. Следует понимать и то, что цель создания идеального общества, как и человеческая мысль, если она стоящая, возродится из пепла и пробьёт себе дорогу в будущее. Поэтому идея о таком обществе бессмертна, как и попытки её осуществления, практическое начало, чему предпринято в советской модели образования первого в мире социалистического государства, загубленная в тисках международного монополизма и внутренней неустроенности механизма её осуществления в СССР. Но поиск лучшей социальной модели устройства общества в мире продолжается, о чём свидетельствует возникшее в современном мире экономическое, политическое и идеологическое противостояние государств, а также опыт континентов и таких стран как послевоенная Германия, Швеция, Китай, Северная Корея, Вьетнам и другие государства в настоящем и будущем, а пройденный Советским Союзом путь жив в памяти не только

¹ Белопольский Н. Г. Энвироника – наука будущего развития человечества / Н. Г. Белопольский. – НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2007. – 436 с.

старших поколений, но и запечатлён исторической наукой.

Иными словами, человечество постоянно ведёт поиск пути к организации если не идеального, то, по крайней мере, очеловеченного общества. И этот процесс поиска лучшей жизни не прекратится до тех пор, пока существует человеческая жизнь на планете. Поэтому в правовом поле заметны успехи демократизации мирового сообщества хотя бы в сравнении со средневековым. Но этот процесс не может постоянно притормаживаться правящим классом, особенно в современный период, когда после Второй Мировой войны мировое сообщество состоялось в лице ООН, которая приступила к осуществлению своей социальной программы «ПРООН» на 2016-2030 гг. и создала свой научный центр для теоретических обобщений и решения проблемы.

Казалось бы, что теперь дело за единением наций на пути практического осуществления цели существования человечества сообразно законов его эволюции и уже созданы организационные формы преобразования мирового сообщества на безклассовой основе.

Однако, на самом деле ни в теоретическом, ни в практическом плане в деятельности ООН заметного прогресса не наблюдается. И совершенно ясно, что причиной этому стала частнособственническая экономическая система, а общественные науки до сих пор однозначно не определились с выявлением цели и объективного закона человеческой эволюции, соответственно которому следовало бы реализовать идеологию человеческого существования, но которое, наоборот, впало в полосу общечеловеческого кризиса, социальных противоречий и локальных войн. И это свидетельствует не о человеческом прогрессе мирового сообщества, а скорее о возврате его к рабовладельческим устоям.

Цель статьи. Раскрыть предпосылки возникновения и развития новой междисциплинарной науки «человековедения» о человеке будущей эпохи, её основных принципах и предназначения в общественном развитии человечества.

Изложение основного материала. Необходимо осознать, что наука «человековедение» и её достижения должны служить целям мира, добра и справедливости, поэтому должна формироваться на стыке различных наук, охватывающих все сферы человеческих знаний и человеческой деятельности с целью идеологической подготовки мирового со-

общества в его эволюции к внеклассовой эпохе человека труда, разума, духовности и высокого общественного сознания. Поэтому предпосылки возникновения науки «человековедение» представляют совокупность научных положений, составляющих её основу, главными из которых являются:

Проявление объективных законов развития природы и общества. Как показывают социологические исследования человеческого развития, его эволюцией управляет не один какой-либо закон развития природы и общества, а их система, в структуре которой проявляется и закон человеческой эволюции. Каждый из таких законов носит объективный, не зависящий от воли и желаний людей, характер, сущность и структура которого выражается двумя его элементами: целью или смыслом жизни людей средствами осуществления этой цели. В таком понимании нами ранее была рассмотрена система законов природы и общества, их иерархическая зависимость и определяющая роль, которая была раскрыта в публикациях [2-6]²³⁴⁵⁶.

Рассматривая систему объективных законов во взаимосвязи и взаимозависимости, следует выделить те из них, которые определяют историческую неизбежность общественных преобразований экономических систем. К ним необходимо, прежде всего, отнести:

Закон равновесия развития природы и общества, который является определяющим в системе и выражает форму существования материального мира Вселенной. Ему подвластны:

Закон человеческой эволюции и изменения исторических эпох;

Закон соответствия способа производства уровню развития производительных сил;

Основной закон экономических формаций;

Закон оплаты труда и социальных приоритетов хозяйствования.

Несомненно, закон равновесия проявляется постоянно во всех явлениях природы и в жизнедеятельности людей. Его сущность и формы проявления были раскрыты нами в отдельной публикации [7]⁷. И определены как *согласованные во времени и пространстве явления и процессы, уравнивающие противодействующие отклонения от закономерно установившихся тенденций в развитии природы и общества.*

Примеры такого уравнивания мы наблюдаем и в природе, и в нашей повседневной жизни. Наиболее наглядно этот закон проявляется в

² Ковалёв В. Н. Преобразование социально-трудовых отношений в контексте их триединого начала / В. Н. Ковалёв // Единый всероссийский научный вестник. – 2016. – № 4. – С. 119-126.

³ Ковалёв В. Н. Проявление экономических законов в социально-экономическом развитии человечества / В. Н. Ковалёв // Единый всероссийский научный вестник. – 2016. – № 9. – С. 36-48.

⁴ Ковалёв В. Н. Социальные последствия развития человеческого труда / В. Н. Ковалёв, Е. А. Атаева // Экономика Украины. – 2016. – № 11. – С. 19-33.

⁵ Ковалёв В. Н. Труд и его социальные последствия : монография / В. Н. Ковалёв. – Харьков: Изд. «Смугаста типографія». – 2017. – 212 с.

⁶ Ковалёв В. Н. Классовое противостояние эпох человеческой эволюции / В. Н. Ковалёв, В. Д. Ковалёва // Международный научный журнал «Theoretical & Applied Science», 2017. – № 10. – С. 12-20.

⁷ Ковалёв В. Н. Определяющая роль закона равновесия в развитии природы и общества: социально-экономический аспект / В. Н. Ковалёв // Вісник економічної науки України (науковий журнал). – 2015. – № 1 (28). – С. 82-88.

устройстве, функционировании человеческого организма и, в частности, в процессах ассимиляции и диссимиляции. Он также проявляется в различных формах жизнедеятельности людей и общества как в экономике, так и в политике, в производстве, реализации его результатов, их распределении, присвоении и потреблении. Поэтому игнорирование требований этого закона в практической деятельности людей приводит к различным нарушениям и диспропорциям в хозяйственной практике, что вызывает социальную напряжённость в обществе. Закон равновесия регулирует также демографические процессы в мире. Поэтому, согласно его требованиям, должны устанавливаться определённые пропорции между ростом производства, потребления и народонаселения, что гарантирует устойчивость и долговечность природных, общественных и производственных систем, а также приводит к гармоничным отношениям между природой и человеком.

Согласно этому закону в современном обществе всегда требуется также устанавливать баланс социально-экономических интересов наёмного труда и капитала, что было бы достойным ответом тем современным учёным-экономистам, которые отрицают возможность количественного выражения производственных отношений в сфере наёмного труда, потому что на самом деле отсутствует не метод подобных измерений, а добрая воля власть имущих и всего человечества. И если К. Маркс измерял производственные отношения в период раннего капитализма отношением прибавочного труда к труду оплаченному, выражая таким образом степень эксплуатации, то в условиях современной экономической формации такое измерение возможно через структуру трудового потенциала, методика расчёта которого и новая концепция этой категории раскрыта нами в публикации [5, С. 37-54].

Закон человеческой эволюции и изменения исторических эпох. Этот закон предпочтительнее других определяет необходимость возникновения новой науки – человековедения, т.к. как выражает и цель существования людей и человечества в целом, и средства для достижения этой цели. Но в этот основополагающий вопрос, как ни странно, общественная наука не внесла должного однозначного понимания, несмотря на то, что уже тысячелетия людей разного толка и эпох волнует вопрос – зачем они живут на свете?

Сошлёмся на этот интерес среди известных учёных. Например, такой видный российский учёный-экономист как профессор Б. М. Генкин в обзоре различных взглядов на проблему о смысле жизни и потребностях человека [8, С. 49-95]⁸, пишет: «Проблемам смысла и целей жизни, природы человека, его места в мироздании посвящено огромное число публикаций. Наиболее известными авторами таких работ являются философы Аристотель, Эпикур, Марк Аврелий, М. Монтень, Д. Юм,

А. Шопенгауэр, Е. Н. Трубецкой, С. Л. Франк, психотерапевт В. Франкл, писатели: Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевский, теологи и религиозные деятели Ж. Кальвин, А. Швейцер, П. Тейяр де Шарден, А. В. Мень, Шри Ауробиндо Гхош и др. Для понимания смысла жизни фундаментальное значение имеет Ветхий Завет, Новый Завет, Коран, священные тексты буддизма, индуизма и других религий» [8, С. 49].

В этих философских обобщениях, конечно, прорастает зерно истины, но в массовом представлении целой армии обывателей всего мира цель или смысл жизни людей заключается в приумножении блага, власти, материальных ценностей, богатства и удовлетворения возрастающих индивидуальных потребностей человека, что отвергают многие видные ученые как бессмыслицу. Поэтому стопы человеческой и философской мысли замыкаются на духовности человеческого восхождения и устремления к справедливости, добру и человеколюбию.

Эту идею привносит в мир Шри Ауробиндо [9]⁹. Однако, при всей её привлекательности, необходимо понимать и избегать абсолютизации духовности человека на пути к будущей эпохе духовного возрождения и не упускать при этом из виду такие присущие и современному человеку черты, как материальность бытия, трудолюбие, разум и общественное сознание. Поэтому воспитание в человеке будущего этих качеств, в том числе и духовности при упрочении материального благополучия и повышении трудолюбия людей – задача новой науки – «человековедения». И надо осознавать, что решение такой титанической задачи станет возможным не только с приходом новой внеклассовой исторической эпохи человеческой эволюции, но и посткапиталистической экономической формации, которые уже стучатся в двери современности.

Но вот странное дело, многие современные исследователи-экономисты относят к истокам движущих сил в истории человечества только уровень производительных сил, игнорируя преобразовательную роль производственных отношений в развитии экономических систем.

Наиболее откровенно и правдиво эту тенденцию в экономической науке раскрыл Н. Белопольский. В частности, он пишет: «Опыт целого ряда стран придерживается постиндустриального строя, показав, что он является более прогрессивным, чем капитализм и социализм. Но время, к сожалению, уже высветило такую реальность, что постиндустриальный строй не решает всех проблем, которые сейчас серьёзно будоражат всё человечество. Многие в идеологии этого строя остались от капитализма и социализма, а также многие его постулаты носят расплывчатый характер и не определяют перспективы на будущее развитие цивилизации» [1, С. 83]. Надо сказать, что и совершенно справедливо потому не определяют, ибо постиндустриальным является не способ производства и не историческая

⁸ Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учебник / Б. М. Генкин. – 8-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 464 с.

⁹ Ауробиндо Шри. Человеческий цикл / Шри Ауробиндо. – [Электронный ресурс]. URL: <http://www.leksii.org/2-86030.html>.

эпоха, не экономический уклад, формация, экономическая система, а этап развития производительных сил, практическим выразителем которых является их качественная характеристика: информатизация, роботизация или другие технико-технологические характеристики технической революции и прогресса.

Но понимание различий категорий производительных сил и производственных отношений чрезвычайно важно, так как выявляет роль их в человеческой эволюции, и их недооценка приводит к искажению социальной направленности экономической науки, ориентирует её на сугубо экономические методы выявления резервов максимизации прибыли в том числе и за счёт снижения уровня оплаты труда, и экономии её фонда.

Поэтому нам представляется, что ключ к решению проблем человечества следует искать в человеческих отношениях, которые главенствуют в поиске смысла жизни, потому что для выявления цели жизни люди должны осознавать ценности жизни, выработанные человеческим гением. И если отвергнуть прагматические цели, то смысл жизни надо искать не в индивидуальных жизненных устоях человека, а в общности жизненных интересов всего человечества. В этом поиске выявлены два основополагающих направления:

творения справедливости, добра и человеколюбия на Земле согласно учению православной религии и Иисуса Христа и развития общественного сознания согласно марксистскому учению на основе единения народов и наций вокруг идеи образования безклассового общества.

Как выясняется, обе эти теории осознания цели и смысла жизни людей не противоречат друг другу, а лишь дополняют друг друга и приближают к пониманию истины. И выходит, что из множества известных определений смысла жизни ближе к истине суждение Святого Апостола Павла, который, согласно Новому завету, в послании Ефесянам, говоря о цели, с которой Бог создал людей, сказал: «Ибо мы – Его творение, созданы во Христе Иисусе на добрые дела, которые Бог предназначил нам исполнять» [10, С. 680]¹⁰.

Любопытно, что ещё в гимназии в сочинении К. Маркс писал: «...человеку божество указало общую цель – облагородить человечество и самого себя, но оно предоставило ему самому изыскание тех средств, которыми он может достигнуть этой цели, оно предоставило человеку возможность занять в обществе то положение, которое ему наиболее соответствует и которое даёт ему наилучшую возможность возвысить себя и общество» [11, С. 20]¹¹.

По существу, эта мысль и становится определяющей в открытии существа закона человеческой эволюции. В ней выявлена и цель общества – «облагородить человечество» и роль каждого человека на Земле «облагородить самого себя», «возвысить себя и общество». В этом определении на пьедестал

божественной славы выдвигается сам человек и его роль на нашей планете – «образовать источник и средства, обеспечивающие достижение этой цели». В таком подходе к человеческой судьбе ещё в молодости раскрылся гений Маркса, открывший в последствии законы общественного развития человечества по пути к лучшей жизни.

Становится очевидным, что в понимании цели существования людей и всего их сообщества должен быть один критерий: сообща выживать и процветать на нашей планете, сохранять и приумножать всё то, что создано на Земле её природой, а не погрязать в сиюминутных обывательских интересах.

Отсюда возникает вывод о том, что в сочетании истинной цели существования и развития человечества и средств, обеспечивающих её осуществление, рождается объективный закон человеческой эволюции, который в идеале может быть сформулирован примерно как: *«формирование в планетарном масштабе мирового сообщества с высоким уровнем духовности и общественного сознания, основанного на принципах справедливости, добра и человеколюбия и на базе общественных производительных сил, способных обеспечивать высокий уровень материального бытия людей и их устремления к совершенству своих жизненных устоев»*.

Такое понимание объективного закона человеческой эволюции знаменует новое мировоззрение об активной роли человека в своей судьбе, степень участия которого в общественных преобразованиях определяется общественной необходимостью, его социальными потребностями, врождёнными и приобретёнными способностями к труду. Духовному преобразованию человека и общества в контексте науки «человековедения» будет способствовать единение религии, науки, государства и школы, ибо заслуга религии состоит именно в том, что она сформировала учение о духовности человека и настойчиво продвигает её в жизнь и которая в реальной действительности проявляется также не только в вере, но и в моральных и нравственных качествах человека.

Закон соответствия способа производства уровню развития производительных сил. Этот экономический закон раскрыт в трудах К. Маркса. Он действует в условиях любой экономической формации. Его требования обеспечиваются равновесием или соответствием между достигнутым уровнем и качеством производительных сил, и общественным характером производственных отношений. Если производственные отношения сдерживают, тормозят рост производительных сил, внутри формации вызревают условия для замены существующей экономической системы.

Основной закон экономических формаций. Этот закон выражает характер производственных отношений в условиях определённой экономической системы.

¹⁰Новый завет Господа нашего Иисуса Христа (в русском переводе). – Санктпетербург. – 1982. – 847 с.

¹¹Серебрякова Г. Карл Маркс / Г. Серебрякова. – М.: Молодая гвардия. – 1962. – 686 с.

Исторической науке известны четыре прожитых экономических формации: первобытно-общинный строй, рабовладительство, феодализм и капитализм.

Основной экономический закон первобытно-общинного строя выражался формулой равенства распределения основного продукта между участниками производства и общинной собственности на примитивные орудия труда.

Основной экономической формации выражался в полном бесправии раба, которого рабовладелец мог продать или лишить жизни, продукт его труда за вычетом средств на поддержание жизненных сил раба, принадлежал рабовладельцу.

Основной закон феодализма определялся крепостным правом, предусматривающим львиную долю времени работы крестьян на феодала (помещика), а для себя – минимум времени на воспроизводство своих жизненных сил.

Основной закон капитализма основан на системе экономического принуждения и праве присвоения максимальной прибавочной стоимости, т.е. на праве эксплуатации наёмного труда.

Основной закон посткапиталистической формации нуждается в своём осмыслении. Какое название будет носить эта экономическая формация – дело будущих поколений. К слову, К. Маркс назвал её коммунизмом, выделив социализм как первую его стадию. Применительно к социализму сущность основного экономического закона впервые сформулировал И. Сталин в 1952 г. в своей брошюре как: «Максимальное удовлетворение постоянно возрастающих материальных и культурных потребностей всего общества путём непрерывного роста и совершенствования социалистического производства на базе высшей техники» [11, С. 95]¹².

После его смерти в 1953 г. эта формулировка была подвергнута в экономической литературе жесткой критике в основном за признание средством осуществления цели этого закона «на основе высшей техники». Ошибочным можно было бы признать и тезис о максимальном удовлетворении возрастающих потребностей, т.е. и таких, которые не обеспечены экономическими возможностями. Не согласуется в этом определении ни структура, ни масштабы производства с потребностями общества, т.е. не учитывается закон равновесия, а также не указана форма собственности на средства производства. Поэтому в нашем представлении сущность основного закона посткапиталистической формации может быть определена примерно как: «удовлетворение возрастающих разумных социальных потребностей общества при согласованных объёмах, структуре производства и потребления, его ре-

сурсной и экономической обеспеченности в условиях общественной формы собственности на средства производства».

Закон оплаты труда и социальных приоритетов хозяйствования посткапиталистической экономической формации. Этот закон подвластен закону равновесия и основному экономическому закону экономических формаций. Он зарождается и начинает действовать уже в переходный период преобразования капиталистической экономической системы и поэтому принципиально отличается от юридического закона оплаты труда, принятого, например, Верховным Советом Украины в 1995 г.

Социальную основу проявления объективного закона оплаты труда должен выражать механизм управления экономикой государства, базирующийся на принципах приоритетности социальных мотивов в сравнении с экономическими целями производства.

Как известно, в разные исторические времена категория оплаты труда была краеугольным камнем социально-экономических отношений. И там, где экономическая политика не отвечала требованиям объективного закона оплаты труда, возникали классовые противоречия и потрясения.

В современной Украине ни экономическая наука, ни практика не опирается на объективный закон. В специальной литературе он даже не упоминается, не раскрыто его содержание, сущность и механизм осуществления.

Научную основу такого механизма может составить методология количественного выражения производственных отношений и уровня оплаты труда, раскрытая в наших публикациях [12, 13, 14, 15]¹³¹⁴¹⁵. В них сущность объективного закона оплаты труда раскрыта как: «равновесие между экономическим потенциалом (эффектом) хозяйствующих субъектов и порогом социальной оцутимости уровня оплаты труда для работающих и их семей (принцип весов), центром которого или точкой опоры является стоимость человеческого капитала».

Основным требованием этого закона является установление такого уровня оплаты труда, который бы с одной стороны соответствовал экономическим возможностям хозяйствующих субъектов, с другой стороны – был равноценным стоимости рабочей силы, достаточным для расширенного её воспроизводства, т.е. был бы социально ощутимым для работников и их семей.

Проявление объективных экономических законов в преобразовании исторических эпох человеческой эволюции как предпосылки возникновения человековедения.

¹² Сталин И. Экономические проблемы социализма в СССР / И. Сталин. – М.: Госполитиздат, 1952. – 222 с.

¹³ Ковалёв В. Н. Роль труда в формировании общественных отношений : монография / В. Н. Ковалёв. – Харьков: «НТМТ», 2015. – 304 с.

¹⁴ Ковалёв В. Н. Научные подходы к определению уровня оплаты труда в Украине / В. Н. Ковалёв, Е. А. Атаева //

Экономика Украины : научный журнал. – № 4 (665). – 2017. – С. 67-79.

¹⁵ Ковальов В. М. Економічний закон оплати праці і його використання в господарській практиці України / В. М. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні : Зб. наук. пр. Вип. 9 (136). – К.: НДЕІ, 2012. – С. 174-182.

Наши социологические исследования позволили выявить среди многих известных в специальной литературе критериев основной и единственный классификационный признак, характеризующий историческую неизбежность и социальную направленность общественных преобразований человечества. К таким признакам мы относим классовость общества, которая выявляет три вида эпох: прошедшую, существующую и будущую:

1. Общеизвестно, что к прошлой относится эпоха зарождения человечества в течение миллионов лет. Характерные черты её состоят в значительной продолжительности существования, наличии первобытно-общинного экономического уклада, низкого уровня производительных сил, характеризующихся наличием средств ручного труда, внеклассовости общества, зарождением коллективистского способа производства и распределения результатов труда. Эпоха являет первый цикл человеческой эволюции.

2. Существующую до настоящего времени в течение десятков тысяч лет эпоху рабства, проявившуюся как второй цикл человеческой эволюции. Внутренняя цикличность эпохи рабства характеризуется тремя прожитыми человечеством экономическими формациями: рабовладельчеством, феодализмом и господствующей до настоящего времени во всём мире экономической формацией капитализма.

Характерными чертами этой эпохи стали: классовое расслоение общества, насильственное подавление воли людей, эксплуатация труда, неравенство и несправедливость в распределении доходов, материальное и духовное обнищание основной массы населения Земли.

Преобразование экономических формаций этой эпохи сопровождалось ускоряющимся возрастанием уровня производительных сил по этапам их развития – доиндустриальный, индустриальный, постиндустриальный (информационный) и по формам принуждения к труду: физическим при рабовладельчестве, внеэкономическим при феодализме и завуалированно-экономическим при капитализме. Капитализм, кроме того, преобразовал рабов в класс пролетариев, а затем в класс наёмных работников. Но ни феодализм, ни капитализм в классовую структуру эпохи рабства существенных изменений не внесли. И не приходится удивляться тому, что до сих пор сохраняется открытая работорговля в Ливии, странах Африки, Среднего Востока, а скрытая – во всём мире, а отдельные высокоразвитые страны, впервые ликвидировавшие рабство у себя, теперь насаждают его на других территориях земного шара. И это – заслуга нынешней экономической формации.

Общественно выраженный противоречивый характер развития исторических эпох. Как свидетельствует человеческая практика, противоречия являются извечным спутником человеческой эволюции, которые проявляются в личностной и общественной форме, в чём и состоит сложность их преодоления, отмеченная и общественной наукой, и религией. Как очевидно, первоначальной основой

противоречий в человеческих отношениях являются противоречия, заложенные самой природой человека в его сознании и душе, которые проявляются в эгоистическом восприятии окружающего мира и которые являются предметом заботы психологической науки, но, прежде всего, человеческого разума, его осознанной воли, желаний, наследственности и воспитанности. Совокупность отрицательных качеств человека может быть губительной для общества, если эти качества, проявляющиеся как национальный эгоизм. Такая тенденция противодействует исторически определённой закономерности интеграции человечества в мировое сообщество, нарушает требования системы объективных законов развития природы и общества и, прежде всего, закона человеческой эволюции и преобразования человеческих эпох.

В то же время надо учитывать, что спасительному единению мирового сообщества противодействует и политика тех государств, которые сами устремлены к стабильности на своих территориях, но, руководствуясь эгоистическими интересами, подталкивают другие государства к разьединению, следуя принципу Цезаря – разделяй и властвуй.

Следует также понимать, что единение мирового сообщества на принципах справедливости, добра и человеколюбия, а не максимизации прибыли в интересах немногих, является залогом спасения человечества от грозящей экологической, социальной, военной да и космической катастрофы, залогом выживания человечества и его развития на планете.

В этом контексте противоречия в масштабе мирового сообщества сегодня проявляются, прежде всего, в противоречиях между трудом и капиталом и являются наиболее опасными, грозящими социальными катаклизмами. История подтверждала это неоднократно, а революционный путь их решения в России в 1917 г., вызвавший невероятные разрушения и массовую гибель людей, даже сто лет спустя является предметом раздумий мировой общественности.

В то же время, как свидетельствует история, социальные революции неизбежны, если гнёт капитала для наёмного труда становится невыносимым, а экономические аппетиты которого не имеют границ. Поэтому научный мир сейчас проявляет большую склонность к эволюционному пути разрешения основного социального противоречия между трудом и капиталом. Да и К. Маркс, создавший учение о диктатуре пролетариата, не отрицал такой возможности.

И в этом плане, безусловно, Н. Белопольский, как и другие известные ученые, отвергающие насильственный путь преобразования общественных систем прав, призывая к конвергенции прогрессивных капиталистических и социалистических форм управления обществом, ибо обостряющееся противостояние наций наносит непоправимый вред человечеству и его эволюции. И в этом и в социальном неравенстве людей со-

стоит причина хаоса, в который впало человечество, что уже привело его к двум мировым войнам и не исключает возможность третьей войны, а продолжает сотрясать мир новыми конфликтами и угрозами, порождает терроризм, которые приводят к глобальным разрушениям существующих производительных сил и массовой гибели ни в чём повинных людей.

Очевидным стало и то, что человечество судорожно ищет наиболее подходящую модель организации мирового сообщества. И в этом контексте бесполезно отрицать положительный опыт многих стран, в том числе и бывшего СССР, ищущих рациональное зерно в соединении капиталистических организационных форм управления производством и социалистических принципов и форм внеклассового распределения результатов человеческого труда. И этот путь является полем плодородия для современных общественных наук, как и для науки вообще.

Известно, что как один из более вероятных способов сглаживания социальных противоречий в капиталистическом обществе является система социального партнёрства между классовыми контрагентами, то есть между наёмными работниками и работодателями.

Но фактически социальное партнёрство уже в начале своего возникновения превращено в пустую формальность и научную фантазию, для преобразования которого в реально действующий инструмент регулирования производственных отношений в обществе нужна добрая воля, политическое решение государств и законодательно установленные, обязательные к применению социальные нормы и стандарты.

Для этой цели нами разработан и предлагается вариант методологии количественной оценки меры выражения социально-распределительных отношений и формирования социальных нормативов и стандартов, сущность которого раскрыта в публикации [12, С. 185-190; 197-254].

Указанная методология учитывает такие основные экономические параметры, как доля человеческого и физического капитала в структуре трудового потенциала, эталонный и фактический индекс темпов роста заработной платы и производительности труда, индекс потребительских цен, резервы возможного повышения производительности труда, нормативная и фактическая доля заработной платы в совокупном валовом продукте. Апробация подтвердила достоверность указанной методологии, использование которой позволяет реально оценивать не только социальные параметры труда, но и возможности социализации капиталистического способа производства.

Характеристика социальной сущности человековедения. Необходимо осознать, что единение различных наук под эгидой человековедения может быть достигнуто при условии служения каж-

дой из них общей цели существования человеческого сообщества согласно требованиям системы объективных законов развития природы и общества при сохранении особенностей сложившихся методов исследования этих наук. Поэтому человековедение, не меняя предметную сущность других наук, интегрируется в них, ориентирует их результаты на общую пользу. Отсюда, из перечня таких наук и сфер человеческой деятельности должны быть исключены такие, которые могут быть использованы во вред человечеству. К таким наукам и производствам могут быть причислены военные науки, производства вооружений и средств уничтожения человеческих жизней и всего живого на планете.

По своей общечеловеческой направленности, человековедение породнено с другой общечеловеческой наукой – «энвироникой», в то же время, обе эти науки не одно и то же. В частности, энвироника в представлении её создателя профессора экономики Н. Г. Белопольского: «...это общетеоретическая наука о всеобщих и общих законах развития и совершенствования, проявляющихся через процессы взаимодействия элементов (частей) внутри систем и систем с окружающей средой» [1, С. 195].

Поэтому «энвироника»: «...выступает в качестве объединяющего начала во всём комплексе современных наук» и «...разрабатывает всеобщие методологические подходы не только познания, но и особенно умения организации развития и совершенствования общественных систем» [1, С. 406].

Теоретическую основу энвироники составляет тектология – всеобщая организационная наука, созданная А. А. Богдановым [16]¹⁶. Согласно этой науке, такие общественные явления как всеобщая организованность или даже взаимодействия между людьми в сообществах различного масштаба раскрываются как законы [16, С. 299]. Надо, однако, осознать, что и человековедение, и энвироника имеют одну и ту же направленность – служить развитию мира и прогресса, но энвироника, изучая законы широкого спектра, охватывает все их формы проявления: технического, технологического, природного, организационного, общественного характера и других явлений и процессов, преимущественно характеризующих не законы, а процессы функционирования производительных сил развития общества.

Отсюда, автор энвироники выделяет отдельные её виды, такие, например, как энвироника биологии, техники, общества и др., а поэтому признаёт, что: «Всеобщий характер организационной науки, охват ею различных сфер природы и общества показывает закономерную взаимосвязь всех процессов, происходящих в объективном материальном мире» [1, С. 278].

Относительно человековедения, её научную основу могут составить знания об общечеловеческих ценностях, выработанные православной религией и представленные ноосферной доктриной о со-

¹⁶ Богданов А. А. Тектология: Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М.: Финансы, 2003. – 496 с.

вокупном человеческом разуме согласно требованиям системы объективных законов развития природы и общества. Она выявляет историческую неизбежность и направленность преобразования общественных систем сообразно цели и закону человеческой эволюции и изменения исторических эпох. И поэтому «человековедение» можно рассматривать как симбиоз всей сферы человеческих знаний и деятельности с целью идеологической подготовки мирового сообщества в его эволюции к внеклассовой эпохе человека труда, разума, духовности и высокого общественного сознания.

Опираясь на социальный фундамент общественных отношений, определённых экономических формаций, то есть производственных отношений, соответствующих достигнутому уровню производительных сил, но не на сами производительные силы, человековедение призвано объединить все другие науки под знаком единой цели существования и развития человечества по пути восхождения его от низших материальных форм существования к высшим духовным и общественным формам сообразно требованиям системы объективных законов развития природы и общества. Иными словами, для выполнения этой своей миссии, человековедение должно органически воплотиться в любую другую науку, будь то в физику, биологию или другую научную сферу, направляя её на достижимый результат, как на совершенство жизненных устоев людей. Такое единение человековедения с другими науками в сфере междисциплинарных знаний и опыта позволяет человеческому сообществу утвердить идеологию своего существования, воцарить справедливый мир на планете у людей между собой и между природой.

И надо понимать, что наука человековедения не может быть создана как неизменный постулат, раз и навсегда установленный одним человеком, какими бы он возможностями и человеческим гением не обладал, ибо, во-первых, она должна будет охватывать все сферы человеческих знаний и опыта, потому, во-вторых, что она также, как и объект её исследования, т.е. сама человеческая жизнь, должна будет пребывать в состоянии постоянного поиска и развития. Так, например, если историческая наука констатирует произошедшие события в мире в прошлом и пытается объяснить причины, их породившие, то человековедение ставит более глобальную задачу: изменить мир, выяснить историческую закономерность и неизбежность преобразовательных

процессов в развитии всего человечества в будущем и сформировать идеологию его существования в настоящем.

Выводы. Наблюдающиеся на современном этапе человеческой эволюции изменения форм человеческого бытия нуждаются, прежде всего, в теоретическом осмыслении, выявлении закономерностей их развития, противоречий и путей преобразования общественных систем.

Но, как известно, такой всеобщей науки, которая объединила бы все прочие науки сообразно единой цели существования человечества, нет. Да и цель, а также закон человеческой эволюции в общественной науке однозначного определения не получили. В тоже время предпосылки возникновения такой науки, которая движима интересами человека, как высшего живого существа на планете, уже определились и выражаются в требованиях системы объективных законов развития природы и общества, проявляющихся в социальных преобразованиях мирового человеческого сообщества, личных и общественных противоречиях человечества, закономерностях изменения исторических эпох, их классовых преобразованиях, в целях возрождения человека будущего.

Неотложная задача человечества и его науки человековедения состоит в том, чтобы найти способ бескровно заинтересовать власть имущих к единению мирового сообщества на основе конвергенции капиталистических форм управления производительными силами и социалистических форм внеклассового распределения результатов труда на основе социального партнёрства по заслугам, социальным нормативам и стандартам.

И надо понимать, что ключ к спасению человечества состоит в его единении на основе интернациональной идеи безклассовости мирового сообщества. Эта идея противостоит господствующей ныне во всём мире национальной идеи, формируемой на основе классовой диктатуры капитала, раскалывающей мир, и которая приводит его к национальному эгоизму, провоцирует мировые и локальные войны за передел собственности и богатств, разрушению созданных производительных сил и массовой гибели людей. Она по существу приводит к воссозданию системы угнетения человека человеком, к возврату рабовладельческих устоев, что нарушает требования объективного закона человеческой эволюции. Поэтому сейчас миру нужна только одна диктатура – диктатура благотворной человеческой мысли.

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Пузанов Василь Михайлович

*Запорізький національний технічний університет
лаборант*

Puzanov Vasyl Myhaylovych

*Zaporizhzhia National Technical University
Senior research assistant*

ОСОБЛИВОСТИ СУЧАСНОГО РЕКЛАМНОГО ТЕКСТУ В ГЛЯНЦЕВОМУ ЖУРНАЛІ MODERN ADVERTISING TEXT PECULIARITIES IN A GLOSSY MAGAZINE

Анотація. У статті проаналізовані композиційні складники сучасного рекламного тексту, до яких належать: слоган, заголовок, зачин, інформаційний та довідковий блоки, фраза-відлуння. З'ясовано, що характерною ознакою сучасного рекламного тексту в глянцевому журналі є мінімум тексту. З композиційних складових найчастіше використовуються слогани з логотипом фірми та довідковий блок (поштова адреса, номери телефонів, адреса сайту). Характерною рисою глянцевиx журналів є моделювання в свідомості читача певного способу життя з відповідними ціннісними установками.

Ключові слова: сучасний рекламний текст, глянцевиx журнал, слоган, заголовок, інформаційний блок, довідковий блок, фраза-відлуння.

Abstract. In this article composition components of the modern advertising text: slogan, headline, beginning, informational and reference blocks, tagline are being analyzed. It is studied out that a peculiar feature of the modern advertising text in a glossy magazine is its minimum of text containing. The most used composition components are slogans with an emblem of the company and reference block (postal address, phone numbers, and website address). Another specific feature of the glossy magazines is that they model a certain way of life with proper to it values in the reader's consciences.

Keywords: modern advertising text, glossy magazine, slogan, headline, informational block, reference block, tagline.

Постановка проблеми. В сучасних умовах глобалізаційного інформаційного суспільства досить активно відбуваються зміни в усіх суспільних сферах, зокрема і в соціальних комунікаціях. Особливо ці зміни швидко відбуваються в рекламі як соціально-прикладній технології, що вивчається як у межах соціальних комунікацій, так і в межах маркетингу. Рекламне звернення до споживача набуває нових і нових рис, втрачає давні «традиційні», тобто рухається в ногу з часом чи навіть випереджаючи його. Особливо ці зміни стосуються глянцевиx журналів, одна з характерних рис яких – змоделювати в свідомості читача певний спосіб життя з відповідними ціннісними установками. Йдеться про створення у читача враження приналежності до елітних суспільних груп – успішних, багатих, відомих людей.

Саме реклама в глянцевиx журналах є частиною «вигаданої реальності, адже, крім інформації про реальні продукти, вона створює їх ілюзорні образи» [17, с. 153]. Тож глянцевиx журнали непомітно залучають читача до створеного на сторінках образу елітного класу, який просто повинен жити за життєвими принципами та мати ціннісні орієнтири, продиктовані в журналі. З огляду на те, що глянцевиx журнали за визначенням є рекламно-інформаційними, то необхідно з'ясувати особливості рекламного тексту в цих журналах і знайти основні відмінності від власне інформаційного тексту.

Аналіз останніх публікацій. Особливості глянцевиx журналів стали предметом дослідження таких учених, як: В. Буряковської, Д. Калашникова,

О. Красовської, А. Назайкіна, О. Ромаха, А. Слепцової, Г. Щепілової, Я. Яценка та ін. Рекламний текст вивчали такі українські дослідники: Н. Кіца – недобросовісну рекламу в українських газетних виданнях [8], О. Михайлович – комунікаційний аспект вживання термінів у рекламному тексті [9], І. Морозова – особливості творення слоганів [10], О. Подпружнікова – креативний та функціональний аспекти функціонування рекламного персонажу [11], Є. Ромат – основи реклами з погляду структури, композиції, функціонування, впливу на споживача [12], Н. Фурманкевич – соціолінгвістичні особливості та форми творення реклами в Інтернеті [14], Л. Хавкіна – вербальну складову українського міфу [15, 16].

Мета статті – з'ясувати основні особливості сучасного рекламного тексту в глянцевому журналі.

Об'єкт статті – сучасний рекламний текст (на прикладі глянцевого журналу «Intercity» за 2015–2017 рр.).

Предмет статті – особливості сучасного рекламного тексту в глянцевому журналі «Intercity».

Журнал «Intercity» позиціонує себе як щомісячний офіційний бортовий журнал, що виходить друком для пасажирів вагонів першого класу в поїздах «Інтерсіті+» [1].

Виклад основного матеріалу. Реклама в глянцевиx журналах – це як майстерна замальовка красивого життя, яка просто неодмінно повинна стати частинкою життя читача: якщо це готель, то шикарні номери в різних стилях з відповідно підібраними меблями, шторами, постільною білизною та

навіть увімкненими лампами й світильниками, а то й з героями, які лежать чи сидять на цих ліжках; якщо це тур до моря, то найшасливіші в світі відпочивальники розкошують на пляжі, біля басейну чи в спа-салонах, а діти беруть участь у найзахопливіших сюжетних анімаціях; якщо це тур-мандрівка до іншої країни, то панорамні види місцевості просто захоплюють подих, а визначні споруди та їх елементи, подані крупним планом, екзотичні екскурсії чи послуги ваблять та себе читаця. Як підкреслює Я. Яненко, «видавці та редактори “глянсових” журналів позиціонують свої видання як неодмінну частину життя сучасної людини» [17, с. 153].

Мовою фахівців психології реклами йдеться про так звану соціально-психологічну настанову, або атитюд, що свідчить про внутрішню психологічну готовність людини до певних дій. Та для того, щоб ця психологічна готовність виникла, необхідно до неї апелювати. Як підкреслює дослідниця С. Моріарті, «рекламне звернення – це стратегії, які говорять про специфічні потреби людей. Апеляція – це повідомлення про потребу, яка має здатність пробуджувати вроджене чи латентне бажання» [13, с. 66.]. І така реклама не лише створює в читача відчуття присутності, а й викликає бажання побувати там, придбати рекламований товар чи послугу, оскільки спрацьовують психологічні чинники: це настільки шикарно й круто, що я теж хочу побувати там.

Тож предмет рекламування в глянцеvih журналах позиціонується саме як невід’ємна чи дуже бажана ознака певної соціальної групи, при цьому уявлення про цільові соціальні групи ґрунтуються зазвичай на «соціальних стереотипах – здавна поширених у суспільстві чи не так давно запозичених ззовні через економічні й інформаційні впливи та глобалізаційні процеси в усіх сферах життя» [16, с. 339].

Інша причина дослідження рекламного тексту саме на матеріалі глянцевого журналу – це зміна підходів до опрацювання тексту: від детального прочитання до поглядання. Як підкреслює С. Моріарті, «в журнальній сфері настав час “перегляду”, коли читачі отримують 80% інформації з назв статей, підзаголовків, підписів під зображеннями і зображень, а не зі змісту» [13, с. 337].

Водночас до переваг розміщення реклами в журналах належать такі чинники: звернення до спеціалізованої аудиторії, сприйнятливості аудиторії, тривалий життєвий цикл, візуальна якість та широкі можливості просування товару [13, с. 343]. Також варто додати ще й доступність перегляду, оскільки на сьогодні ці журнали можна легко знайти в мережі Інтернет, зокрема на спеціалізованому сайті для зберігання електронних журналів www.is-suu.com.

Тож з метою визначення особливостей сучасного рекламного тексту перейдемо до аналізу рекламних текстів у журналі «Intercity» за 2015–2017 рр. Варто відзначити, що рекламне звернення, яке вважаємо синонімом до терміна «рекламний текст», може мати текстову, візуальну, символічну та інші форми. Ми розпочнемо аналіз з текстової

форми рекламного тексту, що спрямовує нас до його композиції. У так званому «класичному» рекламному зверненні, написаному за всіма правилами, має бути 5 складників: слоган, зачин, інформаційний та довідковий блоки, фраза-відлуння [12, с. 152].

Щоправда, є й інша, дещо відмінна класифікація складників рекламного тексту, зокрема: слоган, заголовок, основний рекламний текст, фраза-відлуння [7, с. 3]. У другому погляді на композицію рекламного тексту є новий компонент – заголовок, а інформаційний та довідковий блоки об’єднуються в одну композиційну одиницю – основний рекламний текст. Зупинимось детально на кожному складнику обох наукових поглядів на композицію рекламного тексту.

1) Слоган – це невід’ємна композиційна частина рекламного звернення. За словами російської дослідниці І. Морозової, «слоган – це коротке самостійне рекламне повідомлення, що може функціонувати ізольовано від інших рекламних продуктів та є згорнутим змістом рекламної кампанії» [10, с. 7]. Як підкреслює український вчений Є. Ромат, слоган як стислий девіз, гасло, заклик і навіть афоризм є одним із основних засобів привернення уваги й інтересу аудиторії [12, с. 152]. Основне призначення слогану – це обіцяти задоволення потреб споживачів. Як підкреслює Х. Кафтанджієв, слоган передає філософію фірми, її корпоративну політику в різних сферах [7, с. 3].

Прикладами слоганів у глянцеvih журналах, де реклама зазвичай займає всю сторінку А4, можна назвати такі: «Готелі, що створюють емоції» (реклама готелів Premier), «Вигідну пропозицію розпізнаєш одразу» (реклама автівок моделі «Chevrolet», точніше акційної ціни на них), «Нарощуємо депозити» (реклама банку «Траст»), «Керуй своїм майбутнім» (реклама Національного транспортного університету), «Відпочивай усією родиною в Fun and Sun Jacaranda!» (реклама ексклюзивного готелю туроператора). При цьому варто відзначити, що в більшості слоганів немає назви товару чи послуги бренду, який пропонується. Відповідно, в таких випадках нагальною є проблема: споживач запам’ятовує вдалий слоган, проте згодом не може згадати, яку ж, наприклад, марку машин чи мережу готелів цей слоган презентував.

На нашу думку, далеко не в кожному з наведених вище слоганів закладена обіцянка задовольнити потребу споживачів. Так, наприклад, навряд чи пряме завдання готелю – створювати емоції (розцінюємо це як додаткову функцію), а вишу – керувати своїм майбутнім (це не близька, а досить далека перспектива).

Також невдалим є слоган «Вигідну пропозицію розпізнаєш одразу», оскільки він не лише містить назви моделі, але й зрозуміло, що це стосується автівок лише зі світлин [2, с. 15]. А от щоб дізнатися, яка модель авто рекламується, потрібно добре придивитися, оскільки марки Chevrolet carina, Chevrolet tracker написані під світлинами найдрібнішим шрифтом.

Тож з перелічених вище слоганів найбільш професійним є останній – «Відпочивай усією родиною в Fun and Sun Jacaranda!» [2, с. 100]. Цей висновок робимо на підставі таких ознак: по-перше, до складу слогану входить назва рекламованого продукту (щоправда, подана латинкою), по-друге, зрозуміла пропозиція вже зі слогану – сімейний відпочинок, по-третє, слоган все ж таки є порівняно недовгим. Мінусами цього слогану можна назвати такі: по-перше, його складно запам'ятати на слух, оскільки заважає іншомовна назва, по-друге, зі слогану не зрозуміло, де ж знаходиться це закордонне місце відпочинку. Щоб нівелювати другий недолік, творці реклами додали на яскравому жовтому тлі уточнення – «Туреччина, літо 2015». А щоб підсилити сприйняття реклами зоровими аналізаторами, оскільки на слух вона сприймається тяжко, 2/3 формату А4 займає добре відредаговане фото із щасливими членами сім'ї – татком, мамою та донькою.

Яскравим прикладом рекламного звернення лише зі слоганом та довідковим блоком може бути реклама комплексу відпочинку на дві сторінки А4 (розгортку) з п'ятьма світлинами та двома малюнками. З тексту тут лише логотип бренду «Verholy Relax Park», що виконує роль слогана, та довідковий блок – поштова адреса англійською мовою, а також номер телефону й адреса сайту [6, с. 6–7].

Отже, на сьогодні це типовий «мінімалістський» вид текстового рекламного звернення в глянцевою журналі – на тлі якісної та добре відретушованої світлини чи кількох світлин слоган-логотип бренду та необхідний довідковий блок (поштова адреса, номер телефону та адреса сайту).

2) Заголовок виділяють на сьогодні не всі вчені. Так, він має місце в композиції рекламного звернення, виділеного Х. Кафтанджієвим [7, с. 3]. Спробуємо акцентувати увагу на різниці між заголовком та слоганом. З огляду на те, що одна фірма може виробляти сотні й навіть тисячі видів продукції, розробляти слоган для кожного рекламованого товару немає потреби, адже цю функцію виконуватиме заголовок. Тож слоган розробляється зазвичай один для конкретної фірми чи організації та є її «візитною карткою», а заголовок – стосується якогось конкретного виду продукції чи послуги.

Так, реклама юридичної компанії «Стратег» має незмінний слоган «Юридична компанія «Стратег». Професійний захист Ваших інтересів». А от заголовки змінюються залежно від пропозиції. Так, під час рекламування їхнього мобільного додатка заголовок такий – «Не гай часу, поки поїзд їде» [6, с. 11]. В загальній рекламі власних послуг названий слоган разом з логотипом виконував водночас і роль заголовка [2, с. 11].

А от з аналізу реклами готелів «Premier» в іншому номері цього журналу зрозуміло, що фраза «Готелі, що створюють емоції» – це справді-таки слоган, оскільки є вже й заголовок та підзаголовок – «Подорожуйте Україною!» та «Вікенди для двох!» [6, с. 19].

Звернемося до аналізу реклами мережі парфумів «Niche [ніша]. Мережа бутіків ексклюзивної

косметики та парфюмерії». У цьому заголовку одразу дві граматичні помилки в запозичених словах. Далі подана адреса сайту www.niche.com.ua та назви шести міст з адресами, у двох з яких допущені граматичні помилки – *Харьків* та *вул. Севастопольска* [2, с. 51].

Через два роки в аналогічному літньому випуску журналу реклама цієї ж мережі подана під видозміненим та відредагованим заголовком «Мережа бутіків професійної косметики та нішевої парфюмерії». Хоч граматичні помилки у відомостях виправлені, проте слово «бутік» так і написано з помилкою (друга голосна має бути *и*, а не *і*) [5, с. 81].

3) Зачин – це частина рекламного звернення, яка тлумачить зміст слогану й передує інформації про рекламований продукт. Основне призначення зачину – заявити про актуальну для споживача проблему, для вирішення якої необхідний рекламований продукт.

За приклад зачину можна взяти в рекламне звернення, яке пропонує туристичні подорожі до Тель-Авіву та Єрусалиму. Логін тут: «Два міста – одна мандрівка». Зачин: «Доторкніться до священних каменів у старовинному Єрусалимі та отримайте незабутні враження від цілодобових розваг у юному Тель-Авіві» [4, с. 11].

Проте на сьогодні в багатьох рекламних зверненнях, які мають місце в глянцевою журналах, зачину немає, оскільки перевага надається рекламі на всю сторінку А4 чи більшу її частину з однією (інколи кількома) суперякісними, добре обробленими світлинами, а текст зведений до мінімуму. А саме найменш необхідним блоком з п'яти названих – слогана, зачину, інформації, довідки, фрази-відлуння – виявився саме зачин. На наш погляд, часто основну його роль – формувати потребу – виконує відповідна світлина.

4) Інформаційний блок – це основна інформація про рекламований продукт, основне призначення якого – подати основні дані так, щоб переконати споживача в необхідності саме для нього цього товару та мотивувати його. Це основа рекламного звернення. Традиційно вважається, що інформаційний блок читають лише 5% читачів. Але й про них потрібно потурбуватися, щоб вони отримали якісну інформацію.

В аналізованому вище рекламному зверненні про відпочинок в Fun and Sun Jacaranda інформаційний блок поданий у сучасному стилі – за допомогою інфографічних значків з підписами: територія 110 000 м², харчування «Ультра все включено», найчистіший пляж, дитячий клуб, безкоштовний аквапарк, анімація для дітей та дорослих.

На сьогодні досить поширена тенденція до подання мінімуму тексту на якісному зображенні чи з кількома якісними світлинами.

Так, наприклад, у рекламі карпатських вікон весь текстовий інформаційний блок – це лише підписи матеріалів і технологій до вікна в розрізі [3, с. 76–77]. Цікавим прикладом з погляду оформлення інформаційного блоку є реклама квартир у київському житловому комплексі «Олімпійське містечко», яка вміщена на розгортці на дві сторінки А4

[3, с. 48–49]. Праворуч розташоване візуальне звернення до читачів, створене за допомогою засобів інфографіки, де інформація подана лише у вигляді підписів до інфографічних значків, зокрема: інвестуй в квартиру, роби ремонт, окупай інвестиції, отримуй пасивний дохід, будь незалежним [3, с. 49]. Ліворуч також на сторінці формату А4 міститься текстове рекламне звернення значного обсягу, написане відповідно до класичної композиції: слоган «*Інвестуй в своє майбутнє*», досить розлогий зачин та інформаційний блок, довідкова інформація (адреса сайту та номер телефону) і оригінальне закінчення, яке пов'язує це текстове звернення з наступним візуальним: «*А тепер уявіть себе на цих фото – Ви тримаєте ключі від Вашого майбутнього. І це, не тільки плід Вашої фантазії, а реальність, яка поруч. Як Вам така пропозиція?*» [3, с. 48]. Завершення однієї частини рекламного звернення риторичним питанням є місточком для переходу до іншої, візуальної частини цього ж звернення на наступній сторінці розгортки. Варто додати, що кома в останньому реченні після вказівного займенника *це* зайва.

Таке поєднання двох видів рекламних звернень одного рекламованого продукту – текстового та візуального – пояснюється, на наш погляд, поперше, різними видами цільової аудиторії, тобто читачів: одні читають лише заголовки, інші – весь текст; по-друге, текстове детальне звернення призначене для тих, хто справді зацікавився рекламованим товаром – квартирами у новобудовах м. Києва.

5) Довідковий блок чи то довідкові відомості – це зазвичай контакти рекламодавця: електронна адреса, номери телефонів, адреса фірмового сайту тощо. Можуть бути також названі номери телефонів кол-центру.

Так, у рекламі автомобілів марки «Toyota» слоган міжнародної корпорації закладений у логотипі «*Toyota. Always a better way*», до того ж виділене жирним шрифтом ключове слово слогана – *better*. Для рекламування саме моделі «Corolla» у рекламному зверненні використаний заголовок – «*Серйозний аргумент на твою користь. Corolla*» [5, с. 3]. Оригінальна довідка натрапляємо в рекламі Міжнародного фестивалю класичної музики (18–25.08.2017) у Львові: «*Квитки на сайті*» й далі на яскравому тлі подана адреса сайту [5, с. 17].

Тож довідковий блок зазвичай дуже стислий і традиційний, звісно, трапляються певні особливості, що залежить від рекламованого бренду.

6) Фраза-відлуння (в деякій наукових розвідках вживається русизм – ехо-фраза). Це дослівне повторення слогану або основного мотиву послання [12, с. 154]. Для рекламних звернень з мінімальною кількістю тексту роль фрази-відлуння виконує назва бренду чи слоган. Так, наприклад в рекламі юридичної компанії «Стратег» слоган з назвою компанії повторюється чотири рази, спочатку в шапці реклами, далі – на різних видах карток [5, с. 9].

Звернемося до аналізу композиції сучасного рекламного звернення мережі готелів Reikartz з глянцевого журналу за наведеною схемою. Слоганом є

фраза «*Ваш дім вдалині від дому*». Далі невелике інформаційне його розшифрування – «*26 готелів в 22 містах по всій Україні*». Хоча в цьому слогані не вживається назва бренду – Reikartz Hotel Group, проте їй присвячені ½ сторінки всієї реклами із тлумаченням рідною мовою – Національна мережа готелів Reikartz [2, с. 7]. Щоправда постає питання, чому національна мережа готелів, як вони себе позиціонують, має англomовну назву Reikartz Hotel Group?

Зачин цього рекламного звернення звучить таким чином: «*Щоб Ви відчували себе як вдома, ми самостійно виготовили меблі, пошили постільну білизну, створили якісне вино та зварили найсмачніше пиво*» [2, с. 7].

Складно сказати, що зачин окреслює певну проблему. Швидше, в зачині зазначається причина комфорту відвідувачів готелю (Навіщо? З якої причини? *Щоб Ви почувалися як вдома...*); підкреслено, що про клієнтів уже подбали та конкретизовано, що саме зробили для нас. Інша справа, що не в кожного читача домівка асоціюється з виготовленими меблями, постільною білизною, якісним вином та найсмачнішим пивом.

Інформаційний блок: «*Ми власноруч забезпечуємо затишок, якість та комфорт проживання в готелях мережі Reikartz, як обайливий господар у своєму гостинному домі*» [2, с. 7].

Акцент в рекламі зроблений на тому, що все це виготовлено *самостійно* чи *власноруч* і саме для читача.

Довідковий блок: «*Бронюйте цілодобово (подані номер телефону, електронна адреса та адреса сайту). Відпочивайте з перевагами: введіть код..., бронюючи через сайт, – отримайте знижку на проживання в готелях Reikartz*» [2, с. 7].

Особливістю цього рекламного звернення є відсутність фрази-відлуння, хоча її роль може виконувати англomовна назва мережі готелів, яка повторюється в довідковому блоці.

Реклама львівського готелю Kavalier Boutique Hotel складається зі слогану «*Поглянь на Львів по новому! Тільки з Kavalier Boutique Hotel!*», написаного трьома мовами – українською, англійською, німецькою [3, с. 35]. До речі, в українськомовному варіанті допущена орфографічна помилка – по-новому пишеться з дефісом. Далі – ½ сторінки займає якісна світлина, після якої – ще раз назва готелю Kavalier Boutique Hotel у фірмовому стилі, і нарешті – довідкові відомості – поштова адреса англійською мовою, номер телефону й адреса сайту. На наш погляд, повтор назви готелю у фірмовому стилі – це і є фраза-відлуння, щоправда подана вона не в кінці, а перед довідковими відомостями.

Необхідно відзначити особливий вид текстів у глянцевого журналу, які дуже схожі на рекламні, але, на наш погляд, є інформаційними. Досить часто це світлини з модним сезонним одягом, на яких поруч з кожним предметом є підписи (звісно, латинкою) відомих у світі брендів, наприклад, італійських Emilio Pucci та Alberty Ferretti, австралійського Black by Geng тощо. Проте жодної довідкової інформації про те, де можна знайти ці предмети одягу,

немає. На підставі цього ми й визначаємо такий текст як інформаційний.

Проте трапляються також світлини моделей, які демонструють модний фірмовий одяг, а внизу розміщені назви міст і торговельних центрів, де такий одяг можна придбати, як наприклад, одяг «Benvenuto» можна купити в Києві у ТРЦ «Ocean plaza», Львові у ТРЦ «Victoria Gardens», у Полтаві в ТД «Шум», в Одесі у ТРЦ «Riviera», в Черкасах у ТД «Март» [6, с. 9]. Інший варіант – внизу сторінки додана ще адреса інтернет-магазину, де цей одяг можна придбати, як наприклад, офіційний інтернет-магазин www.anabel-arto.com [2, с. 49].

Висновок. У результаті проведеного аналізу рекламних текстів у глянцевому журналі «Intercity» з'ясовано, що переважає настійлива тенденція до мінімальної кількості тексту, зазвичай на тлі якісної, добре обробленої однієї світлини чи кількох. З виділених дослідниками шести складників композиції рекламного тексту (звернення) – слоган, заголовок, зачин, інформаційний та довідковий блоки, фраза-відлуння – обов'язковими є лише два: слоган (зазвичай це назва бренду) та довідковий блок (поштова адреса кирилицею чи латинкою, номери телефонів та адреса сайту). У проаналізованих випусках глянцевого журналу помітна тенденція до створення рекламного тексту одразу для двох груп читачів – візуалів, які лише переглядають заголовки, та скрупульозних споживачів-дослідників необхідної для них інформації. Така реклама розміщується на розгортці й складається з повноправного рекламного тексту, що знаходиться праворуч, та інфографіки зі салогоном, підписами та довідковим блоком, що розташована ліворуч, на другій частині розгортки.

Література

1. Intercity onboard magazine // https://issuu.com/icom_ua/docs/intercity_onboard_magazine.
2. Intercity onboard magazine. – 2015. – Липень – серпень. – 100 с.
3. Intercity onboard magazine. – 2015. – Вересень. – 108 с.
4. Intercity onboard magazine. – 2016. – Грудень. – 90 с.
5. Intercity onboard magazine. – 2017. – Липень – серпень. – 106 с.
6. Intercity onboard magazine. – 2017. – Грудень. – 98 с.

7. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Христо Кафтанджиев; [Пер. с болг. А.Ю. Погарской]. – М. : Смысл, 1995. – 127 с.

8. Кіца М.О. Недобросовісна реклама у газетних виданнях України війни: автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.06 / Мар'яна Олегівна Кіца; МОН України, КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2014. – 16 с.

9. Михайлович О.П. Терміновживання у рекламному тексті в аспекті комунікативної ефективності : автореф. дис ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.06 / Ольга Петрівна Михайлович; МОН України, КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2015. – 16 с.

10. Морозова І. Слагая слоганы / Ирина Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 1998. – 172 с.

11. Подпружнікова О.П. Рекламний персонаж як явище в соціальній комунікації: креативний та функціональний аспекти : автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.06 / Ольга Петрівна Подпружнікова; МОН України, КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2013. – 16 с.

12. Ромат Є.В. Основи реклами : навч. пос. / Є.В. Ромат. – К. : Студцентр, 2006. – 288с.

13. Уэллс У., Бернет Д., Мориарти С. Реклама: принципы и практика : пер. с англ. / Уильям Уэллс, Джон Бернет, Сандра Мориарти – 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Питер, 2001. – 797 с.

14. Фурманкевич Н. М. Рекламний дискурс в електронних мас-медіа України: соціолінгвістичні особливості, форми творення в Інтернеті : автореф. дис ... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.06 / Наталія Михайлівна Фурманкевич; МОН України, КНУ імені Т. Шевченка. – К., 2009. – 16 с.

15. Хавкіна Л.М. Вербальна площина українського рекламного міфу : креативна парадигма засобів впливу на реципієнта / Л.М. Хавкіна // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. – Т. 22 (61). – Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2009. – № 4. – Ч. 1. – С. 183–187.

16. Хавкіна Л.М. Питома вага й особливості функціонування комерційної реклами в сучасному українському загальнорекламному міфі / Л.М. Хавкіна // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : збірник наукових праць. – Полтава, 2010. – С. 337–342.

17. Яненко Я. Реклама в сучасних «глянсових» журналах як засіб соціалізації / Ярослав Яненко // Образ. – 2015. – Вип. 1. – С. 152–158.

Білих О. П.*к. філол. н., доцент кафедри української мови,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
ім. В. Винниченка***Bilykh O. P.***PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
Central Ukrainian State Pedagogical University
named after V. Vynnychenko*

**ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ОДНИНИ ОЗНАЧАЛЬНИХ ЗАЙМЕННИКІВ У
ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI–XVII СТ.
SINGULAR CASE FORMS OF DEFINING PRONOUNS IN UKRAINIAN EDITION OF THE
CHURCH SLAVONIC LANGUAGE OF THE END OF XVI – XVII CC.**

Анотація. У статті проаналізовано особливості творення відмінкових форм однини означальних займенників у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Здійснено зіставлення розглянутих форм із відповідними одиницями у старослов'янській та українській мовах. Проведений аналіз дозволив констатувати поширення для означальних займенників у більшості відмінків нових, прикметникових закінчень, що свідчить, очевидно, про існування в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. тенденції до формування єдиної системи відмінювання узгоджуваних слів.

Ключові слова: церковнослов'янська мова української редакції, означальні займенники, відмінювання займенників.

Abstract. The article analyzes the peculiarities of creation of case forms of singular case forms of defining pronouns in Ukrainian edition of the Church Slavonic language of the end of XVI – XVII cc. The comparison of the considered forms with the correspondent ones in the Old Slavonic and Ukrainian languages is made. The analysis performed allowed to confirm the spread of new adjective endings for defining pronouns in the majority of cases that witnesses the existence of the tendency of creation of the unified declination system of the corresponding words in Ukrainian edition of the Church Slavonic language of the end of XVI – XVII cc.

Key words: Ukrainian edition of the Church Slavonic language, defining pronouns, declination of pronouns.

Постановка проблеми. Староукраїнська літературна мова протягом усього часу її існування функціонувала в умовах тісної взаємодії з церковнослов'янською мовою. Особливо активно така взаємодія стала в кінці XVI–XVII ст. [10, с. 35–44, 90–96; 12, с. 137]. За спостереженнями відомого українського науковця В. М. Русанівського, на цей час «усі рівні української літературної мови позначені зростаючим впливом церковнослов'янської» [12, с. 147]. Однак, констатуючи наявність такого впливу та аналізуючи його результати, дослідники поки що мало уваги приділяють вивченню власне церковнослов'янської мови. Тому актуальною на сьогодні залишається проблема впливу української мови на церковнослов'янську. З'ясування особливостей цього впливу на всіх рівнях мовної системи необхідне для створення повної картини розвитку як української літературної мови, так і церковнослов'янської української редакції.

Крім того, в Україні кінця XVI – початку XVII ст. завдяки розвитку освіти, книгодрукування, а також завдяки особливостям полеміки між православними й католиками (одним із предметів якої була церковнослов'янська мова) відбувалися інтенсивні процеси розвитку й упорядкування церковнослов'янської мови та кодифікації її норм, у результаті чого Україна в XVII ст. стала центром, де вироблялися норми цієї мови, які впливали на весь греко-слов'янський ареал [16, с. 61]. Тому вивчення церковнослов'янської мови української редакції кінця XVI–XVII ст. є потрібним не тільки для створення загальної історії церковнослов'янської мови

та всебічного дослідження розвитку української літературної мови, воно є необхідним і для повної характеристики процесів, які відбувалися в цей час у літературних мовах інших слов'янських народів.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Церковнослов'янська мова української редакції вказаного періоду неодноразово привертала увагу багатьох дослідників. Зокрема, вже достатньо повно схарактеризовано сфери її функціонування [6, с. 20–45; 16, с. 52–87; 10, с. 35–40, 90–96; 12, с. 135–152], здійснено різноаспектні дослідження церковнослов'янських словників і граматик [10; 11; 9; 8], проаналізовано особливості орфографії та словозміни деяких частин мови (переважно на матеріалі Острозької Біблії 1581 р., а також «Синопису») [3, с. 130–406; 1].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на певну увагу до церковнослов'янської мови української редакції кінця XVI–XVII ст., поки що ні один із її рівнів не був предметом окремого аналізу в нормативному плані (із залученням широкого матеріалу, представленого насамперед у друкованих книгах), тому вивчена вона фрагментарно, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета й завдання статті. Мета пропонованої розвідки – схарактеризувати систему відмінкових форм однини означальних займенників у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Зазначена мета передбачає виконання таких конкретних завдань: 1) виявити використову-

вані в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. відмінкові форми означальних займенників, за наявності варіантів форм, з'ясувати їхні кількісні характеристики; 2) порівняти виявлені форми з рекомендованими граматиною М. Смотрицького (*СмГр*), що дасть змогу з'ясувати, наскільки стійкими були норми вживання форм аналізованих займенників; 3) порівнявши особливості формотворення означальних займенників у церковнослов'янській мові з відповідними одиницями у старослов'янській та українській мовах, виявити можливі результати впливу української мови на творення розглянутих форм.

Матеріал для дослідження дібрано переважно зі стародруків кінця XVI–XVII ст. (перелік умовних позначень обстежених пам'яток див. наприкінці статті).

Виклад основного матеріалу. Означальні займенники в проаналізованому матеріалі представлені в такому складі: *весь*, *вс#кú*, *вс#чеській*, *самú*, *инú*. Усі вони вживалися в старослов'янській мові [15, с. 162, 163, 262, 592], належали, як і більшість інших неособових родових займенників, переважно до займенникової відміни [14, с. 118, 119; 4, с. 165], однак могли мати в окремих випадках і закінчення, характерні для прикметникових форм. У зв'язку з цим при дослідженні їх у церковнослов'янській мові становить інтерес, наскільки вони зберегли давню займенникову відміну та її різновиди з огляду на те, що вже в старослов'янській мові представлена взаємодія займенникового та прикметникового відмінювання, а також з огляду на те, що в українській мові словозміна цих займенників уже до кінця XVII ст. зазнала значних змін, зумовлених активною взаємодією твердого і м'якого різновидів займенникової відміни, а також взаємодією займенникового та прикметникового відмінювання [2, с. 169; 7, с. 132].

Далі подаємо аналіз виявлених форм за відмінками.

Однина

Називний відмінок. Займенники *вс#кú*, *самú*, *инú* у наз. в.одн. могли мати як нечленні, так і членні форми, кількісно значно переважають нечленні *вс#кú*, *вс#ко*, *вс#ка*, *самú*, *само*, *сама*, *инú*, *ино* (форма жін. р. *ина* не виявлена): *да познаетú вс#кú чл=кú* своєю немоть (ОБ 1581, 275)*, *Вс#кú* бо прос#й, *пріємлетú* (ЄвЛ 1644, 19 зв.), *вс#ко* слово гнило да не исходитú из(ú) устú ваши(х) (МД 1666, 90), *к(ú) тебú вс#ка* пліть прійдетú (Ч 1617, 29), *иде мовсúй самú вú полкú* (ОБ 1581, 259/2), *Готови сама себе ... кú исходи* (ТрЦв 1631, 77), *инú естú образ(ú)* (МД 1666, 61), *что ино естú* (ПКП 1661, 28 зв.). Членні форми цих займенників представлені поодинокими вживаннями: *рабú всякúй ... долженъ естъ все ... сотворити* (ПМ, 123), *Вс#кое дúханіе ... тебе славит(ú)* (ТрЦв 1631, 447), *Тому бо подобаетъ всякая слава* (ПМ, 88), *егw же и самое им# града ... вúзбуждаше кú любви Бж=іей* (ПКП 1661, 21 зв.), *разгорись же хвратіе и самая смола* (ПМ, 130), *прійде инúй вúстни(к)* (ТрЦв 1631, 92), *иное*

бо естú лице (Тр. 1646, 79). Для *инú* у жін. р. зафіксовані лише членні форми: *ина# ка# сила ... "вл#етúс#* (ІЗ 1624, 20), *ина# же естú сребролюбца члба*, *ина# лживаго врачба* (Лим. 1628, 54).

Займенник *вс#чеський* представлений у наз. одн. членною формою жін. р.: *суета вс#ческа#* (ТрЦв 1631, 697), *вс#ческа# суета* (Тр. 1646, 887).

Для *весь* у наз. в. зафіксовані переважно утворення *весь* (*весú*), *все*, *вс#*: *Изúде же весь сонмú* (ОБ 1581, 42/2), *вúзва весú сúнмú гласом велíмú* (ТрЦв 1631, 2 нн), *все члв=чество стечет(ú)с#* (Лим. 1628, 43 зв.), *все житіе егw ... брань бúсть* (ПКП 1661, 13), *исхож(д)аше к(ú) неми ... вс# Іовде#*, *и вс# страна Іwрданска#* (ЄвЛ 1644, 6 зв.). У деяких пам'ятках (ІЗ 1624, ЄвЛ 1644) виявлений, крім того, варіант *вúвесь* (у ЄвЛ 1644 разом із *весь*): *не бо рущú токmw суть св#зани*, *но и вúвесь человúкú* (ІЗ 1624, 485), *в(ú)весь градú изúйде* (ЄвЛ 1644, 25 зв.), *в(ú)весь нарwdú ... сто#ше* (ЄвЛ 1644, 41 зв.). В інших обстежених Євангеліях у відповідних місцях уживається *весь* (або *весú*) (ОБ 1581, 5/3/2; 5/7 зв.; 5/11 зв./2; 5/15 зв.; ЄвЛ 1690, 26 зв.; 43; 73 зв.; 99 зв.; ЄвКП 1697, 25 зв.; 42; 72; 99). Форма *вúвесь* з'явилася, очевидно, в результаті впливу української мови, в пам'ятках якої, зокрема й XV–XVII ст., *весь* зафіксований також і з приставним *в* (або *у*) [7, с. 147; 13, с. 138].

Отже, проаналізований матеріал свідчить про те, що в наз. в. одн. для займенників *вс#кú*, *самú*, *инú* основними були нечленні форми. Причиною такого широкого їх використання є, можливо, те, що вони сприймалися (з огляду на рідкісність коротких форм займенників і прикметників у тогочасній українській мові) як характерна ознака церковнослов'янської. Збереженню цих форм сприяло також те, що в межах церковнослов'янських текстів вони були, очевидно, звичайними, немаркованими одиницями, а членні форми вживали для семантичного виділення означуваного слова.

Родовий відмінок. Займенники твердої групи (*вс#кú*, *самú*, *инú*) у род. в. одн. мають або традиційне закінчення *-ого*, або прикметникове *-аго*. Причому варіанти на *-аго* для всіх слів кількісно переважають (*вс#каго* – 91 вживання в розглянутому матеріалі, *вс#кого* – 18; *самаго* – 32, *самого* – 4; *инаго* – 16, *иного* – 6): *^ вс#каго древа ... снúси* (ОБ 1581, 1 зв./2), *^ инагw мижа* (Лим. 1628, 52), *^ самаго Ба=* (ПКП 1661, 32). Варіанти з *-ого* є менш частотними (що видно з наведених цифр), хоч і не особливо рідкісними. Вони виявлені в більшості обстежених пам'яток: *^ вс#кого грúха* (ОБ 1581, 249), *не иного часа* (ПМ, 118), *^ рицаеши ли с# ... тогw самого мúста* (Тр. 1646, 94). Спільнокореневі форми на *-аго* та *-ого* зафіксовані в межах однієї фрази: *изми насú ^ вс#кого вбсто#ннú# вс#кагw навúта* (ТрЦв 1631, 729).

Отже, проведений аналіз демонструє, що в результаті взаємодії займенникового та прикметникового відмінювання в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. серед форм род. в. означальних займенників чол. й середн. родів поширювалося нове, прикметникове закінчення

(-аго). Це закріплено й граматиною М. Смотрицького, в якій для такого типу форм рекомендоване -аго: сагагw (200). Частина проаналізованих форм на -ого, можливо, є давніми, такими, що збереглися в обстежених текстах через їхню традиційність. Однак більшість із них є, очевидно, результатом впливу української літературної мови, в якій у XVI–XVII ст. для відповідних форм прикметників та займенників головним було закінчення -ого [5, с. 111; 7, с. 83; 13, с. 141].

Займенник весь у род. одн. має закінчення м'якої групи: да "си ^ всего плода (ОБ 1581, 87), ^ всего ср(д)ца (ТрЦв 1631, 37).

У жін. р. для род. одн. аналізовані займенники твердої групи мають варіантні форми на -ї# (-і#), -о# і рідко -ой, кількісно переважають утворення з прикметниковими закінченнями (вс#ко# – 21 вживання, вс#кі# – 39, вс#кой – 2; ин# – 4, ино# – 2): прежде иннї# твари (МД 1666, 75 зв.), не имамї ино# помоти (РО 1683, 90 зв.). Варіанти вс#кі# і вс#ко# зафіксовані в межах однієї пам'ятки: ^ вс#кі# печали (Ч 1617, 87 зв.) – ^ вс#ко# скврїнї (Ч 1617, 2 зв.), ^ вс#кі# козни (Тр. 1646, 141) – кромї вс#ко# лести (Тр. 1646, 116), по ^верженїи вс#кі# мїрскї# печали (ПКП 1661, 52 зв.) – ^ ... вс#ко# ... ранї (ПКП 1661, 17 зв.). Форми на -ой є рідкісними, що видно і з наведених цифр: *всякой прелести изобрѣтатель* (ПМ, 116).

Отже, і серед форм жін. р. в род. одн. займенників твердої групи поширювалося прикметникове закінчення -ї# (-і#). Це відображено в граматиці М. Смотрицького, в якій для аналізованих займенників подані форми на -ї#: самї# (201).

Займенник весь у род. одн. жін. р. має переважно традиційне закінчення -е#: ^ все# печали (ОБ 1581, 138), в(ї)се# твари сїдїтелю (Ч 1617, 75 зв.), все# исти(н)г ... не исповѣдїют(ї) (МД 1666, 420 зв.). Поодинокими вживаннями зафіксовані варіанти на -ей: *кромї согласїа всеї ... церкви* (ПМ, 118) (зрідка такі форми використовувалися й в українській літературній мові XVI–XVII ст. [7, с. 148; 13, с. 143]).

Давальний відмінок. У дав. в. одн. аналізовані займенники мають безваріантні форми, для чол. й середн. родів на -оми (тверда група) та -еми (м'яка), для жін. на -ой та -ей: кї вс#кому "зїки (ОБ 1581, 264), записиютї имнї# иному наслѣднику (Тр. 1646, 150), самому Бѣ= (ПКП 1661, 32), всеми сонми (ОБ 1581, 101 зв.), всеми стади (МД 1666, 60), вс#кой ... досадї (ТрЦв 1631, 169), сидїй всеї землі (Тр. 1646, 41). Відсутність варіантних утворень у цьому відмінку пояснюється, очевидно, тим, що форми дав. одн. означальних займенників за особливостями закінчень збігалися з відповідними формами членних прикметників у церковнослов'янській мові. Звертає на себе увагу також те, що серед проаналізованих форм жін. р. не зафіксовано утворень на -їй. У граматиці М. Смотрицького вони рекомендовані як варіанти дав. в. для окремих займенників: *самой /или /самїй* (201). У старослов'янській мові закінчення -їй було характерним для дав. одн. жін. р. прикметників твердої групи [4, с. 147; 14, с. 126] й, очевидно, певний час уживалося

для творення займенникових форм у церковнослов'янській (про що свідчить граматика М. Смотрицького). Однак згодом воно, як свідчить розглянутий матеріал, поступалося місцем закінченню -ой і серед прикметників, і серед займенників.

Знахідний відмінок. Форми знах. в. одн. проаналізованих займенників чол. і середн. родів мають ті ж особливості, щой форми наз. (або род. для займенників чол. р. при назвах істот).

У жін. р. представлені закінчення -и або -ию. Для вс#кї зафіксовані і короткі, і повні форми знах. в. (вс#ки – 35 уживань, вс#кию – 5): цїлї# ... вс#ки "зю (ЄвКП 1697, 29), на вс#кию ... плоть (ТрЦв 1631, 765). Крім того, у знах. одн. ж. р. з групи аналізованих слів представлено також (лише короткими формами) инї: перстї ини да візмітї (ОБ 1581, 51 зв.).

Орудний відмінок. Для чол. й середн. родів в ор. в. одн. проаналізовані означальні займенники мають форми на -їмї, -їмї, -имї (після к). У старослов'янській мові займенники твердої групи в ор. одн. чол. й середн. родів представлені переважно утвореннями на -їмї [4, с. 168; 14, с. 118]. Таке ж закінчення для цієї групи слів рекомендоване й граматиною М. Смотрицького: самїмї (200). У розглянутому матеріалі традиційні форми на -їмї в аналізованій групі має тільки займенник инї: инїмї путемї ^идоша (ЄвЛ 1644, 5), инїмї путемї (МО 1680, 274 зв.). Вс#кї, самї представлені з варіантними закінченнями, займенниковим -їмї та прикметниковим -їмї (після к -имї) (вс#цїмї – 8 уживань, вс#кимї – 38, самїмї – 6, самїмї – 5): сї вс#кимї оумиленїемї (Тр. 1646, 175), *зъ арматами [и] всяким оружіем* (Син. 1680, 182), бг=ом(ї) самїм(ї) (Лим. 1628, 7), *избра(н)нїй самїмї Хр(с)томї* (ЛМГ, 5), *самымъ дїломъ* (ПМ, 106). Варіанти з обома закінченнями зафіксовані й у межах однієї пам'ятки: со вс#кимї дерзновенїемї (Лим. 1628, 43 зв.) – со вс#цїмї прилежанїемї (Лим. 1628, 4 зв.).

Займенник весь в ор. одн. чол. й середн. родів завжди має форму вс#мї: *сѣ всмѣ клиросомѣ* (ПМ, 78), в(ї)с#мї ср(д)цемї (Ч 1617, 7 зв.).

Отже, і в ор. в. одн. чол. й середн. родів серед займенників твердої групи в церковнослов'янській мові української редакції поширювалося прикметникове закінчення -їмї (-имї). Причому порівняння виявлених форм із представленими в граматиці М. Смотрицького демонструє, що цей процес активно відбувався й у досліджуваній період.

Для жін. р. в ор. одн. розглянуті займенники мають безваріантні форми на -ою (тверда група) та -єю (м'яка): вс#кою раною (ТрЦв 1631, 695), самою вєтїю (ПКП 1661, 25 зв.), всею землею (ОБ 1581, 1 зв.).

Місцевий відмінок. У місц. в. одн. чол. й середн. родів означальні займенники мають традиційні форми на -омї (тверда група) та -емї (м'яка): на самому себї (ПКП 1661, 34 нн), во иномї мїстї (Лим. 1628, 64 зв.), ві вс#кwmї візпрастї (ТрЦв 1631, 693), ві всемі злати (ОБ 1581, 229/2),

в усіх ... смотрені (Тр. 1646, 86). Такі форми рекомендовані й граматикою М. Смотрицького: в самому (200).

Зі значення жін. р. в місц. одн. з аналізованої групи слів зафіксовані лише форми на -ой: в вс#кой вети (ЄвЛ 1644, 62), в іной Книж (ПКП 1661, 28 нн), в коєждѡ иной вбители (ПКП 1661, 35 зв.). У граматикі М. Смотрицького для таких форм подані варіанти з обома закінченнями: в самої /или /самій (201). Можливо, це означає, що раніше -ий було більш поширене серед займенників. Проаналізований матеріал свідчить, що це закінчення виходило з ужитку не лише серед займенників, але й серед прикметників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізований матеріал засвідчив, що система відмінкових форм однини означальних займенників у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. має низку особливостей порівняно зі старослов'янською мовою. Найголовнішою з них є поширення серед цих форм закінчень, характерних раніше лише для прикметників. Ці зміни демонструють, на нашу думку, наявність у церковнослов'янській мові тенденції до формування єдиної системи відмінювання узгоджуваних слів. Виникла вона значною мірою в результаті впливу української мови.

Перспективи подальшого дослідження розглянутих одиниць убачаємо в проведенні зіставного аналізу особливостей творення та функціонування форм означальних займенників (як і займенників інших розрядів) у різних редакціях церковнослов'янської мови.

***Примітка.** Після прикладів у дужках подана скорочена назва пам'ятки, після коми номер сторінки або аркуша. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються **ъ** і **ь**, позначені в текстах надрядковими знаками. Приклади з перевидань подані звичайним шрифтом курсивом.

Перелік умовних позначень використаних джерел матеріалу

ЄвКП 1697 – Євангеліє или Бл=говѣствованіє. – Київ : Друкарня лаври, 1697. – [10], 438 арк.

ЄвЛ 1644 – Євангеліон сирѣсчѣ: Бл=говѣстїє Бг=дх=нвеннгхъ евангелистѣ. – Львів : Друкарня братства, 1644. – [12], 412 арк.

ЄвЛ 1690 – Євангеліє. – Львів : Друкарня братства, 1690. – [27], 412 арк.

ІЗ 1624 – Іѡа(н)на Зла(т)о҃стаго ... Бесѣда на Дѣнїѣ ст=гхѣ Ап(с)лѣ. – Київ : Друкарня лаври, 1624. – [24], 534 с.

Лим. 1628 – Лімонарь. Сирѣчъ, цвѣтникъ. – Київ : Друкарня Соболя, 1628. – 183 арк.

ЛМГ – Лѣтописецѣ в перво(м) зачатїи и созданїи ст=а" вбители мн(с)трѣ гисти(н)ского ... // Чтенїя въ императорскомъ обществе исторїи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ – М. : Въ Университетской типографїи, 1848. – Год третїй. – № 8. – С. 1–46.

МД 1666 – Меч(ѣ) дх=внгѣ ... Книга проповѣдї(ѣ) ... юже соорѣжи Лазарѣ Барановичѣ. – Київ : Друкарня лаври, 1666. – [15], 465 арк.

МО 1680 – Мїинїа Вѣта# ... Тманїемѣ ... Іннокентїѣ Гизел#. – К. : Друкарня лаври, 1680. – [11], 508, [11] арк.

ОБ 1591 – Библіа сирѣч книгъ ветхаго и новаго завета – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1581. – 628 арк.

ПКП 1661 – Патерїкъ или втечникъ печерскїй. – Київ : Друкарня лаври, 1661. – 314 арк.

ПМ – Собственноручныя записки Петра Могили // Архивъ Юго-Западной Россїи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Київ : Типографїя Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1887. – Часть 1, томъ 7. – С. 49–180.

РО 1683. – Туптало Дмитрїй [Ростовскїй]. Руно орошенное. – Чернігів, 1683. – [7], 106, [1] арк.

Син. 1680 – Синопис // Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня ; Ред. тому О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 167–181.

СмГр – Смотрицький М. Грамматїки славенскїѣ правилное Свнта҃ма / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1979. – 492 с.

Тр. 1646 – Евхологїонъ albo молитвослов, или требникъ – Київ : Друкарня лаври, 1646. – 860 с.

ТрЦв 1631 – Тріодъ цвѣтна. – Київ : Друкарня лаври, 1631. – [22], 828 с.

Ч 1617 – Часослов. – Київ : Друкарня лаври, 1617. – [21], 190, [2] арк.

Список літератури

1. Абраїмова Т. В. Система іменника в українській літературній мові XVII ст. (на матеріалі «Синопису») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Абраїмова ; Харківський державний університет. – Харків, 1999. – 18 с.

2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нарис з словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.

3. Булич С. К. Церковнославянские элементы в современном литературном и народном русском языке. Ч. I / С. К. Булич // Записки историко-филологического факультета императорского Санкт-Петербургского университета. Часть XXXII. – СПб : Типография И. Н. Скороходова, 1893. – 409 с.

4. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / А. Вайан. – М. : Издательство иностр. литературы, 1952. – 446 с.

5. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко – К. : Наукова думка, 1978. – 207 с.

6. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. / П. Г. Житецький // Житецький П. Г. Вибрані праці. Філологія. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 19–138.

7. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.

8. Кузьминова Е. А. Грамматики церковнославянського языка в культурно-языковом пространстве России XVI–XVIII вв. : автореф. дисс. на

соиск. уч. степени доктора филол. наук : специальность 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Кузьмина ; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. – М., 2012. – 47 с.

9. Мечковская Н. Б. Ранние восточнославянские грамматики / Н. Б. Мечковская ; под. ред. А. Е. Супруна. – Минск : Изд-во «Университетское», 1984. – 159 с.

10. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1980. – 304 с.

11. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук – К. : Наукова думка, 1985. – 223 с.

12. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський – К. : Наукова думка, 1985. – 231 с.

13. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови. Ч. II: навч. посібник для студ. філолог. ф-тів / С. П. Самійленко – К. : Радянська школа, 1970. – 190 с.

14. Селищев А. М. Старославянський язык. В 2 ч. Ч. 2. Тексты. Словарь. Очерки морфологии : учеб. пособие для студентов и аспирантов филолог. ф-тов / А. М. Селищев. – М. : Гос. учебно-пед. изд-во Мин-ва просв. РСФСР, 1952. – 206 с.

15. Старославянський словарь (по рукописам X–XI вв): около 10000 слов / Э. Благова, Р. М. Цейтлин, С. Геродес и др. ; Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М. : Русский язык, 1994. – 842 с.

16. Толстой Н. И. История и структура славянских литературных языков / Н. И. Толстой – М. : Наука, 1988. – 239 с.

Вяльсова А. П.

кандидат филологических наук,

доцент кафедры современного русского языка

Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет

Vialsova A. P.

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Modern Russian Language,

St. Tikhon's Orthodox University

ТРАДИЦИИ РУССКОЙ ПРОЗЫ И НОВАТОРСТВО В РОМАНЕ Б.Л.ПАСТЕРНАКА «ДОКТОР ЖИВАГО»

THE TRADITIONS OF RUSSIAN PROSE AND THE INNOVATION IN THE NOVEL OF B. L. PASTERNAK "DOCTOR ZHIVAGO"

Аннотация: в статье рассматриваются традиции классической русской прозы, которые нашли свое отражение в романе Б. Л. Пастернака «Доктор Живаго», а также новые приемы автора в формировании такого феномена, как проза поэта. Особое внимание в статье уделяется композиции романа, средствам организации образа автора и точек зрения основных персонажей. В статье делается попытка проанализировать произведение с позиций текстового подхода, при котором методы литературоведческого и языкового анализа используются в их неразрывном единстве.

Ключевые слова: образ автора, точка зрения, субъектная сфера, композиция.

Summary: the article discusses the tradition of classical Russian prose, which is reflected in the B. L. Pasternak's novel "Doctor Zhivago". It also analyses a Pasternak's new techniques in the formation of the phenomenon called «the prose of a poet». Special attention is paid to the composition of the novel and the problem how the view point of the author is expressed as well as the main characters. The article attempts to analyse the novel from the standpoint of the text approach, in which methods of literary and linguistic analysis are used as a whole.

Keywords: the point of view of the author, subject field, composition.

Роман Б. Л. Пастернака неоднократно становился объектом исследования литературоведов и лингвистов, позволяя исследователям заглянуть в неисчерпаемую глубину пастернаковской прозы. Одним из самых важных аспектов, связанных с анализом романа «Доктор Живаго», является вопрос жанрового определения и принципов взаимодействия прозы и поэзии на страницах романа. При этом нельзя не отметить тот факт, что работы, посвященные роману, по большей части отличаются односторонним – либо литературоведческим, либо лингвистическим – подходом к проблеме жанрового определения. Между тем современная наука стремится к интеграции методов, текстоцентрическое направление в лингвистике, развивающееся,

начиная с последних десятилетий XX века, показало, что многие явления, которые изучает литературоведение, рассматриваются и учеными-лингвистами, но из-за разности терминологии филологические исследования не пересекаются. В настоящей статье будет предпринята попытка рассмотреть новаторство и традиции в романе «Доктор Живаго», используя методы лингвистического и литературоведческого анализа текста.

Новаторство русской литературы XX века укоренено, прежде всего, в традициях русской прозы, и значит, любая измена традициям на страницах произведения воспринимается как знак, обращающий внимание на новое и указывающий на

прошлое. Поэтому, прежде чем исследовать новаторство творческого метода Б. Л. Пастернака, логично выявить, что из литературных традиций изменилось в его романе, а что осталось нетронутым.

Первым и самым важным вопросом является необычность возникновения самого романа. В самом деле, почему лирик стремится дополнить свое творчество объемным произведением в прозе? Где границы прозы и поэзии в тексте романа? Ответ на эти вопросы исследователи творчества Б.Л.Пастернака, как правило, ищут в текстах самого поэта, рассматривают сквозные мотивы, образы, выявляют маркеры интертекстуальности или сопоставляют роман «Доктор Живаго» с произведениями других поэтов-писателей. Однако, как справедливо заметил А. С. Власов в своей работе, «метафоры, инверсии, анафоры или “поэтизмы” сами по себе не признак поэтического стиля, равно как их отсутствие не является признаком стиля “прозаического”» [4, с. 67]. Думается, что одним из возможных путей описания прозы поэта является обращение к идее авторской субъективности.

На сегодняшний день существует множество работ, посвященных проблеме образа автора, однако среди них следует выделить две основополагающие работы В. В. Виноградова и М. М. Бахтина. Интересно отметить, что первый, будучи лингвистом, и второй, работая в основном в литературоведческом ключе, по сути, занимались одной проблемой. В.В.Виноградов подошел к проблеме образа автора, исследуя индивидуальные стили различных писателей и поэтов и позже в книге 1971 года «Теории художественной речи» дал определение этому явлению. Он писал: «Образ автора – это не простой субъект речи, чаще всего он даже не назван в структуре художественного произведения. Это концентрированное воплощение сути произведения, объединяющее всю систему речевых структур персонажей в их соотношении с повествователем рассказчиком или рассказчиками и через них являющееся идейно-стилистическим средоточием, фокусом целого» [3, с. 139-140]. Образ автора, по его мнению, играет связующую и организующую роль в произведении, что проявляется в формальной организации текста: композиции, динамике развертывания событий, стиле [там же, с. 205, 210]. В отличие от В. В. Виноградова М.М.Бахтин обратился к образу автора, рассматривая голос героя произведения. Он строго разделяет авторский голос и его соотношение с голосами героев в полифоническом и монологическом романах. Автор, по мнению М. М. Бахтина, не только знает и видит то, что знает и видит каждый герой в отдельности и все герои вместе, но и больше них; причем он знает и видит нечто такое, что им принципиально недоступно: описание своей внешности, фон за спиной героя, отношение героя к событию смерти и абсолютному будущему [2, с. 92]. Авторское начало в произведении может быть по-разному сконцентрировано в тексте: от объективного повествования до субъективного, при котором основная роль выражения позиции принадлежит не герою, а автору [7, с. 75-76].

Роман «Доктор Живаго» интересен неоднозначностью выражения авторского начала. С одной стороны, в поэтике романа заметна эпическая объективация изображаемого или ясно обозначенное автором стремление к этому, а с другой стороны, проявляется поэтическая по своему происхождению субъективность [9, с. 186]. Автор то отдален от героя, то проникает в круг мыслей доктора Живаго. Это до некоторой степени напоминает прием в поэзии, при котором поэт отстраняется от лирического героя своего стихотворения. Например, Зинаида Гippiус намеренно выбирала в некоторых стихотворениях лирического героя-мужчину, отделяясь от него в гендерном отношении, Константин Бальмонт неоднократно прибегал к неличному, олицетворенному субъекту («Скорпион», «Я вольный ветер»), Федор Сологуб отдален от своего лирического героя социально («Нюрнбергский палач»), Валерий Брюсов предпочитал усиливать разницу с точки зрения исторической перспективы («Ассаргадон»). Но как бы автор ни отдален от лирического героя, лирика как род литературы призвана отображать внутренний мир поэта. Д. С. Лихачев писал об этом: «Лирический герой, выдуманный и отстраненный, на самом деле оказывается самым адекватным, самым ясным самовыражением поэта» [8, с. 35]. Если принять во внимание, что в романе «Доктор Живаго» прослеживаются традиции лирики, то Юрия Живаго следует отождествлять с лирическим героем. Таким образом, Б. Л. Пастернак, употребляя местоимение ОН по отношению к главному герою, пишет о своем собственном внутреннем мире, но для данной задачи выбирает не лирику, а прозу. До некоторой степени это можно объяснить характером его поэзии. Д. С. Лихачев, говоря о поэзии Пастернака, отмечал, что его лирика «тоскует» по эпосу, по прозе, по прозаизмам, по обыденности. «Он, – пишет Д. С. Лихачев, – ищет возможности в лирике перейти к эпосу, в поэзии перейти к прозе» [8, с. 31]. Можно ли назвать перенесение поэтического опыта в прозу новым методом в романе Пастернака?

Истории литературы известны подобные опыты, например, в творчестве символистов. Однако методы символизма были чужды Пастернаку и эстетикой своего творчества, и кардинально противоположным отношением к прозе. Как известно, символистские романы обыкновенно в себя всю поэтику лирического периода творчества того или иного автора. Однако проза символистов, как правило, не является самостоятельной по происхождению и относится к лирике как частное к общему. Скрываясь от обыденности в мире искусства, символист подчиняет своему сознанию все окружающее, в том числе и прозу.

Отрицая влияние прозы символистов на появление романа Б.Л.Пастернака, можно предположить, что писатель опирался в своем опыте, скорее, на творчество представителей классической литературы, в частности, на творчество М. Ю. Лермонтова. О сходстве поэтики двух романов – «Доктор Живаго» и «Герой нашего времени» – писали, например, В. М. Маркович [9] и Т.А.Антудова

[1]. Роман «Герой нашего времени» никогда не рассматривали как своеобразное стихотворение в прозе, хотя он, как и роман «Доктор Живаго», соотносится с лирическим циклом, М. Ю. Лермонтов выводит лирического героя стихотворений поэта в объективный мир прозы. Возможно, существование такого романа оказало влияние на появление «Доктора Живаго».

Следующей особенностью романа Пастернака, которую можно сопоставить с традициями русской прозы XIX века, является свободное перемещение автора по ментальному пространству романа – внутреннему миру героев или «психологической точкой зрения автора» [6, с. 201]. Автор в романе «Доктор Живаго» знает о внутреннем мире героев не по внешним признакам, выдающим их эмоции, а по внутренним, известным ему размышлениям. В русской литературе широко применялась внутренняя по отношению к герою психологическая точка зрения. В частности, она была неотъемлемой частью творческого метода Л. Н. Толстого. Внутренний мир героев его произведений открыт читателю: автор описывает ментальную и эмоциональную деятельность своих героев, используя глаголы *думал, хотелось, полагал, считал* и др. Подобные приемы повествования мы видим в романе «Доктор Живаго», в котором для автора не существует внешних границ, отделяющих его от внутреннего мира героев. В таком типе повествования автору трудно делать отступления, связанные с оценкой поступков героев, так как он ограничен их ментальной сферой, и поэтому автор романа Л. Н. Толстого видит мир то глазами Пьера, то глазами Наташи и т.д., большинство отступлений от развертывания сюжета в «Войне и мире» связаны с философскими размышлениями автора. Но при этом мы понимаем при чтении, что одни герои автору нравятся, а система ценностей других героев ему не близка. Это объясняется тем, что автор не приближается к ментальной сфере тех героев, которые ему не нравятся, проще говоря, такие герои «не думают», они описаны преимущественно с внешней точки зрения. В романе Б. Л. Пастернака «думают» и близкие автору герои, и герои-антиподы. Так, можно увидеть глаголы *думать, полагать, хотелось* и др. как при описании внутреннего мира Комаровского, так и при описании мыслей и чувств самого Юрия Живаго. Как же выявляется образ автора и формируется авторское отношение к героям в данном романе?

Прежде всего, следует упомянуть позицию «внеаходимости» автора, если мыслить в категориях М. М. Бахтина. Об этом писал В. М. Маркович: «Наряду с многочисленными эпизодами, где повествование ориентировано на “внутреннюю” точку зрения Живаго, в сюжет включены не менее многочисленные эпизоды, сориентированные на точки зрения других персонажей (Тони, Лары, Дудорова, Гордона). Существуют и такие фрагменты, в которых повествование ведется с позиции объективного внешнего наблюдения или с позиции безличного авторского всезнания (так описываются исторические события)» [9, с. 154]. Завершающие,

внешние по отношению к героям моменты, которые помогают раскрыть авторскую позицию, представлены в романе описанием внешнего облика персонажей (Юрия, Амалии Карловны, Нины Феоктистовича и других), фоном за спиной персонажей: (1) *Закрыв лицо руками, мальчик зарыдал. Летевшее навстречу облако стало хлестать его по рукам и лицу мокрыми плетями холодного ливня;* (2) *Они стали подыматься к дому, оставляя мокрый след за собой...;* (3) *Он (Юрий Живаго – А. В) стал спиной к комнате, подпер щеку ладонью, облокотился о подоконник, и устремил в глубь покрытого темнотой сада рассеянный, ищущий умиротворения, невидящий взгляд. Обойдя гладильную доску, перекинутую со стола на край другого окна, Лариса Федоровна остановилась в нескольких шагах от доктора позади него, в середине комнаты.* Кроме того, позицию автора раскрывают эпизоды, связанные со смертью героя: *Он сделал шаг, другой, третий, рухнул на камни и больше не вставал. Поднялся шум, говор, споры, советы...* а также все пояснения, определения, выходящие за рамки сюжетного времени и знаний героев и выражающие авторское всезнание о художественном мире своего произведения: (1) *К могиле подошел человек весь в черном, со сборками на узких, облегающих рукавах. Это был брат покойной и дядя плакавшего мальчика;* (2) *С утра пришла надождать Шура Шлезингер, закадычный друг Анны Ивановны, ее поверенный.*

Анализируя подобные проявления авторской «внеаходимости», можно сказать, что они нечасто встречаются в романе, их использование, скорее, необходимость, чем реализация замысла, так как у автора нет интенции занять трансгрессионную позицию по отношению к герою. Юрий Живаго как герой не является полностью завершенным, то есть оцененным автором со стороны, он одной природы с автором, а потому не определен, непознаваем. Он почти равен автору по уровню знания о мире произведения, близок авторскому мировоззрению. Подобного героя, наделенного почти авторским сознанием, можно встретить в произведениях Ф. М. Достоевского, в которых, как пишет М. М. Бахтин, «слово героя о себе самом и о мире так же полно, весно, как обычное авторское слово» [2, с. 7]. Как можно видеть, и эта черта романа Пастернака – наличие активного «авторизированного» героя – была не чужда русской классической литературе.

Авторская субъективность в романе проявляется не столько в завершающих образ героя моментах трансгрессионности автора по отношению к герою, сколько в принципиально недоступной для героя сфере – композиционном замысле романа. Так, характерной особенностью романа «Доктор Живаго» является кольцевая форма композиции и цепочка случайных/неслучайных встреч, формирующих сюжет произведения. Эти два признака не осознаются героями, так как входят в замысел самого творца-автора, недоступный героям романа. Замысел писателя – некий промежуточный момент существования произведения между результатом мышления – текстом – и жизнью самого писателя. В

этом и заключается превосходство автора классической прозы над своими героями, которые не могут выйти за границы художественного мира произведения.

Кольцевая форма композиции соотносится с традициями русской прозы. Так, у М. Ю. Лермонтова в «Герое нашего времени» первая часть начинается и заканчивается диалогом рассказчика с Максимом Максимычем, Л. Н. Толстой подчеркивает развитие и завершение сюжетной линии Анны и Вронского случаем на железной дороге, «Анна на шее» А. П. Чехова характеризуется повторяющимися словами гимназистов: «Папочка, будет... Папочка, не надо». Помимо этого, кольцевая композиция характерна как для поэзии XIX–XX вв., так и для стихотворений самого Пастернака («Ты так играла эту роль», «Как у них», «Маргарита»). В романе «Доктор Живаго» кольцевой композиционный прием несколько завуалирован, но при внимательном чтении он оказывается еще более сильным: в начале и в конце романа описаны похороны, сначала похороны матери Живаго, затем – самого Юрия Живаго. Несклоняемая фамилия создает эффект двойственности и предопределения будущей смерти героя уже в начале произведения: *«Кого хоронят? Им отвечали: «Живаго». «Вот оно что. Тогда понятно». – Да не его. Ее...»*.

Другой особенностью композиции романа «Доктор Живаго» является контрапункт – «совмещение нескольких относительно автономных и параллельно текущих во времени линий, по которым развивается текст» [5, с. 319], который как формообразующий принцип непосредственно связан с героем романа. Юрий Живаго – герой пути, как Дон Кихот, Печорин, Чичиков. Мир Юрия Живаго раскрывается по мере движения героя по жизни: и в описании путешествия героя по революционной России, и в анализе пути интеллигента через пошлость жизни, в эволюции духовного мира героя. Случайные встречи, совпадения, которые являются сюжетной канвой, не удивляют героев, они живут в вымышленном мире автора, как актеры на сцене, подчинены воле одного режиссера. Эта особенность композиции свойственна и романам Ф. М. Достоевского, встречается в «Преступлении и наказании», в котором сюжет практически строится на случайностях: случайно подслушанная Раскольниковым беседа двух студентов в трактире, случайно появившийся топор, случайно поселившийся у Каптернаумовых Свидригайлов и проч.

Важной для романа Пастернака формой повествования и композиционным элементом можно считать своеобразный дневник главного героя – сборник его стихотворений. Дневниковые записи нередко становятся составляющей художественного произведения, и их характерная особенность заключается в том, что они, как и всякий дневник, обычно не ориентированы на читателя, поэтому автор дневниковых записей в них раскрывается максимально субъективно, а окружающая действительность описывается через призму сознания автора текста. Момент оценки автором своего персонажа при этом, как правило, отсутствует, а последнему

дается шанс самому оценить свои поступки. Дневник Юрия Живаго невольно напрашивается на сопоставление с журналом Печорина. Как и в романе Лермонтова, дневник доктора помещается ближе к концу романа, чтобы, вероятно, служить некоторым объяснением поступков, эпизодов из жизни героя. Дневниковые записи обоих авторов можно рассматривать как некоторую переходную ступень от поэзии к прозе. Дневник еще субъективен в той мере, что и лирика, однако при этом содержит конкретные объективно описанные события, приближающие записи к эпосу. Появление дневника в романе Б. Л. Пастернака может быть объяснено тем фактом, что главный герой является поэтом, а одной из творческих задач автора «Доктора Живаго» было изображение процесса появления стихотворений из реалий обыденной жизни. В связи с этим интересно замечание М. Ю. Сидоровой о разнице между лирикой и эпосом и их взаимодействии: «Время в тексте должно обязательно «протечь», событие обретения знания должно занять линейную протяженность текста и быть выражено имеющимися в системе языка глагольными формами времени... Для лирического произведения не требуется последовательность событий, но нужно хотя бы одно событие, чтобы можно было «зацепиться» им за реальный мир, чтобы можно было по поводу его переживать» [10, с. 50, 53–63].

Присутствие стихов в прозе не так уж ново. В «Обыкновенной истории» И. А. Гончарова Александр Адуев пишет стихи, принадлежавшие, по сути, самому И. А. Гончарову, как автору произведения. Однако их роль второстепенна, они лишь характеризуют небольшой этап развития внутреннего мира главного героя. Стихотворения же Юрия Живаго играют значительную, если не главную роль в замысле романа, так как являются результатом жизни Юрия Живаго, его духовным дневником. Поэтому стихотворения Юрия Живаго можно рассматривать как нечто, принципиально новое для русской литературы XX века.

Сопоставление а Б. Л. Пастернака «Доктор Живаго» с традициями русской прозы XIX века позволяет сделать вывод, что основные художественные элементы романа – взаимоотношение героя и автора, композиция, характер героя – активно использовались в предшествующей прозе. Новаторство Б. Л. Пастернака по отношению к прозе XIX века заключается в попытке объединить поэзию и прозу в пределах одного произведения, представить ментальную сферу героя как осмысление и переплавленное объективных событий реальной жизни в субъективность лирического дневника.

Характер отношения романа «Доктор Живаго» к традициям классической литературы и принципы соотношения прозы и поэзии в тексте романа определил Д. С. Лихачев, словами которого хотелось бы завершить данную работу. «Близость «Доктора Живаго» в каких-то своих элементах к привычной форме романа заставляет нас постоянно сбиваться на проторенную романную колею, искать в произведении то, чего в нем нет, а то, что

есть, толковать традиционно, искать прямых оценок событий, видеть прямое прозаическое, а не поэтическое отношение к действительности [8, с. 33].

Список литературы

1. Антудова Т. А. М.Ю. Лермонтов в художественном мире Б.Л. Пастернака : автореферат дисс ... кандидата филологических наук : 10.01.01 / Антудова Татьяна Алексеевна; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филол. фак.]. - Москва, 2010. - 153 с.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. М., 1979.
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи. М., 1971.
4. Власов А. С. Синтез поэзии и прозы в романе Б. Л. Пастернака "Доктор Живаго": диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.01. - Кострома, 2002. - 200 с.

5. Гаспаров М. Л. Временной контрапункт как формообразующий принцип романа Б. Пастернака «Доктор Живаго» // Boris Pasternak and His Times. Selected Papers... Berkeley Slavic Specialities, 1989. P. 215-258.
6. Гуковский Г. А. Реализм Гоголя. М., 1959.

7. Кожевникова Н. А. Типы повествования в русской литературе XIX-XX вв. М., 1994.

8. Лихачев Д. С. Борис Леонидович Пастернак // Пастернак Б. Л. Собр. Соч. В 5-ти т. М., 1989, т. 1. - С. 5-44.

9. Маркович В. М. Автор и герой в романах Лермонтова и Пастернака // Автор и текст. СПб., 1996. - С. 150-179.

10. Сидорова М. Ю. Грамматика художественного текста. М., 2000. - 416 с.

Ираида Кротенко

-доктор филологических наук, профессор Департамента Славянской филологии Гос. университета Акакия Церетели, Кутаиси, Грузия

Iraida Krotenko

-Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavic Philology, Akaki Tsereteli State University (Kutaisi, Georgia)

КОГНИТИВНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ COGNITIVE LITERARY CRITICISM, TASKS AND PERSPECTIVES

Основным аспектом научного интереса в данной работе является уяснение круга проблем, связанных с созданием когнитивного литературоведения, определяются методологические и терминологические задачи этой метанауки, ввод ее базовых понятий в контекст литературоведческих работ.

Ключевые слова: текст, контекст, когниция.

Modern integration in the humanities is characterized by change in general scientific methodological attitudes, which made literary criticism to face needs to meet new challenges. Up to this date, there is a discrepancy in the principles of the approach to the analysis of works of fiction, which is determined by the difference in approaches in defining the concepts "text" and "work", "form" and "content." Text theories are now becoming more demanded, while academic literary criticism remains committed to traditional forms of analyzing a literary work. The whole methodological approach to the literary work has begun to be systematized relatively recently. The main aspect of the scientific interest in this work is the understanding of the range of problems associated with the formation of a new direction: cognitive literary criticism, the definition of methodological and terminological tasks of this meta-science, which from the end of the 20th century to the beginning of the 21st century is actively introduced into the context of literary works.

Key words: socio-cultural paradigm, text, content.

Современная интеграция в сфере гуманитарных наук характеризуется сменой общенаучных методологических установок, которая поставила литературоведение перед необходимостью решения новых задач. До настоящего времени существует расхождение в принципах подхода к анализу произведений художественной литературы, которая характеризуется разностью подходов в определении понятия «текст» и «произведение». Теории текста в настоящее время становятся более востребованными, в то время как академическое литературоведение сохраняет приверженность к традиционным формам анализа произведения литературы. Целостный методологический подход к художественному произведению стал систематизироваться относительно недавно. Основным аспектом научного интереса в данной работе является уяснение круга проблем, связанных с формированием нового направления: когнитивного литературоведения, определением методологических

и терминологических задач этой метанауки, которая конца XX - начала XXI века активно вводится в контекст литературоведческих работ. Когнитивное литературоведение является метанаукой, которая призвана привнести в науку о литературе критерии, принципы и понятия из негуманитарной сферы. Согласимся, что нельзя заменить теоретическую поэтику когнитивной поэтикой, как это стараются доказать западноевропейские и американские школы когнитивистики. Даже многие авторитетные издания вынуждены признать, что за пределами когнитивистики в литературе остается масса неподдающихся ей сторон произведения.

Конец 80-х годов XX века знаменуется кризисом франко-американской школы теории литературы, вырабатываются новые стратегии понимания связного текста, «лингвистический поворот» уступает место «когнитивному повороту», определяя новые научные стратегии понимания связного текста. Камнем преткновения в этом филологическом

сдвиге в литературоведении остается до сих пор не разрешенное противоречие между отсутствием четкой дифференциации между текстом и произведением.

В научный оборот литературоведческих работ вводится термин «когнитивная поэтика», который постепенно вытеснил понятие «теоретическая поэтика». До недавнего времени этот термин обозначал «познавательную поэтику», однако название прижилось и уже вошло в привычный литературоведческий обиход, но остается малопонятным большинству литературоведов. Это новое зарубежное литературное направление, которое вряд ли пока можно назвать школой, получило обстоятельную характеристику в энциклопедической статье Е.В.Лозинской «Западное литературоведение XX века» в 2004 году. Формирование когнитивного литературоведения объясняется Е.В.Лозинской возможностью применения когнитивизма в литературоведческом анализе, так как «... многие наши способы мышления ярче всего выразились именно в литературном творчестве, специфика литературных произведений никуда не исчезает» [2, 28]. Когнитивное литературоведение определяет литературе функциональную роль, именно литература, по мнению сторонников адаптивной роли литературы (П.Хернади), формирует ментальную активность сознания, чем объясняется тот факт, почему человечество создало такой вид деятельности, как литература.

Теория литературы обращается к когнитивным смежным наукам: философии, лингвистике, нарратологии, антропологии, психологии, учитывает его общенаучный характер. Разнообразие методологических установок в литературоведческих работах 80-90х годов XX века сказалось на отношении к методу в целом. Конечно, теория литературы открыта новым веяниям и направлениям, однако она имеет свой терминологический аппарат, который подвержен парадигматическим изменениям, но сохраняет традиционные и устоявшиеся определения. Междисциплинарный подход открывает возможность совместных исследований для литературоведа, прежде всего с когнитивной лингвистикой, который обогатит обе области. Однако вопрос об концептуальной интеграции (Ж.Фоконье, М.Тернер) остается открытым, тем более, что он затрагивает самостоятельный статус теории литературы.

Дискуссия по поводу существования этой метанауки в теории литературы приобрела особую остроту с появления в 1994 году статьи Герберта Саймона «Литературоведение когнитивный подход». Саймон фактически подчиняет литературоведение когнитивистике, такая тенденция не нова, многочисленные школы теории текста и рецептивной поэтики постструктурализма рассматривали теорию литературы как прикладную науку, художественный текст служил иллюстрацией для теоретических обобщений. Модель понимания текста художественного произведения Саймона отрицает целые художественные традиции.

Западноевропейские школы теоретической поэтики отличались многообразием подходов к когнитивности, повлияли на отношение к литературоведческому когнитивизму и в России. Когнитивная

лингвистика в этом отношении более последовательная, именно в ней проявилась четкая тенденция к интегрированному анализу текста художественного произведения. Наиболее прочные связи когнитивное литературоведение имеет с когнитивной лингвистикой. Эти связи имеют давнюю традицию, только в настоящее время приобрели новое качество.

Русская филологическая наука в начале XX-ого века называлась словесностью. Литературоведы (Ю.Тынянов, М.Бахтин, Д.Лихачев, Ю.Лотман) литературоведческий анализ подкрепляли лингвистическим, так как одинаково владели методами обеих наук. Постепенно положение изменилось, лингвистические школы стали опережать литературоведческие, когнитивная лингвистика сегодня иллюстрирует свои теоретические выводы примерами из литературных текстов, имеет уже сложившийся терминологический аппарат, в то время как литературоведы не имеют единого подхода когнитивности, о чем свидетельствуют литературоведческие работы с интегрированным подходом. В них литературоведческие проблемы затрагивают методы междисциплинарные: психолингвистика, когнитивная психология, когнитивная семиотика, теория речевой деятельности, теория речевой памяти, ассоциативная лингвистика, лингвокультурология. Однако большинство литературоведов не спешат применять методы этой науки с тем широким размахом, который присущ зарубежному литературоведению. В отношении к теории литературы когнитивисты не говорят ничего нового, зачатки же этого общенаучного метода были характерны и русским филологам начала XX-ого века.

Социалистический общенаучный метод долгое время прервал дальнейшее развитие русской филологической науки. В этой связи уместно высказывание Владислава Третьякова о том, что западноевропейские и американские школы теорий текста с успехом применили и развили методы русских «... формалистов с их концепциями остроты и литературности, М.Л.Гаспарова с его идеей семантического ореола метра и статистическим стиховедением, Б.И.Ярхо как представителя точного литературоведения. Между тем, идея литературы/искусства как мышления/познания образовала у нас, как известно весьма сильную традицию (от Потебни до Московско-тартуской семиотики)» [3, 8].

Нередко говорят о когнитивной разновидности науки о литературе, иногда когнитивизм определяют как теорию после теории. Разумеется, в современную парадигму когнитивной науки необходимо инкорпорировать исследования по эстетике, тесно связанной с художественной литературой. Но когнитивный подход рассмотрения художественного произведения едва ли можно описать как единую теорию литературной школы. Литература как познание рассматривается в авторитетных учебниках по теории (Хализов, Давыдова, Пронин), но кроме познавательной функции, текст художественного произведения обладает многими другими сторонами, которые не могут ограничиваться только теорией когнитивности. Особую сложность представляет собой проблема интерпретации текста, которая не

подчиняется рационалистическому правилу кодирования текста. Все попытки подчинить теоретическую поэтику четкой системе точных наук терпят поражение. Подобное отношение к методу говорит о том, что в теории литературы нет единого методологического подхода к этому универсальному общенаучному методу, и он может рассматриваться как метанаучный, применяемый в контексте литературоведческого анализа. Один из основателей метода когнитивной лингвистики Рональд Лангакер считал возможным применение этого метода при анализе литературного текста, но предупреждал о необходимости существования границ. Вопросом является проблемы разграничения текста и произведения. Лингвисты исследуют текст, литературоведы – произведение. Литературное произведение представляет собой художественно-образную модель. Произведение часто называют моделью мира. Литературное произведение потенциально бесконечно. Оно представляет сложное единство разнородных элементов, образов. Это сложная и многоуровневая система.

Литературное произведение и текст произведения не равны друг другу. Текст является системой фиксированных языковых знаков, материальным носителем литературного произведения. Текст принято называть законченным художественным производством. В литературной теории сегодня встречается утверждение, что текст не может передать всю полноту целостности литературного произведения, литературное произведение богаче и шире текста. Еще Николай Гей писал об этом противоречии в вопросе интерпретации: «Каждое слово накрепко связывается невидимыми узами с остальными. Начинаясь с «валентности» слов, эстетическое поле возрастает от включенности слов во все более сложную организацию. И подобная художественность или синтетичность формы и позволяющая говорить не столько об организации, сколько об организме» [1, 11].

Когниция не совместима также с эстетической стороной произведения, художественностью. Этот универсальный общенаучный метод не может полностью охватить все стороны художественного произведения, не может заменить теоретическую поэтику как таковую. Когнитивизм расширяет границы целостной системы восприятия мира, когнитивно-эстетическое и экспериментаторское постижение внутренних закономерностей искусства слова и способностей человека в восприятии и использовании поэтического языка соотносится с проблемой понимания человеческого дискурса. Таковы неохватные горизонты когнитивизма как общенаучного метода, ставящие далеко идущие цели доказать человеку, почему он собственно человек. Художественная речь также универсальна и вмещает неисчислимо количество дискурсов, может именно поэтому мир литературного произведения Аристотель ассоциировал с космосом.

Литературоведы стоят перед необходимостью решения вопроса о возможности существования эстетической когниции, ее границ, системности и внутренних колебаний внутри системы. Современное состояние теоретической поэтики в значительной мере характеризуется структурой общеприня-

тых терминов. Следует отметить, что литературоведение сегодня активно заимствует термины и понятия лингвистики, философии и даже естественных наук. Сложность определения понятия картины мира в теории литературы предполагает внутреннюю градацию на следующие концепты: художественный, эстетический, национальный, которые учитывают вербальные и невербальные составляющие, а также и рецептивные стороны явления. Конкретизация и строгая определенность когниции в литературе относительно, что объясняется спецификой этой гуманитарной науки. Литературоведение имеет дело не с анализом некоторой традиционно существующей научной парадигмы, а с оригинальным художественным текстом, что исключает возможность абсолютной унификации термина. Однако многие понятия и термины когнитивной лингвистики расширяют сферу литературоведческого анализа. К ним относятся: «когнитивная база», которая намного шире понятий «когнитивное пространство», определяют понятие концептосферы в ее литературном и культурологическом значении. Эти понятия наиболее часто употребляются при литературоведческом анализе художественного текста наряду с философскими понятиями «картина мира», «образ мира». Теоретическая поэтика вносит в это определение художественное познание, стоит перед необходимостью учитывать историю формирования термина, степень его нормативности, уточнение семантики существующего понятия в философии, лингвистике, литературоведении. Необходимо ответить на вопрос о интерпретационных изменениях в понимании/познании текста во времени, определить возможности изменения и трансформации, то есть ответить на вопрос об эволюции эстетической когниции. Следует ответить на вопрос о литературном контексте, о движении текста в истории и культуре, о соотношении взаимодействия между автором и читателем. Современные теории текста, лингвистика текста преимущественно отдаст проблемам рецепции текста. Рецептивные аспекты также требуют соответствующего системного подхода. Особую сложность представляет проблема понимания когниции в разных национальных культурах. Правомерным, на наш взгляд, является заключение, согласно которому можно говорить не о литературной когниции как таковой, а о парадигме когниции в сфере литературоведения. Такой подход снимет абсурдность понимания когнитивизма как теории после теории. Разумеется, современную парадигму когнитивной науки необходимо инкорпорировать исследования по эстетике, тесно связанной художественной литературой. Но когнитивный подход рассмотрения художественного произведения едва ли можно считать единой теорией литературной школы.

Работы таких ученых, как Я. Мукаржовский, А.К. Жолковский, А.М. Шахнарович, В.И. Голод, Р.М. Фрумкина, В.З. Демьянков, Е.С. Кубрякова, И.А. Стернин, О.А. Алимуратов, С.Г. Воркачев, Е.В. Лозинская, В. Третьяков, Ц. Тодоров, Ч. Филмор, А. Ченки, Т.А. Ван Дейк, Дж. Лакофф, У. Эко, Р. Джекендофф и др., основанные на применении методов когнитивизма, утверждают возможность

интегрированного подхода лингвистики и литературоведения.

Литература

1. Гей Н.К. Искусство слова. М., 1967. Стр. 147

2. Лозинская Е.В. Литература как мышление. Когнитивное литературоведение

На рубеже XX-XXI веков. М., 2007, Стр. 160

3. Третьяков В. Когнитивная наука о литературе. М., 2009, Стр. 98

Tukhtasinov Ilkhomjon Madaminovich

PhD, Associate professor, rector of Samarkand State Institute of Foreign Languages (SamSIFL), Samarkand, Republic of Uzbekistan

THE LINGUISTIC PECULIARITIES AND APPROPRIATE METHODS OF TRANSLATION

Summary. The manuscript is devoted to investigation of methods and ways of translation due to the translated context. As a result of investigation the author makes out several types of semantic and structural correspondence in a translated language. Much attention is paid to the meaning of translated lexical units in a definite context. Theoretical part of a manuscript is proved by a number of examples. The examples of translation are done on the material of the English and Uzbek languages.

Key words: translation, discourse, approach, method, context, source language, translated language, correspondence, equivalent, semantic, structural, meaning.

Actuality of the theme of investigation. On the modern stage of intercultural communication and international relations there appears an extremely significant necessity to improve the sphere of translation and technology of translation from one language into another. This becomes more and more actual as a language is the main tool of communication (both oral and written). That's why translation should be perfectly done. It should transfer not only the idea of a translated material but also national-cultural specifics [2, p. 26-27].

A review of international research on the theme of investigation. The following investigations have been fulfilled in the sphere of translation. A.A. Bodalev and V.A. Dobrovich devoted their research to "Theory of interpersonal communication and translation"; theory of translation of intercultural communication was enriched by issues of E.M. Vereshchagen, V.G. Kostomarov, O.V. Lasher and other scientists.

M.M. Bakhtin, B.S. Bibler, M.K. Petrov, M.A. Sokolova devoted their research works to the theory of "intercultural dialogue". V.N. Barishnikov, N.D. Galskova, F. Isaeva, I.I. Khaleeva, R.P. Mirul'd, L.N. Yakovleva have investigated the problems of preparation of intercultural communication translators.

The aim of the present research is to find out appropriate methods applied in the process of translation of lexical units from one language into another language taking into consideration their semantic and structural correspondence.

The tasks left to be investigated:

- To investigate the main problems in translation of lexical units from one language into another;
- To find salvation of the above mentioned problems of translation;
- To investigate and propose appropriate methods of translation;
- To make out main types of correspondence of lexical units in both languages;
- To prove theory of the manuscript by examples of translation English lexical units into the Uzbek

language thus demonstrating the usefulness of the proposed methods and ways of translation.

The main content of the article. The process of preparation of translators consists of several steps that come one after another. Translation of a text is based on the ability to transfer the idea of a text from one into another language.

Practice of translation begins with learning the methods and ways of translation. Method of translation becomes the main way and basis of the whole translation activity. There are two main methods of translation from one language into another: the first is based on transferring a definite word from one language into another in the same content, the second is based on translation of the meaning of a definite word, and only then finding the corresponding equivalent in another language. In scientific issues these two methods of translation are called symbolic and semantic.

A method usually solves a problem of translation, i.e. it helps to come over the obstacles appearing during the process of translation. Ways of translation are also divided into 2 main groups: 1) correspondence of translation; 2) change of the structure of translated sentences. We aim at deeper investigation of these points.

There is a considerable difference between methods and ways of translation and degrees of equivalency. Mostly the low level of translation is based on symbolic method of translation and the higher level is based on semantic method, i.e. dealing with meaning itself. In implementation of these methods in the process of translation we should take into consideration correspondence of translated material and changes appeared in its structures.

The practice of translation has demonstrated correspondence of equivalent lexical units in both languages, e.g. uy (Uzbek word) – house (English word), khona (Uzbek word) – room (English word), darakht (Uzbek word) – tree (English word). These words are of common semantics in both languages.

Most of Indo-European languages have such equivalents thus facilitating the process of translation.

Correspondence of translation is based on transferring common language units from one language into another.

Lexical correspondence can be accilcontextual and contextual. Accilcontextual lexical correspondence means usage of same lexical units in both languages. They are mostly names, geographic notions, organizations, publishing house, names of various trade and political organizations, terms.

Accilcontextual correspondence is based on transcription, transliteration and calque and provides pronunciation of the lexical unit: Watergate – [Woter-geite], Bill Clinton [Bil Klinton].

Transliteration provides graphic form of lexical units: Malta [mo:ltə] – Malta (in Uzbek). Calque is based on a word-for-word translation of lexical units from one language into another, mostly by dividing them into parts: United Nations Organization – Birlashgan Millatlar Tashkiloti (in Uzbek).

At the present time transcription is used in translation activity, but before we used transliteration method. The great English writer Shakespeare was called in the same pronunciation as the name is written [Shakespeare]. The great physics Newton was known as [Nev-ton].

Transcription is useful especially when it is difficult to find out common morpheme. Combination «th» produces the sound that can be changed into Russian sounds [d], [z], [t] or [s]: Warner Brothers = [Uorner Brazers], Smith = [Smit].

But sometimes we come across exceptions in transcription method application. It appears in translation of geographical names, for example Paris is translated as Parij in Uzbek, the capital of Scotland is said [Edin-burg] in Uzbek not [Edinbere].

English name «Charles» is translated as «Charlz» in Uzbek: Charles Darvin, Charles Dickens. But later an English king with the same name became famous as [Karl].

Several kings with the name Henry are known as [Genrih]. Very popular name in French Kingdom «Louis» was called [Lyudovik]

Contextual correspondence is vivid in translation of words which have several meanings [1, p. 47]. Correspondence can be of singular and plural type. Singular correspondence is observed in finding a definite meaning that is fixed in dictionary and can be used in a definite context. For example:

The results were disastrous.

Natijalar fojiali edi.

Translation of lexical units in a word-for-word way and finding corresponding equivalents to them is called word-for-word translation.

But in translation process the usage of dictionary meaning of a lexical unit is not enough. In this way we may use different ways of lexical correspondence. For example the following translation:

The violation of the Rhine Land had the effect of a bombshell.

In a dictionary the word «violation» has some meanings which can have corresponding words in a translated language.

Reyn viloyatining «The violation»i bomba port-lashidek taasurot uyg'otdi.

In a dictionary the word «violation» has following equivalents: «getting smth. with a force, using power, strength». But none of these words is suitable for our context. But basing on the meaning «getting smth. with a force» we can find an appropriate synonym «forcing»:

Reyn viloyatiga nisbatan zo'ravonlik bomba port-lashidek taasurotini uyg'otdi (in Uzbek).

We can't accept this translation as successful, as the following question appear: Who has done the forcing? Who has been the forcing done at? That's why the following translation in Uzbek will be more correct:

Reyn o'lkasida (hududidagi) tartibsizliklar kutil-maganda katta g'ala-g'ovur, shovqin-so'ron ko'tarilishiga sabab bo'ldi.

From grammatical point of view we come across with three main types of correspondence. First type considers absence of correspondence in the translated language as there are no corresponding equivalents in a translated language. In this case we deal with zero correspondence:

Give me the book you bought yesterday.

Kecha sotib olgan kitobingni menga ber (in Uzbek).

The next type of correspondence deals with similar grammatical categories in the English and Russian languages. They have much common in nouns, verbs, pronouns, numerals, etc. Most of them correspond grammatically. This type of correspondence is called similar, for example:

The manager of the office received many telegrams.

Muassasa direktori ko'p telegramma oldi.

The last type of correspondence deals with existence of synonymic constructions in the English and Uzbek languages. It is called related correspondence:

I picked up the letter lying on the floor (which was lying on the floor).

Men polda yotgan xatni oldim (Uzbek).

Conclusion. Having investigated the proper ways of translation we came to the following conclusion: if both a source and translated languages have words of the same meaning, there can be found corresponding equivalents in translation process. But this case is not always met. In most cases we have to use other lexical units in the translated language because there no direct equivalents. In this case we should pay attention to the content and meaning of translated words.

List of used literature:

1. **Gosteva N.N.** Некоторые проблемы перевода на уровне слова [=Some problems of translation on a word level] // Межкультурная коммуникация и перевод [=Intercultural communication and translation]. – Moscow: Progress, 2004. – 183 p.

2. **Tukhtasinov I.M.** Исследование понятия межязыковой эквивалентности в теории перевода [=Investigations of the notion of interlingual equivalency in the theory of translation]. // Хорижий филология [=Foreign philology; scientific journal of SamSIFL]. – Samarkand: SamSIFL, 2016. - № 4 (61). – Pp. 26-30.

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Biletska V. V.

*Post graduate student of the Department of Philosophy,
Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University*

Білецька В.В.

*аспірантка кафедри філософії,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка*

THE IDEA OF SLAVIC PHILOSOPHY IN THE THEORETICAL HERITAGE OF I.MIRCHUK ІДЕЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ І.МІРЧУКА

Summary: The article analyzes the views of I.Mirchuk on the philosophy of the Slavic peoples as an integral phenomenon that has its own problems and peculiarities. The characteristic features distinguishing the philosophy of certain Slavic peoples allowed us to draw a conclusion on the common foundations of Slavic philosophy, to which I.Mirchuk attributed: the practical nature of philosophy and its close connection with life; correspondence between theory and practice; anthropocentricity of philosophical knowledge; religiosity and the spread of messianic ideas.

The internal and external problems of the development of the philosophy of the Slavic peoples, identified by I.Mirchuk, have been analyzed in detail. Special focus was on internal problems, which include: the weak influence of the tradition on the formation of new original concepts and horizontal tendencies of the direction of spiritual energy, expressed in the spread of philosophical ideas not only in the professional, but also in imaginative literature and art. While analyzing the views of the slavist on Slavic philosophy, the relationship between the spiritual peculiarities of the people, his mentality with the specifics of the philosophical thought of a particular thinker was revealed.

Key words: mentality, Slavic philosophy, anthropocentrism, "truth", national philosophy.

Анотація: У статті проаналізовано погляди І.Мірчука на філософію слов'янських народів як на цілісне явище, що має свої проблеми та особливості. Виокремлення характерних рис філософії окремих слов'янських народів дозволило зробити висновок про спільні основи слов'янської філософії, до яких І.Мірчук відносив: практичний характер філософії та її тісний зв'язок із життям; відповідність між теорією та практикою; антропоцентричність філософського знання; релігійність та поширення месіаністичних ідей.

Детально проаналізовано, означені І.Мірчуком, внутрішні та зовнішні проблеми розвитку філософії слов'янських народів. Особливу увагу приділено внутрішнім проблемам, до яких відносимо: слабкий вплив традиції на формування нових оригінальних концепцій та горизонтальні тенденції спрямованості духовної енергії, що виражалися у поширенні філософських ідей не лише у фаховій, але і у художній літературі тамистецтві. При аналізі поглядів слов'янознавця на слов'янську філософію розкрито взаємозв'язок між духовними особливостями народу, його ментальністю зі специфікою філософської думки конкретного мислителя.

Ключові слова: менталітет, слов'янська філософія, антропоцентризм, "правда", національна філософія.

Постановка проблеми. Постать філософа у діаспорі Івана Мірчука сьогодні відома лише вузькому колу фахівців. Цьому значним чином посприяла радянська влада, вилучивши із наукового обігу праці мислителя. У наш час ми мусимо докласти чимало зусиль для того, щоб повернути із небуття несправедливо забуті імена. Але незважаючи на таку ситуацію в радянському суспільстві, творчі здобутки І.Мірчука стали об'єктом аналізу мислителів української діаспори таких, як О.Кульчицького, В.Яніва, Т.Закидальського, М.Шафовала, П.Савчука та інших. У своїх публікаціях вчені робили перші спроби відродити пам'ять про діяльність та творчу спадщину І.Мірчука, однак це були лише поодинокі замітки.

Чільне місце в епістоларії вченого займають праці, в яких він зробив сміливу спробу визначення загальної характеристики слов'янської філософії як

явища та окреслив пріоритетні напрямки подальшої роботи для її представників. Це, зокрема, праці "Про слов'янську філософію. Спроба характеристики", "Тригорій Савич Сковорода: Замітки до історії української культури", "Філософські основи світогляду Масарика", "Філософ Масарик", "Месіанізм слов'ян", "Світогляд українського народу. Спроба характеристики" тощо. Тема слов'янської філософії, у тому числі і впливу світогляду народу на вираз філософської думки в особі конкретного мислителя, червоною ниткою проходила крізь усю творчість філософа, але не отримала детального аналізу у працях українських мислителів.

Мета: охарактеризувати головні проблеми та основи слов'янської філософії на основі аналізу філософських праць І.Мірчука.

Виклад основного матеріалу. Творча філософська думка І.Мірчука знайшла своє найповніше

вираження під час розгляду ним стану розвитку, основ та перспектив філософії слов'янських народів. Зацікавлення філософа даною проблематикою можемо пов'язати із наступними обставинами. По-перше, у зв'язку із нестачею відповідного матеріалу для характеристики української національної філософії вчений вважав за необхідне використати дедуктивний метод. І.Мірчук вважав, що без окреслення загальних тенденцій слов'янської філософії не можна переходити до вивчення української національної філософії. По-друге, студіювання філософії президента Чехословацької республіки Т.Масарика, що дуже нагадувала вчення Г.Сковороди, не могло не наштовхнути на думку І.Мірчука про спільні риси слов'янської філософії. Винятковий паралелізм поглядів обох філософів зробив можливим виявлення та аналіз різноманітних аналогій між їх філософськими вченнями.

Увага І.Мірчука спрямовувалася також на пошук та встановлення стійкого взаємозв'язку між духовними особливостями народу, його ментальністю зі специфікою філософської думки конкретного мислителя. Слов'янознавець був одним із перших мислителів, кому вдалося розкрити характерні риси національної української філософської думки. Але це сталося не відразу. Щоб перейти до вивчення цієї проблематики необхідна була відповідна підготовка. Шлях до філософічного вивчення українського світогляду, а відтак і української духовності, пролягав через розуміння особливостей слов'янської духовності та вивчення слов'янської філософії як вияву загальнослов'янської духовності загалом.

Каталізатором систематизації міркувань щодо спільних основ слов'янської філософії став Конгрес слов'янських філософів, що проходив 23-28 вересня 1927 р. у Варшаві. На ньому І.Мірчук виступив із двома доповідями: "Григорій Сковорода – український філософ XVIII століття" та "Про слов'янську філософію. Спроба характеристики". Варто зауважити, що доповіді вченого на з'їзді прозвучали українською мовою. Цей факт був чи не єдиним випадком у історії повоєнної Польщі, коли на польському науковому конгресі говорив український вчений українською мовою. За даними В.Стецюка зміну мови не було зафіксовано у актах з'їзду, однак німецькі вчені звернули на це увагу і гідно оцінили доповідь мислителя у своїх звітах [4, с. 260].

На початку своєї доповіді "Про слов'янську філософію. Спроба характеристики" [2]. І.Мірчук вказав, що література, присвячена слов'янській філософії є дуже бідною: окрім поодиноких зауважень, що розпорошені по працях слов'янських та неслов'янських авторів існує лише одна невелика праця К.Ганкевича "Основи слов'янської філософії" та студія Ф.Крейчі "Про філософію сучасності" [2, с. 179]. Наявність такої небагатої літератури з проблеми слов'янської філософії різко контрастує з існуванням великої кількості праць, що стосувалися національних філософій окремих народів. Такий стан справ можна пояснити тим, що коли в історичному плані розглядати творчість слов'янських народів у царині філософії, то мимоволі

звертає на себе увагу той факт, що у філософській галузі вони не досягнули такої досконалості, як у інших сферах науки. І.Мірчук зауважував: "Якщо ми поглянемо на інші сфери творчості людського духу, як-от образотворче мистецтво, поезія і проза чи фахові дисципліни, то побачимо, що слов'яни як у минулому, так і в теперішніх часах йдуть нога в ногу з англійцями, німцями, французами, а в деяких випадках досягають навіть вищих від них результатів...Ось тільки в сфері філософії ця лінія різко заломлюється вниз, нижче загального рівня" [2, с. 180]. Мислитель зауважував, що в рамках теоретичної філософії немає у слов'ян великого теоретика, якого можна було б порівняти з великими систематиками інших європейських народів. Серед чеських мислителів І.Мірчук називає приклад Я.Коменського, а серед українських – Г.Сковороду. Останнього філософ визнає яскравою індивідуальністю у слов'янській родині, в порівнянні з європейськими систематиками. Причину такого стану справ І.Мірчук бачить не у тому, що серед слов'ян не було зацікавлення філософськими проблемами, навпаки, коли ми візьмемо до уваги "середньостатистичний тип українського інтелігента у слов'ян, то прийдемо до переконання, що як своїми здібностями, так і знанням філософської літератури, він якщо не перевершує, то принаймні дорівнює аналогічним типам у інших європейських народів" [2, с. 183].

Розглядаючи слов'янську філософію як явище І.Мірчук прагне всебічно проаналізувати причини низького стану філософської думки слов'ян та вказати на проблеми, що стримували її розвиток. Першою перепорою на шляху поширення філософських потенцій слов'янських народів І.Мірчук називав тяжке матеріальне становище, у межах якого розвивалося інтелектуальне життя слов'янських народів. Більша їх частина не мала власних держав і розвивалася у складі чужорідних державних організмів. Духовне та політичне життя південних слов'ян, наприклад, розвивалося поступово і дуже повільно, що було пов'язано у першу чергу з довголітнім турецьким поневоленням. Поляки мали власну державність, але втратили її у XVIII ст. Українці, будучи виснаженими війнами та боротьбою за державну автономію і подальшою Руїною, у результаті потрапили під владу російського абсолютизму, що нищив будь-які прояви вільної думки. Найсприятливіше ситуація виглядала в Російській імперії, яка мала матеріальні можливості для подальших філософських досліджень. Але і ці умови для розвитку філософської думки не були ідеальними. Чинником, що гальмував розвиток філософії в імперії, була російська цензура. Аналізуючи цю причину, І.Мірчук вказує на працю А.Скабичевського, у якій російський вчений дослідив вплив цензури Російської імперії на розвиток філософії. Починаючись із поодиноких переслідувань та погромів, цензура поступово була оформлена на інституційному рівні – при Міністерстві народної освіти було створено Головне управління цензури. Яскравим проявом дії цього чинника стала доля професора Харківського університету

Й.Шада, якого було усунено з кафедри лише через те, що він дотримувався найновішої на той час німецької філософії, зокрема поділяв ідеї Ф.Шелінга. А.Скабичевський зауважував, що серед членів Міністерства народної освіти постало питання “чи можна її (шеллінгіанську філософію Й.Шада) прямо допускати в Росії і вкорінювати в пам'ять російського юнацтва” [3, с. 147]. Ще одним прикладом стало вигнання і заслання до Саратова професора Духовної Академії у Петербурзі І. Феслера.

Беручи до уваги ці факти, І.Мірчук зауважував, що робота професорів російських університетів обмежувалася щораз все більше аж до 1850 р., коли кафедри філософії були ліквідовані по всій Росії, а філософська освіта була зредукована до занять з логіки та психології, що проводилися професорами теології.

У цьому контексті важко не погодитися з І.Мірчуком, що в основному означені проблеми мали зовнішній характер і не відігравали вирішальної ролі у процесі становлення оригінальної слов'янської філософської творчості. Справжні причини слід шукати значно глибше.

Загальновідомо, що для розвитку філософської думки необхідні два компоненти: глибокий традиціоналізм і оригінальність, які, на перший погляд, суперечать одне одному, але насправді тісно пов'язані. Вони повинні одночасно існувати у суспільстві, якщо ми хочемо отримати більш-менш помітні результати у розвитку філософської думки. І.Мірчук зауважує, що філософський рух тільки тоді заслуговує на увагу і може мати помітне значення, якщо у ньому оригінальність просякнута традицією, або традиція просякнута оригінальністю. Головна риса філософського мислення полягає у тому, що його представники повинні бути ознайомлені з результатами, які отримали попередні покоління. Тому повинен існувати органічний, внутрішній зв'язок між минулим і майбутнім. Жодна філософська система не з'явилася без надбання попередніх епох. Навіть негативне, вороже ставлення до минулої доби тільки підтверджує генетичний зв'язок між новим і старим. Програма роботи, створена давніми греками, зберегла свою актуальність з порівняно невеликими змінами до наших днів. Змін зазнали лише засоби та методи, що використовувалися для розв'язання філософських питань, а також спосіб, у який формулюють саме питання. Усі нові ідеї, теорії, що вражають своїм новаторством та оригінальністю при детальному аналізі засвідчують відбиток традиції. Відсутність органічного зв'язку між минулим і теперішнім, обізнаності з результатами праці інших слов'янських народів І.Мірчук вважав “кардинальною помилкою” усього слов'янства. Філософ наводить слова чеського філософа Ф.Пелікана, який у статті “Частина історії слов'янської думки” ставить питання: “Чому слов'яни досі мають таке мале значення? Чому в німецьких і французьких підручниках з історії філософії ми не знайдемо або знайдемо дуже мало викладів про чеських, польських, словацьких тощо філософів?” [2, с. 184]. Причина цього, констатує І.Мірчук, полягає у тому, що слов'яни самі

дуже мало знають про себе і не мають виробленої традиції. Тому закономірним постає питання філософа: “Як ми можемо вимагати від німців, французів, щоб вони писали про слов'янську філософію, якщо по сьогоднішній день немає жодного російського, чи польського, чи чеського підручника, який давав би нам образ роботи слов'ян на полі філософії?” [2, с. 184]. Це однаковою мірою стосується і української філософії. Як приклад І.Мірчук наводить такий факт, що навіть через п'ятдесят років після смерті П.Лодія, непересічної особистості серед слов'янських філософів, мало хто знав навіть назви його праць.

Ще однією серйозною проблемою розвитку слов'янської теоретичної думки була спрямованість духовної енергії та форма філософського мислення. І.Мірчук констатував, що духовна енергія у філософській творчості слов'ян мала не вертикальні, а горизонтальні тенденції і спрямовувалася, за його висловом, не “вгору, а ушир”. Ця особливість, з одного боку, становить основу та формує оригінальне обличчя слов'янської філософії, а з іншого – провокує певні проблеми. У своїй доповіді на з'їзді у Варшаві 1927 р. І.Мірчук стверджував, що серед слов'ян немає концентраційних центрів у постатях геніальних особистостей, натомість спостерігається високий рівень філософської продукції у широких народних масах. Для ілюстрації цієї тези він наводить, як приклад, особливості філософствування українського народу. Вчений зазначає, що у нашій (українській) народній творчості ми знаходимо велику кількість філософських елементів [2, с. 186]. Погляд на світ, що спирається на оригінальну метафізику, система етики, пристосована до конкретної дійсності, власна оригінальна естетика і відчуття краси знайшли своє зовнішнє вираження і практичне відображення у різних продуктах мистецької творчості. Усі ці моменти доводять, що філософська культура поширилась на широкі маси українського народу і знайшла там відповідний ґрунт. Ще одним доказом, який підтверджував широке розповсюдження філософської думки серед слов'ян, тобто вказує на її горизонтальні тенденції, був той факт, що філософські роздуми не обмежуються лише фаховою літературою, а є характерними також і для художньої літератури. Прикладом цього була творчість Л.Українки, Ф.Достоевського, Л.Толстого, А.Міцкевича та інших. Як результат серед простого народу зростає зацікавлення філософськими проблемами. Філософська думка замість того, щоб концентруватися у свідомості конкретних особистостей, поширюється на широкі народні маси, а відтак, повинна пристосовуватися до потреб і способу мислення того середовища, серед якого вона знайшла сприятливий ґрунт для розвитку. Однак через це дана думка втрачає свою теоретичність і стає конкретною та безпосередньо пов'язаною з життям.

Якщо говорити про основи слов'янської філософії, то в центрі слов'янського погляду на світ стоїть переважно людина, її доля, людське життя та його сенс. Це підтверджує висновок, що слов'яни не мають жодного великого теоретика чи системи

чисто абстрактного мислення, натомість мають серйозних представників практичного напрямку у філософії. Одним із таких репрезентантів І.Мірчук називає А.Коменського. Цей чеський мислитель був послідовним практиком, навіть у такій науці як педагогіка, він займається не тільки теорією, але і практикою, досягаючи успіхів, у той час коли іншим педагогам, таким як Ратіхіус та Песталоцці, не вдалося повною мірою реалізувати свої плани. Він переймає деякі ідеї від своїх попередників, виправляє їх, доповнює, впорядковує в одну велику систему і відразу намагається реалізувати їх у життя. Йому це вдалося зробити настільки вдало, що А.Коменського запрошують до Англії, Швеції, Угорщини для здійснення реформи системи освіти та виховання. Ще одним прикладом практичної спрямованості філософської думки слов'ян була діяльність провідника чеського народу Т.Масарика. І.Мірчук зауважує, що практичність – це провідна риса творчості філософа, починаючи з габілітаційної праці “Самогубство як масовий соціальний феномен сучасної цивілізації” і до останніх публікацій [2, с. 187-188]. Т.Масарик і сам стверджував, що у своєму житті не писав жодного рядка, що не був у безпосередньому зв'язку з життям. Тому І.Мірчук робить висновок: що теорія пізнання, що займається предметом, межами і можливістю пізнання in abstracto, не знаходила собі відповідного ґрунту серед слов'ян, бо вона не мала відповідного практичного забарвлення.

У цьому контексті І.Мірчук особливу увагу звернув на розуміння російським суспільством поняття “правди”. Філософ визначив, що відповідно до загальної слов'янської тенденції, у даному випадку російської психіки, слово “правда” має подвійний зміст: теоретичний та практичний. Цю обставину він обумовлює специфікою соціального та державного життя у Російській імперії, бо вона виразно говорить про те, що сама теоретична правда (відповідність наших уявлень з фактами феноменальної дійсності) не задовольняє представників російської інтелектуальної сфери. Для них “правда” повинна бути нерозривною єдністю двох понять: теоретичної істини та справедливості. Аналізуючи даний феномен, І.Мірчук посилається на одного з представників російської філософії М.Михайловського, який говорить про правду, що заповнює прогалину між теорією і практикою, між чистим пізнанням і дійсністю життя: “Правда-істина, розлучена із правдою-справедливістю, правда теоретичного неба, відрізана від правди практичної землі, завжди мене ображала, а не лише не задовольняла. І навпаки, благородна життєва практика, найвищі моральні і суспільні ідеали видавалися мені завжди образливо-безцільними, якщо вони відверталися від істини, від науки. Я ніколи не міг повірити і тепер не вірю в те, щоб неможливо було знайти таку точку зору, з якої би правда-істина і правда-справедливість з'являлися, доповнюючи одна одну. У будь-якому випадку розробка такої точки зору є найвищим із завдань, які можуть постати перед людським розумом, і не існує зусиль, яких

було б шкода докласти для його виконання. Безстрашно дивитися в очі дійсності і її відображенню – правді-істині, правді об'єктивній, і, водночас, оберегати і правду-справедливість, правду суб'єктивну – це завдання усього мого життя. Це нелегке завдання” [1, с.5]. І.Мірчук вважав, що поняття цієї подвійної правди є тим предметом, на який “звернені очі російської душі” внаслідок чого і російська філософська думка в своїй типово-національній формі не є чистим пізнанням, а має характер релігійного акту [2, с.189]. Взаємовпливи філософії і релігії або релігійність філософії визначалася вченим як характерна риса не лише російської, але й усієї слов'янської філософської думки.

Звернення І.Мірчука до тлумачення поняття “правда” обумовлює тим, що специфіка розуміння терміну російським естаблішментом пояснює причину відсутності теоретиків та абстрактного характеру у сфері філософської думки як російських мислителів, так і слов'янських загалом. Беручи за основу приклади із російської філософської думки, І.Мірчук вважав, що саме у ній найяскравіше проявляються означена проблема. У зв'язку з цим мислитель вказує на ще одну проблему слов'янської філософії – політизацію теоретичних аспектів під час вирішення конкретних завдань. Для ілюстрації цього твердження вчений наводить приклад П.Юркевича, боротьба з матеріалізмом якого у 60-х роках ХХ століття наразилася не лише на звинувачення у реакційності, а й на особисте несприйняття. З іншого боку, В.Соловйов у боротьбі проти реакції значний період часу займався політично-публіцистичною діяльністю. Ці факти ще раз виразно підкреслюють тісний зв'язок між філософською думкою і реальним життям. Дана теза І.Мірчука у тій чи іншій мірі притаманна усім слов'янським народам. Враховуючи це, слов'янам можуть докоряти, що власне такий відрив від життя може бути необхідним для отримання серйозних результатів у галузі філософії. Тільки завдяки абстрагуванню від буденних проблем і життєвих перипетій, у цілковитому спокої постають великі системи. Можливо таке поєднання теорії з дійсністю тільки стримує розвиток філософських потенцій і тому до певної міри є примітивізмом, але незалежно від цих закидів ми повинні визнати, що у слов'ян має місце тісний органічний зв'язок між теорією та реальним життям, і що цей зв'язок став наслідком загальної тенденції філософського мислення у слов'янських народів. Тому можемо говорити, що ця обставина є, з одного боку, проблемою розвитку слов'янської філософської думки, а з іншого – створює її індивідуальне обличчя, стаючи оригінальною особливістю.

Висновки. Проаналізувавши розуміння І.Мірчуком головних проблем та основ слов'янської філософії можемо зробити наступні висновки. *По-перше*, проблематика визначення та аналізу спільних засад філософії слов'янських народів як явища до І.Мірчука практично не розроблялася. Філософ був одним із перших, хто почав говорити про важливість вивчення даної теми, оскільки тенденції та особливості філософії слов'ян однаковою мірою

впливають на розвиток національних філософій регіону. До того ж заслуга І.Мірчука полягає у тому, що він встановив залежність між етнопсихологічними особливостями народу, ментальністю та специфікою його філософської думки.

По-друге, вказуючи на відсутність фундаментальних досліджень у галузі філософії серед слов'янських народів, І.Мірчук визначив причини цього явища. Умовно їх можна поділити на два види – зовнішні та внутрішні. До перших філософ відносив: 1) тяжке матеріальне становище, пов'язане із відсутністю державності у більшості слов'ян; 2) невирішення проблем побутового характеру, що спричинили відношення до філософії як до другорядної сфери життя; 3) вплив російської цензури та 4) схильність до політизації філософських ідей. Причини внутрішнього характеру, виокремлені І.Мірчуком, варто розуміти і як проблеми розвитку слов'янської філософії загалом, оскільки вони неминуче впливали на функціонування цієї галузі знань. Серед цих проблем філософ називав: 1) слабе поєднання старого і нового, традиції та оригінальності у філософії слов'ян; 2) горизонтальні, а не вертикальні тенденції спрямованості духовної енергії, що виражалися у поширенні філософських

ідей не лише у фаховій, але і у художній літературі та в мистецтві. Із цієї тенденції І.Мірчук виводить фактично усі особливості слов'янської філософії.

По-третє, до основних характеристик слов'янської філософії вчений відносив: 1) практичний характер філософії та її тісний зв'язок із життям; 2) відповідність між теорією та практикою; 3) антропоцентричність філософського знання; 4) релігійність та поширення месіаністичних ідей. Усі ці особливості в рівній мірі притаманні і українській національній філософії.

Список літератури:

1. Михайловский Н. Сочинения: в 6-ти т. / Н.Михайловский. – Т.1. – Ч.1. – СПб. : Русское богатство, 1896. – 172 с.
2. Мірчук І. Про слов'янську філософію. Спроба характеристики / І.Мірчук ; [Пер. з пол. С.Іваник] // *Sententiae* XXV. – № 2. – С. 177-193.
3. Скабичевский А. Очерк истории русской цензуры / А.Скабичевский. – СПб. : Либроком, 2016. – 504с.
4. Стецюк В. Професор д-р І. Мірчук / В.Стецюк // Збірник на пошану Івана Мірчука. – Мюнхен – Нью-Йорк – Париж : УВУ. – С. 255-262.

Girgory Egorov

*Postgraduate of Philosophy and Methodology of Science department, Faculty of Philosophy
Lomonosov Moscow State University*

Григорий Егоров

*Аспирант кафедры философии и методологии науки, философский факультет
МГУ им. М.В. Ломоносова*

OBJECTIVITY AND SCIENTIFIC OBJECTS IN THE CONTEMPORARY EPISTEMOLOGY ОБЪЕКТИВНОСТЬ И НАУЧНЫЕ ОБЪЕКТЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЭПИСТЕМОЛОГИИ

Abstract: The author examines the theories of scientific objectivity in the contemporary philosophy of science. Taking L. Daston's and P. Galison's «Objectivity» as an example, the author demonstrates the impact of their work on the modern idea of science. Comparing «Objectivity» to H. J. Rheinberger's «Towards a History of Epistemic Things», the similarity between the concept of scientific objects and epistemic things is shown, as described in the aforementioned studies, thus highlighting the authors' dedication to the same scientific mentality.

Key words: Philosophy of science, objectivity, epistemology, history of science, scientific objects

The paper is supported by grant №15-33-01041 of the Russian Fund for Humanities and Social Sciences (РГНФ) «Scientific Realism and Ontological Problems in Contemporary Science».

Аннотация: В статье рассматриваются основные концепции научной объективности в современной философии науки. На примере монографии «Objectivity» демонстрируется значимость вклада П. Галисона и Л. Дэстон в дискуссии о научной объективности в современной философии науки. При сравнении «Objectivity» и работы «Towards a History of Epistemic Things» Х. Райнбергера показывается семантическая близость понятий «научный объект» и «эпистемический объект», а также принадлежность авторов к единой мыслительной традиции.

Ключевые слова: Философия науки, объективность, эпистемология, история науки, научные объекты

Статья подготовлена при поддержке гранта РГНФ №15-33-01041 «Научный реализм и онтологическая проблематика в современной науке».

Проблема научной объективности является центральной не только для философии и социологии науки, но и для методологии конкретных наук, поскольку «объективное знание» часто становится для ученых синонимом «истинного знания». Современное понимание слова «объективный» подразумевает нечто, связанное с внешними условиями, и не зависящее от нашей воли, существующее вне

нас. Объективность противопоставляется субъективности — предвзятости, присущности только индивидуальному субъекту [6]. Научная объективность обычно предполагает определенное отношение ученого к научной работе — стремление убрать из нее личные предубеждения, эмоции и т.д., или же характеристику научного знания, то есть независимость его истинности от субъективных факторов.

Слово «объективность» можно встретить еще у схоластов 14 века, таких как Дунс Скотт и Уильям Оккам, но в данной статье мы сосредоточимся на том, как его понимает современная философия науки. Начиная примерно с 1820-ых годов словари начали определять объективность и субъективность как нечто приближенное современному пониманию (например, объективное как «отношение к внешнему объекту», субъективное как «личное, внутреннее, врожденное, в противовес объективному»). Тогда же сложился и идеал объективности, из которого вышло ее текущее значение.

Позитивисты Венского кружка выделяли в структуре научного знания теоретический и эмпирический уровни. Эмпирический уровень состоял из индивидуальных наблюдений, каждому из которых соответствовала его фиксация в нейтральном языке наблюдения — протокольное предложение. С точки зрения философов науки Венского кружка, наука развивалась посредством увеличения количества наблюдений, и, соответственно, опытных данных. Теории же «надстраивались» над постоянно расширяющимся эмпирическим уровнем, сменяя друг друга по мере увеличения количества наблюдений. Одна теория была успешнее другой в силу большего охвата индивидуальных эмпирических фактов. Для логических позитивистов наука была целостным, единым образованием, изменения в ней происходили за счет добавления новых фактов к уже имеющимся и следующей за этим сменой теорий. Целостность науки опиралась на способность «эмпирического фундамента» и соотносящегося с ним нейтрального языка сохранять и приумножать знание, что обеспечивалось единым стандартом наблюдения, задававшимся принципом верифицируемости — каждое новое открытие суммировалось с предыдущими, что приводило к плавному, поступательному приближению к истине [1, с. 39-43, 306-307]. Кумулятивная модель науки предполагала соответствующую периодизацию ее истории — если в науке существует прогресс, а факты постепенно увеличивают степень истинности наших теорий, значит объектом исследования философа науки должны быть самые последние теории, обладающие наибольшей истинностью и поддерживаемые наибольшим количеством наблюдений, а история науки становится историей ошибок и заблуждений. Объективность была не элементом индивидуального опыта различных исследователей, а подлежащей структурой, организующей этот опыт.

В 20 веке философия науки знала немало критических реакций на программу эмпирического обоснования науки Венского кружка, большинство из которых оспаривало идею нейтрального языка наблюдения. Одним из ее критиков был Томас Кун, который в «Структуре научных революций» высказал идею об особом характере связи философии и истории науки. Он настаивал на том, что при анализе науки необходимо применять исторический подход, рассматривая ученых и их исследования как продукты уникальных исторических обстоя-

тельств. По его словам, такой подход к исследованию науки позволяет увидеть, что она развивается не равномерно, а посредством революций, прерывающих размеренное накопление фактов. Так, он выделяет в науке два типа фаз — нормальную и революционную. Фаза нормальной науки мало чем отличается от позитивистского образа кумулятивного развития знания. Ученые занимаются «решением головоломок», увеличивая общее количество фактов силами знакомых теорий и методов. Революция или кризисное состояние приходит на место нормального в связи с появлением большого количества аномалий, с которыми ученые не могут справиться текущими средствами [2, с. 34-49, 129-151]. Структуры, обеспечивающие целостность нормальной науки, Кун назвал «парадигмами». Парадигма включает в себя набор коллективных представлений, принимаемых научным сообществом, которые служат условием для его дальнейшей практической деятельности. Эти представления могут реализоваться в каком-либо учебнике или программном труде, в каких-то повторяемых экспериментах, беспрецедентных изобретениях и т. д. Важно то, что парадигма стандартизирует работу научного сообщества, служит ориентиром для новых поколений ученых и обеспечивает целостность науки. Когда наука переходит в состояние кризиса, на смену старой парадигме приходит новая, выбирающаяся учеными из множества альтернатив. Со сменой парадигм меняется и мировосприятие научного сообщества. Старые головоломки решаются новыми средствами, изменяются факторы, влияющие на выбор той или иной теории, а мир наблюдаемых объектов структурируется заново. Уже один факт наличия в науке революций показывал, что понятие «опыта», трактовавшееся позитивистами как комплекс непосредственных наблюдений, нуждается в переработке. Опыт становится для Куна опытом конкретного научного сообщества в конкретный исторический период. Из непосредственных и объективных чувственных данных он превращается в один из изменчивых элементов научной картины мира, зависящих от принятых представлений. Соответственно, если сами наблюдения перестают быть инвариантами, значит и предложения языка наблюдения должны зависеть от внешних по отношению к чувственным данным условий, что не позволяет рассматривать этот язык как автономную нейтральную структуру. Из подобной периодизации напрямую вытекает куновский тезис о несоизмеримости. Он гласит, что сравнение двух различных теорий сталкивается с трудностями, связанными со сменой образа мира исследователей. Кун назвал подобные трудности несоизмеримостью теорий, то есть невозможностью нахождения общей меры для их сравнения. Кун рассматривал объективность как исторический, а не логический феномен, показывая, что объективность в науке — это всегда объективность только внутри конкретной научной парадигмы [5, с. 325].

Позиция Куна оказала значительное влияние на последующую философию науки как минимум в

двух аспектах: в «историзации» научного исследования, показавшей необходимость рассмотрения науки с точки зрения ее фактической истории, и в выявлении теоретической обусловленности научных фактов. Концепция объективности П. Галисона и Л. Дэстон напрямую вытекают из подобной исторической трактовки науки. Плюралистическое исследование науки предполагает симметричное отношение к экспериментальным данным, теоретическим терминам и гипотезам. Хотя им и придается различный статус изнутри научного сообщества, все они относятся к тем объектам, с которыми работают ученые. Природных объектов неисчислимо много, поэтому чтобы работать с ним естественные науки выбирают и конструируют «рабочие объекты», представляющие собой результат типизации, генерализации или идеализации. Эти объекты могут быть изображениями в атласах, записями химических реакций, видами живых существ и т. д.

Используя плюралистический подход к истории науки, Галисон и Дэстон говорят о близости эпистемологии и этики, истолкованной как история и теория ценностей или этосов, каждый из которых каким-то образом сосуществует и взаимодействует с другими. Исторически, различные ценности выходили на передний план, в зависимости от обстоятельств. Как пример можно привести историю различных идеалов справедливости, которые по-разному реализуются и в христианской антропологии, и в институте кровной мести, и в современных конституциях социалистических государств. В науке тоже можно выделить различные эпистемические добродетели или идеалы («*epistemic virtues*»), то есть то, к чему стремятся ученые, и то, что регулирует их работу. Такими идеалами можно назвать не только истину и объективность, но и определенность, точность, воспроизводимость, при этом у каждого из них будут собственные исторические траектории и связанные с ними научные практики, часто не пересекающиеся с другими. Например, как показывает история физики, точность и воспроизводимость вполне могут идти в разных направлениях, при этом единственное более «точное» доказательство может в разных ситуациях быть более или менее приемлемым, чем статистическое [4, с. 23-27, 65-72]. Если рассматривать науку с точки зрения эпистемических идеалов, можно будет увидеть, что они являются не только абстрактными ценностными ориентирами или целями, но и регуляторами научных практик, отношения к инструментам и способами представления доказательства. Так как этих идеалов множество, мы увидим множество альтернативных способов производства науки.

«Классическая» эпистемология в лице философов нового времени и современных продолжателей их идей понимала под субъектом познания конкретного индивида, имеющего ментальную жизнь и органы чувств, а познание как получение знания об окружающем субъекта чувственно воспринимаемом мире. С развитием науки и изменением практик научного исследования познавательные спо-

собности индивида перестали быть центром внимания эпистемологии. В 20 веке ученые «познавали» мир с помощью широкого технического инструментария, работали в лабораториях или исследовательских группах, а знание производили в форме математизированных доказательств, заспиртованных образцов ткани или формул. С изменением понятия субъективности изменился и характер ограничений и препятствий для познания. Если раньше познающего ограничивали ненадежные органы чувств или воображение, то в лабораториях CERN препятствия для производства знания это недостаточно высокое финансирование и недостаток инженеров для обслуживания аппаратуры. Объективность и субъективность определяются друг через друга. Невозможно представить объективность, не сдерживающую или элиминирующую какую-то субъективность. Объективность возникает как ответ на появление какого-то Я, ставящего под угрозу научное знание. Поэтому история объективности это еще и история субъективности — различных типов Я. При этом можно говорить об особом типе «научного Я» или научного субъекта, который может восприниматься как противовес другим формам субъективности (например, субъективности в искусстве) или как дополняющее их звено, в зависимости от исторической ситуации. При этом говоря о практиках производства объективности (или другого эпистемического идеала) необходимо уточнить, что это прежде всего практики научного субъекта, будь то индивидуальный ученый или целый исследовательский комплекс. Научные практики включают в себя, наблюдение, проведение экспериментов, протоколирование работы в лабораториях, анализ собственных представлений и гипотез, ведение записей и прочие виды деятельности. При этом все они являются также практиками производства научной объективности, поскольку они поддерживают стремление отделить получаемое знание от воли субъекта, выделяя то самое объективное знание, которое является целью научного познания.

По мнению Галисона и Дэстон, объективность, наряду с другими регулятивными идеалами, решала конкретную эпистемологическую проблему, а именно проблему сохранности научного знания. Основной угрозой для нее считалась субъективность, определяемая как вмешательство исследователя в производство научного знания или объектов науки. Объективность требовала от исследователей «очищения» рабочих объектов науки от воздействия активной воли субъекта в форме излишнего теоретизирования для выявления истинных закономерностей природных явлений с помощью механизации и алгоритмизации научной работы. Современный идеал объективности отличается от идеала 19 века, в силу изменения круга эпистемологических проблем, а также появления новых научных практик. Руководствуясь плюралистической методологией, Галисон и Дэстон выделяют в истории науке четыре основных «эпистемических идеала»:

1. *Приближенность к природе* («Truth-to-Nature»): эпистемический идеал, вышедший на передний план в начале 18-ого века. Он реализуется в совокупности научных практик, тренировок, ценностных установок, объединенных общей идеей о необходимости типизации наблюдаемого опыта, вычленения из серии природных явлений того, что характерно для ее типичного представителя. Для натуралистов 18 века правильным изображением было не то, которое отражало явление в точности как оно есть. Изображение необходимо было осмыслить, вложив в чувственный опыт и воображение разум, а также вложив в глаза и руки художника волю исследователя. Соединение активной воли ученого и его натренированного многочисленными наблюдениями разума производило на свет особый тип активного научного субъекта, разительно отличающийся от современного лабораторного ученого. Натуралисты эпохи просвещения, такие как Карл Линней, придавали особое значение умению исследователя правильно наблюдать природу, чтобы натренированным взглядом различать в ней общее среди вариаций. Они не согласились бы с высказыванием о том, что научные факты не должны зависеть от наблюдателя или от его личных качеств. Компетентность ученого исходила из его знакомства с множеством видов природных явлений и его способностью отделять виды от простых вариаций и существенные качества от привходящих. Если современный ботаник взглянет на «Hortus Cliffortianus» Линнея, он увидит там предельно общие формы растений, не принадлежащие ни одному конкретному экземпляру. Более того, они даже не являются обобщенным изображением вида растения. Эти рисунки — собрание основных свойств, принадлежащих различным «архетипам» растений. Их подразделение основывалось на «искусственных» для современной науки критериях — количестве пестиков и тычинок и форме листьев. Например, в атласе Линнея можно увидеть три базовых формы листьев: простые, сложные и особые. Они, в свою очередь, подразделяются на треугольные, круглые, усеченные и т. д.. Но это был намеренный ход со стороны Линнея и его иллюстратора, продиктованный конкретным эпистемическим идеалом — поскольку при исследовании конкретного вида или рода существовала опасность зафиксировать частные качества, характерные для индивидуального образца, растения изображались максимально обобщенно. Природа была для ученых и художников 18 века судом последней инстанции в деле поиска истины, но для получения знания о ней необходимы были усилия по приведению бесконечного количества вариаций природных объектов в рамки одного типа, что вполне оправдывает методологическую аккуратность Линнея [3, с. 55-64].

2. *Механическая объективность*: идеал, который характеризуется стремлением ограничить вмешательство автора-художника в производство изображений и заменить его каким-то комплексом процедур, позволивших бы занести природу в протокол наиболее точно и, в идеале, автоматически. Часто это предполагало использование машин для

минимизации влияния человека, но иногда использовались и механизированные человеческие действия, например, последовательное выполнение шагов некоторого алгоритма. Независимо от реализации, механическая объективность оставляла позади идеалы интерпретативно окрашенного наблюдения за множеством явлений и акцентировала внимание исследователей на детальном изучении индивидов. Рабочими объектами новой науки были не типы и идеалы, стремящиеся показать первоначальные «формы» природных явлений, а индивидуальные наблюдения, систематически заносимые в визуальные компендиумы, сохранявшие эти явления в том виде, в котором они были зафиксированы. «Механистичность» этого идеала обусловлена влиянием машинного труда на производство и исследование. Машины могли производить множество одинаковых продуктов, что делало их ценным инструментом для создателей атласов. Если изображение может быть произведено и воссоздано без вмешательства человека, значит на этом этапе оно еще не подвергалось интерпретации. Такое «чистое» изображение было целью исследователей конца 19 века, стоявшей в основании нового идеала научного субъекта, в котором слились символическая и конститутивная функция машин — они были как средством наблюдения, так и примером идеального наблюдателя, не способного идеализировать природу, не имеющего ожиданий, которые могли бы повлиять на наблюдение, и лишенного воли, которая могла склонить к ложным выводам [3, с. 115-138].

3. *Структурная объективность*: новая форма объективности, существующая в физике, математике и философии по сей день, апеллирует к необходимости выделения некоторых инвариантных структур, таких как дифференциальные уравнения, законоподобные последовательности знаков или логические отношения. У этих понятий и исследователей, оперирующих ими, нет общей истории, которая могла бы связать их в какое-то подобие школы, их обучение и дисциплинарная принадлежность обычно сильно различались. Но этих людей объединяло следование идеалу объективности, основанной на структурах, а не на изображениях, поскольку для них это был единственный способ вырваться из мира индивидуальной субъективности. Подобное стремление можно увидеть в лекциях Макса Планка, в высказываниях Отто Нейрата о «межнациональном характере языка науки», или в идеях конвенционализма Пуанкаре. Не все, кто стремился к подобной объективности, использовали термин «структура» или «инвариант». Те же кто говорил о «структурном» ядре объективности понимали структуры очень широко. Ими могли быть упорядоченные последовательности чувственных данных, логика, некоторые разделы математики, все разделы математики, синтаксис, отношения, объекты, остающиеся неизменными после каких-либо трансформаций и т. д. Но насколько бы широким не был спектр подобных структур, все они отсылали к проблеме трудности доступа к содержанию науки и передаче научного знания. На

первый взгляд кажется, что у механической и структурной объективности мало общего. Механическая объективность проявляется не только в производстве изображений, но и в других практиках: статистике, протоколировании экспериментов и т. д. Они тоже используются для минимизации субъективного влияния ученого. Но все-таки некоторые изображения могут считаться основополагающими для механической объективности, поскольку считается, что они предоставляют возможность прямого доступа к природе, не опосредованного языком или какой-то теорией. Изображения сделанные с помощью камеры-обскуры, фотографии и записи автоматических машин рассматривались как высказывания природы о самой себе. Структурная объективность, напротив, не связана с каким-либо видением. Для нее все изображения в конечном счете предстают перед взором ученого посредством чувственных данных и идей, то есть через физиологические процессы, происходящие в различных системах организма, которые, как считали психологи и физиологи середины 19 века, только частично соответствовали внешним процессам, а также были чрезвычайно изменчивы. Также эти два вида объективности боролись с разными аспектами субъективности. Механическая объективность придерживалась активного научного субъекта излишне склонного к переносу собственных ожиданий, гипотез и категорий на данные. Структурная же была призвана решить проблему индивидуального, частного Я, подверженного солипсизму. Предлагаемые меры предполагали скорее отказ чем ограничение, а именно отказ от собственных чувственных ощущений в угоду формальным структурам, доступным для всех живых существ. Целью структурной объективности было всеобщее объединение и возможность сохранять и передавать инвариантное знание [3, с. 253-264].

4. *Тренированное суждение* («Trained Judgment»): Структурная объективность предлагала полный отказ от изображений как от ненадежного и переменчивого источника знания, что могло быть допустимо для математики, логики и некоторых разделов физики. Но науки, опирающиеся на изображения для доказательства или демонстрации, не имели возможности перестроиться в соответствии с новым эпистемическим идеалом. Биология, медицина и астрономия, повсеместно использовавшие изображения в повседневной научной практике и для обучения новых поколений исследователей, должны были отреагировать и на призыв структурной объективности к нахождению инвариантов знания и на требование «механизации» и алгоритмизации производства изображений, нивелирования влияния субъекта, продиктованное механической объективностью. Вместо того, чтобы как приверженцы идеи структурной объективности полностью отказаться от «эмпиризма» изображений, создатели атласов пытались прийти к возможности «тренированного» или «опытного» рассмотрения изображений, которое могло бы помочь обойти радикальный номинализм механической объективности. Уже к началу 20 века все большее количество

производителей атласов высказывались о недостатках «процедурного» производства изображений, представляющих индивидуальные явления. «Механические» образы не ухватывали существенных черт групп сложных объектов, которые нужно было как-то классифицировать, категоризировать и подготовить, чтобы с ними вообще можно было работать. Для этого был необходим новый «физиогномический» взгляд, позволявший бы и создателю атласа и тому, кто его использует, синтезировать и выделять отношения, подобные семейным сходствам, которые невозможно свести к механической процедуре. Этот идеал Галисон и Дэстон называют «тренированным суждением» («Trained Judgment»). При классификации спектральных классов звезд, электроэнцефалограмм или форм черепа создатели атласов, считающие «экспертное суждение» верным путем к производству изображений, сознательно пытались определять группы объектов. При этом они не хотели составить коллекцию изолированных индивидуальных явлений или провести идеализацию, как сделали бы ученые, придерживающиеся идеала приближенности к природе. Объекты, изображенные в описанных атласах были в некотором смысле «природными», но сама природа уже не была единственной целью научного исследования. Реализм изображений механической объективности — голое копирование объектов — ушел на задний план, предоставив место новым объектам, поскольку «природные» изображения по сути были таким же смутным и туманными, как и сама природа, изображенная на них. Только деятельность субъекта-интерпретатора могла произвести из сырого и неочищенного изображения то, что называют «научным знанием», описывающим «реальные природные явления» [3, с. 309-328].

Эпистемические идеалы не сменяют друг друга подобно парадигмам. Они не только служат регулятором научных практик, но и реализуются в них. Научные практики могут меняться постепенно под влиянием различных эпистемологических идеалов, включать в себя все новые технологии и инструменты. Старые эпистемические идеалы не исчезают с появлением новых, если они предоставляют гарантию сохранения и получения нового знания, то есть если существуют дисциплины или практики, воплощающие этот идеал. Различные эпистемические идеалы могут сосуществовать и оказывать влияние друг на друга. Они могут реализовываться как в разных дисциплинах, так и в рамках различных практик одной науки. Таким образом, хотя идеал объективности повлиял на все научные практики, существовали и существуют дисциплины, где объективность не играет большой роли.

У подобного «историзированного» подхода к анализу объективности в науке, предполагающего рассмотрение науки как синхронического явления, есть специфическая черта: он невозможен без анализа вопроса о несоизмеримости. Галисон и Дэстон говорят, что единство и целостность науки производится не только с помощью научных теорий или парадигм, объединяющих группы исследователей под эгидой одинаковых познавательных целей и

методов, но и на уровне индивидуальных ученых и научных практик, связывающих различные «несоизмеримые» теории. Они вводят понятие «коллективного эмпиризма» позволяющее представить научную работу плюралистически, как собрание различных групп, методов и интересов, объединенных общим исследовательским полем, которое формируется с помощью различных стандартизирующих процедур, например, занесения наблюдений в научные атласы. Это верно не только для послевоенных лабораторных комплексов «большой науки», но и для территориально рассредоточенных исследователей 18 века. Единство науки существует на микроуровне, то есть на уровне «научных объектов», которые могут быть элементами различных теорий или существовать в рамках различных парадигм. Подобный «Пост-Куновский» интеллектуальный ход свойственен и другим исследователям, рассматривающим науку с исторической точки зрения.

Ханс-Йорг Райнбергер в работе «Towards a History of Epistemic Things» вводит понятие «эпистемического объекта» («epistemic object» или «epistemic thing») в связи с подходом, который он называет «экспериментальными системами». «Эпистемический объект» — это то, на что нацелено экспериментальное научное исследование. Эпистемические объекты по определению являются чем-то недоопределенным, расплывчатым, требующим дальнейшего объяснения с точки зрения научной теории. Экспериментальные системы представляют собой научные и технические условия возможности производства эпистемических объектов, «технические объекты» которые наоборот хорошо известны и определены. Они входят в микроуровень структуры науки, и являются мельчайшим рабочим элементом современного эмпирического исследования. Это инструменты и приборы, позволяющие научному исследованию двигаться вперед, но в то же время создающие для него определенные рамки. В ходе экспериментов, наблюдений, и формулирования теорий, эпистемические объекты становятся техническими объектами, приобретая конкретную форму и роль внутри научной теории. В то же время, части технического аппарата науки могут приобретать эпистемический статус, когда научное исследование делает их своим непосредственным объектом и целью. Таким образом, экспериментальная система находится в постоянном движении, не только показывая материальные границы эпистемических объектов, но и проводя границы для их концептуальной оценки. Экспериментальные системы всегда историчны, так как они поддерживают равновесие между тем, что воспроизводимо и тем, что можно только предсказать. Они также напрямую зависят от собственного способа «материальной репрезентации» (атласы, записи экспериментов и т.д.). Исследователи мыслят категориями таких систем репрезентации, поскольку они технически ограничивают исследование. Наконец, различные экспериментальные системы могут взаимодействовать друг с другом, производя «экс-

периментальные культуры», которые являются результатом появления новых технологий или видов репрезентации знания (например, научный атлас как система репрезентации используется во множестве научных областей). Экспериментальные культуры позволяют историкам науки изучать историю научных областей, не вдаваясь в историю конкретных научных дисциплин, поскольку наука каждого конкретного исторического периода всегда производится как минимум несколькими экспериментальными системами одновременно [7, с. 24-37].

При этом не стоит понимать эпистемические объекты как производное процесса исследования, его результат. В своей неопределенности, они скорее являются *производящим*. Райнбергер приводит пример понятия гена как эпистемического объекта в биологии. Из-за исследования генов в начале двадцатого века образовалась новая экспериментальная культура, объекты которой меняли форму на протяжении длительного времени. Классическая генетика использовала ген как нечто, что объясняло подлежащие внешние различия определенных организмов и их потомства. В экспериментальной плоскости генам не было дано ни химического ни физического описания, и для классической генетики такое описание было не важно. В контексте молекулярной биологии гены стали рассматриваться как макромолекулы со специфическими характеристиками, позволявшими им передавать генетическую информацию. В геномике гены в очередной раз сменили контекст, став гибким молекулярным ресурсом, обретая все больше и больше «технических» свойств. Генная терапия, клонирование, и прочие уже хорошо изученные манипуляции с генами сделали их фундаментальным техническим объектом современной биологии [7, с. 161-164, 208-213]. И Галисон и Райнбергер используют термин «историческое априори» для описания эпистемических объектов и эпистемических идеалов, что говорит о единой точке отсчета в исследовании, а также принадлежности к плюралистической традиции в философии науки.

Современная историзированная философия науки сместила фокус с рассмотрения «макроуровня» (теории, парадигмы) как основы для научной объективности на «микроуровень». Плюралистическая методология «эпистемических идеалов» и «эпистемических объектов» показала, что продуктивное исследование научного знания с точки зрения его малых структурных элементов не только возможно, но и дает множество интересных результатов, позволяющих переосмыслить базовые понятия науки в новом свете, перейдя от диахронического «решения головоломок» к синхроническому исследованию научного знания.

Список литературы

1. Карнап Р. Философские основания физики. М.: Прогресс, 1971.
2. Кун Т. Структура научных революций / пер. с англ. И. З. Налетова // Структура научных революций / сост. В. Ю. Кузнецов. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 10–268.

3. Galison P., Daston L. Objectivity. New York: Zone Books, 2010.

4. Galison P. How Experiments End. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

5. Kuhn T. «Objectivity, Value Judgment, and Theory Choice» // The Essential Tension. Selected Studies in Scientific Tradition and Change / T. Kuhn.

Chicago: University of Chicago Press, 1977. PP. 320–339.

6. Oxford English Dictionary, compact ed. New York: Oxford University Press, 1971.

7. Rheinberger, H.-J. Toward a history of epistemic things: synthesizing proteins in the test tube. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1997.

Sabadukha M. V.,

applicant of the Department of Philosophy, Zhytomyr State Ivan Franko University, Ukraine, Zhytomyr

ANALYSIS OF THE PROBLEM OF JUSTICE IN THE PHILOSOPHY OF ARTHUR SCHOPENHAUER AND FRIEDRICH NIETZSCHE IN THE CONTEXT OF MODERN DISCOURSE АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА ТА ФРІДРІХА НІЦШЕ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ

Summary: The article presents a comparative analysis of the views of German philosophers Arthur Schopenhauer and Friedrich Nietzsche on the problem of justice. It was investigated that A. Schopenhauer believed that justice arises from compassion and has purely moral origin, the philosopher brings it to the rank of the first virtues. F. Nietzsche relates the implementation of laws of justice to the principle of hierarchy, the division into higher (spiritual aristocracy) and lower (the crowd). The philosopher believes that only the highest people are able to carry out the ideas of justice. It is proved that, despite the differences in understanding of justice, they considered it as the first principle of all social existence.

Key words: justice, injustice, morality, compassion, virtue, the spiritual hierarchy, the spiritual elite.

Анотація: У статті здійснено порівняльний аналіз поглядів німецьких філософів А. Шопенгауера та Ф. Ніцше щодо проблеми справедливості. Досліджено, що А. Шопенгауер уважав витокami справедливості співчуття, тобто вона має суто моральне походження, у філософа справедливість виведена в ранг першої чесноти. У Ф. Ніцше реалізація законів справедливості пов'язана з принципом ієрархії, поділом людей на вищих (духовну аристократію) та нижчих (натопн). У філософа ідею справедливості здатна втілювати лише людина вищого рівня духовного розвитку. Доведено, що незважаючи на розбіжності в поглядах на справедливість, А. Шопенгауер та Ф. Ніцше розглядали її як першоначалo суспільного буття.

Ключові слова: справедливість, несправедливість, мораль, співчуття, чеснота, духовна ієрархія, духовна еліта.

Постановка проблеми. Проблема справедливості в сучасному глобалізованому світі є як ніколи актуальною – людство опинилося у стані антропо-глобальної катастрофи. Справедливість сто-сується повсякденного життя, економіки, політики, права, моралі, тобто охоплює всі сфери суспільного буття та є актуальною для усіх часів та народів. Тому виникає необхідність додаткового осмислення зазначеної проблеми. У цій ситуації новоєвропейська філософія не могла не відгукнутися на проблему справедливості, утім, проект Модерну та Постмодерну «успішно» провалився, бо розум виявився безпорадним перед егоїзмом людини маси, яка зайняла пріоритетне положення в європейському суспільстві із середини XIX ст. та продовжує панувати й донині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія справедливості була предметом аналізу відомих філософів XX ст.: А. Бадью, Ж. Бодріяра, Ю. Габермаса, О. Гьофе, А. Камю, П. Козловські, Г. Марселя, П. Рікера, Дж. Ролза, Р. Рорті, Ф. Хайєка та ін. Праця Дж. Ролза «Теорія справедливості» (1971) визначила новий етап у дослідженні цієї проблеми і до сьогодні вона залишається в центрі сучасного філософського дискурсу. Теорія справедливості Дж. Ролза виявилася більш цілісною, ніж попередні, тому що філософ об'єднав соціально-економічні, політичні, правові, морально-етичні аспекти проблеми в єдине ціле.

Праця Дж. Ролза викликала бурхливу наукову реакцію, філософи поділилися на прибічників теорії справедливості американського філософа та його опонентів. А. Бадью вперше в соціально-філософській думці сформулював імператив діяльності політиків: предметом їхньої уваги має бути не прагнення влади, а реалізація ідеї справедливості. Важливим кроком у розумінні справедливості стала дискурсивна стратегія справедливості Ю. Габермаса, що передбачає ідеальну комунікацію, в якій учасники спонукаються спільним інтересом. Ю. Габермас та Р. Рорті поєднують справедливість із солідарністю. А. Глюксман зазначив, що без посередництва церкви ідею справедливості не можна реалізувати. А. Камю до факторів, що впливають на справедливість, додав свободу. Е. Левінас справедливість поєднав з відповідальністю.

Викремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на суттєвий до-робок у вирішенні проблеми справедливості, аналіз поглядів А. Шопенгауера та Ф. Ніцше залишився без належної уваги, зокрема недосліджено зв'язок справедливості з духовними якостями людини.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є порівняльний аналіз філософських

концепцій А. Шопенгауера та Ф. Ніцше щодо проблеми справедливості у взаємозв'язку з духовними якостями людини.

Виклад основного матеріалу. Новий час поставив на порядок денний проблему переосмислення фундаментальних засад суспільного буття, зокрема рівності, ієрархії, свободи, справедливості. Зазначена проблематика стала предметом уваги європейських Академій Наук на початку XIX ст. Так, Королівська Голландська Академія Наук, усвідомлюючи актуальність моральної проблематики, у 1810 році оголосила конкурс на дослідження джерел та основ моралі. Німецький філософ Артур Шопенгауер (1788 – 1860) відгукнувся на це працею «Про основи моралі» (1840), в якій не оминув увагою і проблему справедливості. Сутність суспільного буття, на його думку, потрібно шукати в етичних засадах людської поведінки: «Існують <...> три основні пружини людських вчинків <...> а) егоїзм, що прагне власного блага (він безмежний); б) злоба, що прагне чужого горя (доходить до крайніх виявів жорстокості); с) співчуття, що прагне чужого блага (доходить до шляхетності й великодушності)» [1, с. 206–207]. Безумовно, у цьому висновку є прозріння щодо суперечливої людської сутності, яка є багатогранною як в горизонтальному відношенні (є люди, в яких переважає один із мотивів людської поведінки, наприклад, егоїзм), так і у вертикальному (а в інших можуть бути поєднані злоба, егоїзм та співчуття, про таких говорять, що вони суперечливі). Увага А. Шопенгауера до мотивів людської поведінки свідчить про те, що він разом із Г. Гегелем, І. Кантом, Ф. Шеллінгом порушив проблему спонукань до діяльності та виділив рівні духовного розвитку людини [2]. Як не дивно, але можна провести паралелі між поглядами А. Шопенгауера та українсько-російського філософа М. Бердяєва щодо сутності людини. Так, останній виділив три рівні духовного розвитку людини: раб, посередня людина та особистість [3, с. 37]. Для перших двох рівнів розвитку людини характерні такі риси як егоїзм, вигода, тому такі типи не схильні до справедливості, тоді як особистість, яка живе з орієнтацією на іншого, на потреби суспільства, здатна до діяльності на основі справедливості.

А. Шопенгауер усвідомлював усю глибину протиріччю людської сутності: «Від природи ми всі схильні до несправедливості та насилля, бо наші потреби, наші пристрасті, наш гнів та ненависть проявляються у свідомості безпосередньо й тому мають «право першості» [1, с. 209]. Філософ підкреслював, що емоції суттєво впливають на поведінку людини та пояснював причини наявності несправедливості в суспільстві складністю та суперечливістю людської природи, наприклад, агресивністю, але водночас бачив усю багатоманітність її позитивних проявів та співчуття зокрема. Емоції як спонукання до людської діяльності часто не проходять через свідомість, тому в суспільстві переважає жорстокість, «взаємовідносини між людьми позначені здебільшого неправдою, межевою несправед-

ливістю, жорстокістю: лише як виключення існують між ними протилежні відносини; ось на чому тримається необхідність держави та законодавства...» [4, с. 68–69]. Жорстокість людини щодо ближнього виходить із її безмежного егоїзму, злоби, прагнення до влади та вигоди. Осмислюючи ці роздуми, слід звернути увагу, що в них є неприйняття філософських поглядів епохи Просвітництва, протест проти перебільшеної ролі розуму в житті людини.

Справедливість, на думку А. Шопенгауера, виникає із співчуття та має суто моральне походження: «Справедливість як справжня, істинна чеснота бере свій початок у співчутті» [1, с. 212], тому філософ уважав її першою й найсуттєвішою чеснотою, а всі інші походять із неї [1, с. 220 – 223]. Якщо перекласти співчуття на філософську та соціально-психологічну мову, то це буде не що інше як установка на іншого. А. Шопенгауер наводить історичні свідчення, що на співчутті та справедливості ґрунтувалося життя багатьох народів, наприклад, китайців, індусів, а в древніх греків в Афінах був навіть вівтар справедливості. Виходячи з цього, він дорікає європейським народам у тому, що вони втратили це джерело моралі [1, с. 237].

А. Шопенгауер встановлює взаємозв'язок між несправедливістю та неправдою, знаходячи між ними загальні риси: «*несправедливість* або *неправда* завжди полягає в нанесенні образи іншому» [1, с. 212]) й доводить, що насильство та хитрість, як правило, ведуть до несправедливості [1, с. 216].

Узагальнюючи погляди А. Шопенгауера на проблему справедливості, доходимо висновку, що він досліджував її у взаємозв'язку із духовними якостями людини, її внутрішнім світом, мораллю. Егоїстичний та зловбий типи людини органічно не здатні до справедливості. Вони можуть бути справедливими лише під впливом права. З погляду концепції чотирьох рівнів духовного розвитку [5], ці типи людини отримали назву залежна та посередня. Здатною до справедливості є особистість, яка може вийти за межі власної вигоди, егоїзму, злоби. Акцент на співчутті, як основі справедливості, безумовно, має християнське коріння. Стверджуючи, що до справедливості здатна лише людина, яка вміє співчувати, зауважимо, що воно (співчуття) може носити як стихійний, так і свідомий характер. Отож, свідомо чи несвідомо, співчуття лежить в основі людських взаємовідносин. А. Шопенгауер розвиває ідею Платона про взаємозв'язок справедливості із людськими якостями. Проблема справедливості у взаємовідносинах між людьми може бути розв'язана тоді, коли людина підніметься на певний рівень духовного розвитку й матиме відповідні здібності, тобто спонукатиметься потребами й інтересами іншого.

Філософія німецького мислителя Фрідріха Вільгельма Ніцше (1844 – 1900) залишається до цього часу недостатньо осмисленою і не отримала належного прочитання. Філософи абсолютизують ту чи ту позицію його поглядів, хоча, безумовно, у працях німецького філософа є протиріччя. Уважаємо, що ключем до розуміння його філософських

поглядів є принцип духовної ієрархії, який є необхідною умовою людського буття [6, с. 14 – 15]. Філософ доходить висновку, що люди різняться за своїми духовними якостями. Він виділяє натовп (чернь) й духовну аристократію (вищі люди). Натовп стоїть на позиції: «Вищих людей не буває, ми всі рівні, людина – це людина...» [7, с. 284]. Цей поділ на нижчих та вищих, на думку Ф. Ніцше, існував ще у Древній Греції. Натовп не визнає вищих людей, а тому вважає, що їм немає місця в житті. Філософ бачив трагедію європейської людини в тому, що вона деградує, й розглядав це як соціально-психологічну хворобу, як *decadence* [8, с. 334].

Серед нижчих людей Ф. Ніцше особливо виділяє таких, які намагаються у всі часи жити за рахунок інших. Цей тип особливо неприємний філософу: «Паразит – найнищівша натура» [7, с. 207], який будує своє життя під прикриттям шляхетності сильних та вищих, знаходячи в їхніх душах слабкі місця, використовуючи їх у своїх цілях. Особливо звертаємо увагу, що поділ на нижчих та вищих має у філософа не соціально-класовий, а соціально-психологічний, духовний характер. Ф. Ніцше був першим у новоевропейській філософії, хто звернув увагу, що вищі прошарки суспільства дуже часто за своїми духовними якостями не відповідають своєму соціальному статусу й призначенню. Це веде до того, що так звана аристократія видалася не здатною вирішувати проблеми, що стоять перед суспільством. Безумовно, таке явище спостерігалося в історії й раніше, але воно не мало настільки яскравого характеру. «Потолок – це все гамузом, все з усім перемішане...» [7, с. 241]. На думку філософа, проблеми в суспільстві починаються тоді, коли сильні світу цього втрачають свої аристократичні якості та перетворюються на чернь (натовп, потолок). «На світі немає більшого нещастя, ніж коли можновладний не є водночас і першою людиною. Тоді все стає облудним, кривим і потворним» [7, с. 243]. У цьому випадку чернь виходить на авансцену історії та нахабно проголошує: «Дивіться, тільки я єдина – чеснота!» [7, с. 243]. Філософ бачив трагедію суспільного буття в тому, що нижчі люди стали панувати в суспільстві. На жаль, слід зазначити, що ієрархічний підхід Ф. Ніцше до розуміння сутності людини до цього часу не осмислений і трактується неадекватно. Погляди філософа були спотворені ідеологами нацизму.

Проблему справедливості Ф. Ніцше розглядає у взаємозв'язку з виродженням видатних людей та трактує це як загальну тенденцію, що загрожує людству. Цю закономірність він пов'язує із соціалістичною ідеєю. «Загальна деградація людини аж до тієї «людини майбутнього», в якій туполібі й порожньоголові соціалісти вбачають свій ідеал, – звиродіння і здрібнення людини до рівня досконалої стадної тварини (або, як вони кажуть, до людини «вільного суспільства»), перетворення людини на карликову тварину з рівними правами і домаганнями *можливе*, в цьому немає жодного

сумніву!» [9, с. 94]. Передчуття Ф. Ніцше виправдалися, й справедливості в умовах соціалізму стало набагато менше.

Думка Ф. Ніцше зайнята проблемою: як може бути справедливим суспільство, якщо в ньому відсутня духовна еліта? Він максимально точно формулює філософське завдання: відшукати тип людини, якого потребує суспільне буття, а тому запитує себе та інших: «Яку саме людину слід *плекати*, який людський тип має найвищу вартість, найгідніший життя і майбутнього» [8, с. 332]. Дотепер ніхто із філософів не ставив та не осмислював так проблему виховання й організації суспільного життя. Філософ мислив з погляду майбутніх поколінь, тобто детермінантою його роздумів було благо майбутнього суспільства.

Ф. Ніцше зрозумів, що ідея справедливості стала стрижнем політичних програм соціалістів. «Вимагання рівності прав, як це властиве соціалістам підлеглої касті, ніколи не є джерелом справедливості, а хтивості» [6, с. 324]. Філософ розкрив приховані причини несправедливості, які полягають в стилі життя людини, її менталітеті та культурі, що не можна змінити, виправити революцією, експропріацією власності. «Усе минуле старої культури побудоване на насиллі, рабстві, обмані і омані, але ми самі, спадкоємці всіх цих умов, ба навіть згустки усього того минулого, не можемо заперечити самих себе і не повинні вилучати з нього якусь окрему частину. Несправедливі переконання криються також і в душах неімущих, вони не кращі за імущих, не мають жодного морального привілею, адже колись їхні предки були імущими» [6, с. 324]. Як бачимо, філософ не ідеалізував «людину праці», не плазував перед нею, як це робили соціалісти та комуністи. Він бачив загальні недоліки, що притаманні соціальним низам та верхам.

Із цих досліджень Ф. Ніцше зробив філософський висновок, що людство потребує не насильницького перерозподілу власності й влади, а морального та духовного вдосконалення, метою якого мусить стати послаблення інстинкту насилля [6, с. 324]. Справедливості не можна досягти шляхом революцій, але можна шляхом морального та духовного вдосконалення. Філософ передбачав поразку всіх майбутніх соціально-політичних революцій, пов'язаних з насильницькою зміною соціально-економічних відносин. Людині необхідно зосередитись на розвитку своїх внутрішніх якостей, про що під впливом Другої світової війни та екологічних проблем ХХ століття наголошували французький персоналіст Емануель Муньє та перший Президент Римського клубу Ауреліо Печчеї. Людство дорого платить за ігнорування цих висновків.

Справедливість, на думку Ф. Ніцше, виникає спершу серед «приблизно *однаково мизерних*» [6, с. 91], коли немає очевидної переваги в силі та із розуміння того, що боротьба призвела б до взаємної шкоди. Первинний зміст справедливості пов'язаний з еквівалентністю обміну, приблизною рівністю сил та «розумного самозбереження» [6, с. 91 – 92]. У цих роздумах слід звернути увагу на розбіжності у

поглядах з А. Шопенгауером. Якщо в останнього справедливість виникає із співчуття (співчуваю тому, що сильніший), то у Ф. Ніцше витоки справедливості в силі рівних. Свою думку він обґрунтовує у твердженні: «Навіщо я повинен даремно завдавати шкоди собі і, можливо, все-таки не досягнути своєї мети?» [6, с. 92]. Справедливість у філософії Ніцше народжується із сили, тоді як у А. Шопенгауера – із співчуття. Осмислюючи погляди філософів, відзначимо, що співчуття не заперечує наявності сили в людини, а сила не закреслює співчуття: вони не суперечать один одному. На жаль, Ф. Ніцше, знаючи позицію А. Шопенгауера, не зрозумів, що сила не заперечує співчуття.

Несправедливість людини Ф. Ніцше пояснював її нелогічністю. «Ми в основі своїй є нелогічними, а тому й несправедливими істотами...», хоча спроможні це побачити та зрозуміти [6, с. 50]. Це відбувається тому, що людина надає собі більше значення, ніж усьому світові, «не здатна пройтися іншими істотами» [6, с. 51], тобто залишається егоїстичною. Як бачимо, Ф. Ніцше не заперечує співчуття, що лежить в А. Шопенгауера в основі справедливості. Тоді як в іншому місці Ф. Ніцше категорично стверджує, що співчуття не відповідає людській історії: «Співчуття цілком перекреслює закон розвитку, – отже, закон *доброту*» [8, с. 335]. Ці роздуми свідчать про те, що філософ свідомо шукав закономірності функціонування людського суспільства. Можна сказати, що він необґрунтовано переніс закон, який діє у світі тварин, у соціум. Але закони еволюції ніхто не відміняв: вищі форми розвитку мають змінити нижчі. Якщо в природі виживає сильніший, то в суспільстві пріоритет має належати більш здібним, розвиненим та моральним. Коли цього не відбувається, то суспільство деградуватиме: його еволюція може здійснюватися лише через пріоритет особистостей або, як доводив Ф. Ніцше, людей вищого типу.

Ф. Ніцше виділяє каральну та винагороджувальну справедливість, яка полягає в тому, щоб кожному надати своє [6, с. 105]. Справедливу та несправедливу винагороду філософ розглядав як найсильніші мотиви до того, щоб спонукати чи застерігати людину від певних вчинків та дій. Вищий вияв справедливості філософ характеризував через словосполучення «геніальність справедливості», яка, з одного боку, є «*супротивницею переконань*», а, з іншого, – намагається надати кожному належне «незалежно від того, чи це щось живе чи мертво, дійсне чи вигадане, а вже задля цього вона мусить чисто пізнавати: тому вона кожен рік ставить у найкраще світло і турботливо оглядає її довкола» [6, с. 399]. Таке ставлення до справедливості змушує згадати афінського мислителя та християнського святого Д. Ареопагіта, який називав її божественною поряд із рівністю та ієрархією [10, с. 489, 491]. На перший погляд здається, що реалізувати справедливість можливо лише на основі ідеї рівності. Історична практика довела, що це утопія, яка веде до ще більшої несправедливості. Ієрархія та рівність теж заперечують одна одну. Справедливість не може бути втілена на основі ієрархії, бо

тоді буде ігноруватися рівність. Залишається лише одне – реалізувати справедливість на основі поєднання рівності та ієрархії, що потребує багатовимірного мислення, на яке, у свою чергу, здатний лише вищий тип людини – особистість.

Відзначимо, що спільним у поглядах А. Шопенгауера та Ф. Ніцше є те, що вони не апелюють до ідей Просвітництва – людського розуму, бо побачили його безсилля проти егоїзму та підкреслювали роль етичних підстав у вирішенні суспільних проблем і справедливості зокрема. В основу своїх філософських поглядів Ф. Ніцше поставив ідею ієрархії, а її причину бачив у різних моральних та духовних якостях людини. Отож, досліджувати справедливість окремо від людських якостей та здібностей – це робити методологічну помилку. Серед європейських філософів XIX століття Ф. Ніцше був першим, хто довів, що ідея справедливості органічно пов'язана з людськими якостями, її не можна розв'язати соціальними революціями, а лише через поступ у сфері моралі й людських здібностей. Виходячи з цього, Ф. Ніцше був абсолютним противником ідеї соціалізму.

Якщо дивитися на сучасні європейські цінності, то в їхній основі можна побачити співчуття, вони багато в чому співзвучні поглядам А. Шопенгауера. Тоді як філософія Ф. Ніцше залишається адекватно неосмисленою. У його філософії сучасні мислителі не побачили головного, що до проблеми справедливості можна лише наблизитися зусиллями вищих людей, які здатні цілісно її проаналізувати та окреслити шляхи її розв'язання. На жаль, для обґрунтування своєї позиції філософ не знайшов відповідних філософських понять, що змусило його звернутися до афоризмів.

На наш погляд, предметом філософських досліджень Ф. Ніцше був пошук закономірностей розвитку людського суспільства. Ч. Дарвін відкрив закони розвитку біологічного світу. Це активізувало філософські пошуки Ф. Ніцше, тому він у своїх працях використовує поняття – закон відбору. Ф. Ніцше в контексті наукових та філософських пошуків Ч. Дарвіна й К. Маркса шукав закон, на основі якого розвивається людське суспільство. Філософ зрозумів, що цей закон має стосуватися людської сутності, а тому його не цікавили соціально-економічні проблеми, як це було притаманно марксистській філософії.

Висновки та пропозиції для подальшого дослідження. Ідеї А. Шопенгауера та Ф. Ніцше суперечили матеріалістичній традиції, що панували в європейській філософії другої половини XIX століття. Адекватне осмислення їхньої творчості можливо лише з позиції принципу духовної ієрархії. Ідея натовпу й вищих людей буде відроджена в 30-х роках XX століття в історико-філософських дослідженнях А. Дж. Тойнбі, коли він сформулював закон руйнації суспільства: воно деградуватиме, коли еліта перетворюється на внутрішній пролетаріат [11, с. 336, 338 – 339]. Сучасний персоналізм бачить закон розвитку людського суспільства в пріоритеті особистостей. В умовах пріори-

тету матеріального над духовним в суспільстві, закономірності, відкриті Ф. Ніцше й А. Дж. Тойнбі, до цього часу ігноруються. А. Шопенгауер й Ф. Ніцше зробили суттєвий внесок у розуміння проблеми справедливості, пов'язавши її з вищим типом людини. З одного боку, вона має ґрунтуватися на ідеї співчуття, а, з іншого, – її можуть втілити лише вищі люди. Розв'язання проблеми справедливості в сучасних умовах має виходити із діалектичного синтезу ідей А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

Список літератури:

1. Шопенгауер А. Свобода воли и нравственность / А. Шопенгауэр. – М. : Республика, 1992. – 448 с.
2. Сабадуха В. О. Світоглядна боротьба навколо проблеми особистості в німецькій класичній філософії / В. О. Сабадуха // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – № 1 (119). – 2015. – С. 48–52.
3. Бердяев Н. А. Диалектика божественного и человеческого / Н. А. Бердяев. – М.: ООО АСТ; Харьков : Фолио, 2003. – 620 с.
4. Шопенгауер А. О ничтожестве и горестях жизни / А. Шопенгауер // Шопенгауер А. Избранные произведения. – М.: Просвещение, 1992. – С. 63–80.
5. Гречаний О. Ф. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія / О. Ф. Гречаний, В. О. Сабадуха. – Луґанськ: Вид-во СНУ імені В. Даля, 2015. – 211 с.
6. Ніцше Ф. Людське, надто людське: Книга для вільних умів / Ф. Ніцше. – Наук. редактор О. Фешовець, з нім. К. Котюк. – Львів : Астролябія, 2012. – 408 с.
7. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ніцше // Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1993. – С. 8–326.
8. Ніцше Ф. Жадання влади / Ф. Ніцше // Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. – К. : Основи, 1993. – С. 330–414.
9. Ніцше Ф. По той бік добра і зла / Ф. Ніцше // Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Пер. з нім. А. Онишко. – Львів: Літопис, 2002. – С. 7–184.
10. Ареопагит Д. Сочинения. Толкование Максима Исповедника / Д. Ареопагит. – СПб. : Алетейя, 2003. – 864 с.
11. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.

#12 (28), 2017 część 4
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#12 (28), 2017 part 4
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner (Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick (Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

**E-mail: info@eesa-journal.com ,
<http://eesa-journal.com/>**

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner (Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick (Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

**E-mail: info@eesa-journal.com ,
<http://eesa-journal.com>**